

Triemaadellijis tijdschrift jaargang 6 | nummer
januari - februari - maart 2013 | afgiftekantoor Leuven
Erkenning: 8808155 | 8 euro

faro

TIJDSCHRIFT
over cultureel
ERFGOED

Erfgoeddag 2013

Stop de tijd voor muziekinstrumenten

Cassel, Keulen, Rotterdam

Stadsmusea op zoek naar eigen(tijds)heid

Cultureel erfgoed 2020

Hefbomen voor het Vlaamse beleid

4

Na vijf onderzoeksrapporten wil de Vlaamse Erfgoedbibliotheek werk kunnen maken van de zorg voor documentair erfgoed.

38

Bevolkingsonderzoek profileert in erfgoed geïnteresseerde Vlamingen en hun participatiegedrag thuis en elders.

Inhoud maart 2013

- 4 Cultureel erfgoed 2020. Hefbomen voor het Vlaamse cultureel-erfgoedbeleid ■ *Jeroen Walterus*
- 12 ET-WIE? Een kennismaking met het Expertisecentrum voor Technisch, Wetenschappelijk en Industrieel Erfgoed ■ *Daniëlle De Vooght en Tijn Vereenoghe*
- 13 Het Groot Onderhoud II. De waarde van netwerken ■ *Roel Daenen*
- 20 Erfgoedbibliotheek in actie. Naar een nieuw beleid voor Vlaamse erfgoedbibliotheek ■ *Eva Wuyts*
- 26 Erfgoeddag 2012 'Helden'. Alles es just ■ *Yves Jacqmin en Roel Daenen*
- 32 Erfgoeddag 2013 Behoud en beheer van muziekinstrumenten. Rust of orgelpunt? ■ *Jolien Paeshuys*
- 38 Erfgoedprofielen in Vlaanderen ■ *Alexander Vander Stichele*

COVERBEELD VOORZIJDE: Als introductie tot de presentatie 'Wereldstad' toont het Museum aan de Stroom Antwerpen in cijfers, gecombineerd met een stukje lokale geschiedenis en weetjes over de Scheldestad en haar bewoners. © Filip Dujardin

COVERBEELD ACHTERZIJDE: © FARO, foto: Bart Van der Moeren

56

Traject *Snapshot* experimenteert met de fotografische blik als gangmaker tussen immaterieel-erfgoedgemeenschap, museum en publiek.

- 51 Stadsmusea op zoek naar inspiratie in de buurlanden
■ Rob Belemans, Katrijn D'hamers & Olga Van Oost
- 56 Snapshot. ICE, het museum en de erfgoedgemeenschap
■ Lieven De Visch
- 60 Pinfo ■ Annemie Vanthienen & Bram Wiercx
- 62 Vooruitblik

■ COLOFON

faro | tijdschrift over cultureel erfgoed, 6 (2013) 1
ISSN 2030-3777

REDACTIERAAD

Leen Breyne, Roel Daenen, Bart De Nil, dr. Marc Jacobs, Leon Smets, dr. Alexander Vander Stichele, Hildegard Van Genechten, dr. Jacqueline van Leeuwen, dr. Olga Van Oost, dr. Gregory Vercauteren en dr. Jeroen Walterus.

redactie@faronet.be

BEELDREDACTIE

Katrijn D'hamers

EINDREDACTIE

Birgit Geudens & Annemie Vanthienen

VORMGEVING

Silke Theuwissen

HOOFDREDACTEUR

dr. Rob Belemans
rob.belemans@faronet.be

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

dr. Marc Jacobs, p.a. Priemstraat 51, BE-1000 Brussel

TECHNISCH-ADMINISTRATIEVE ONDERSTEUNING

FARO-secretariaat

Druk

Drukkerij Artoos, Kampenhout

ABONNEMENTEN

Een abonnement kost voor abonnees in België 25 euro (30 euro in het buitenland). Meer informatie en aanmelding op www.faronet.be/abonnements. Prijs los nummer: 8 euro.

BLIND PEER REVIEW

De artikels in dit tijdschrift worden aan een procedure van blind peer review onderworpen.

© FARO. Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed vzw

De redactie heeft ernaar gestreefd de wettelijke bepalingen in verband met de intellectuele eigendom van de beelden na te streven. Indien u meent dat voor een bepaald beeld het auteursrecht van de maker of zijn/haar erfgenamen werd geschonden, neem dan contact op met de redactie.

Lees *faro* ook online en laat je inspireren door de digitale extra's:

www.faronet.be/tijdschrift

KLIMAATNEUTRAAL GEDRUKT
certificaat nr. 027 53300-0103 0300
www.afrc.be

Met steun van de
Vlaamse overheid

Cultureel erfgoed 2020

Hefbomen voor het Vlaamse cultureel- erfgoedbeleid

In 2009-2011 voerde FARO, Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed een grondige veldanalyse¹ en doorlichting van de sector cultureel erfgoed uit. We brachten de structuur, de omvang, de financiering, de noden en vooral het potentieel van het cultureel-erfgoedveld in beeld. We hielden daarbij de blik op 2020. Recent publiceerden we als sluitstuk het eindrapport: Cultureel erfgoed 2020 Hefbomen voor het Vlaamse cultureel-erfgoedbeleid², dat een overzicht biedt van de belangrijkste inzichten van de veldanalyse en hefboomen aanreikt voor de Vlaamse beleidsmakers. Het onderzoek en het resulterende eindrapport zouden nooit gerealiseerd zijn zonder de actieve bijdrage die de sector en diverse stakeholders eraan leverden. Het rapport werd voorgesteld en positief onthaald op een hearing³ van de Commissie Cultuur, Jeugd, Sport en Media in het Vlaams Parlement op 13 december 2012. Het rapport en de hearing kunnen we beschouwen als stapstenen in een soms moeizaam proces van beleidserkenning van het cultureel-erfgoedveld als volwaardig onderdeel van de cultuursector.

TEKST Jeroen Walterus

Cultureel erfgoed is van publiek belang

Cultureel erfgoed blijft belangrijk als 'het DNA van de samenleving'. Musea, culturele archiefinstellingen, erfgoedbibliotheken, organisaties voor volkscultuur, expertisecentra, de Vlaamse Erfgoedbibliotheek, de Archiefbank, de samenwerkingsverbanden voor de internationale profilering van kunstcollecties, het steunpunt, de erfgoedcellen en de lokale, provinciale en landelijke overheden spelen allen een belangrijke rol in het duurzaam beheer en de (culturele, economische, en maatschappelijke) valorisatie van het roerend en immaterieel cultureel erfgoed. Ze zijn de behoeders van het geheugen van onze samenleving, maar ook zoveel meer dan dat. Ze dragen bij aan de identiteits- en gemeenschapsvorming en versterken de sociale cohesie in en tussen aller-

lei groepen of gemeenschappen in onze samenleving. Alle burgers hebben immers het recht op gelijke kansen voor de toegang tot of de actieve participatie aan cultureel erfgoed. Het bevolkingsonderzoek dat werd uitgevoerd toont aan dat er nog mogelijkheden zijn om potentieel geïnteresseerde doelgroepen te betrekken via een actieve publiekswerking, terwijl ook het vrijwilligerswerk en het lokaal (erfgoed)verenigingsleven standhouden. De collecties en de daarmee samenhangende (digitale) kennisbronnen bieden kansen voor de ontwikkeling en versterking van creativiteit en innovatie, duurzaam toerisme, de internationale profilering van Vlaanderen, onderzoek en onderwijs ... Daarom is cultureel erfgoed van onmisbaar maatschappelijk of 'publiek' belang. Enkel de overheid kan deze publieke rol en functie voor cultureel erfgoed in de toekomst garanderen.

■ Alle burgers hebben immers recht op gelijke kansen voor de toegang tot of de actieve participatie aan cultureel erfgoed. Kerstatelier voor kinderen in het MAS. © Noortje Palmers

De groeipijnen van de sector

Via het Cijferboek cultureel erfgoed⁴ werden in 2010 voor het eerst cijfers verzameld over de werking van alle erkende en landelijk gesubsidieerde cultureel-erfgoedorganisaties in Vlaanderen. Cijfers vormen een belangrijke basis bij het maken van beleidskeuzes, maar geven slechts een partieel beeld van de werkelijke situatie, die lokaal sterk kan verschillen. Toch is de signaalfunctie van het cijferboek van belang, onder meer om knelpunten te detecteren op de grote lijnen waarin het beleid kan sturen. De professionalisering in de landelijk gesubsidieerde sector is er de voorbije jaren zeker op vooruitgegaan, maar er is sprake van een ontwikkeling met verschillende snelheden. Dat is onder meer te wijten aan een gebrek aan schaalgrootte, wat tot versnippering van mensen en middelen kan leiden. Clustering of samenwerking lijkt aangewezen om meer kritische massa te genereren. Dit kan zowel de interne werking ten goede komen als de externe expertise- en ondersteuningsrol naar andere erfgoedbeheerders, ook buiten het veld. Maar los van de structuren is het belangrijk dat er een duurzame ondersteuning komt voor de kwaliteitsvolle uitoefening van de basisfuncties van de collectiebeherende organisaties. De achterstanden in het collectiebeheer (collectieregistratie of -inventarisatie en de zorg voor de collecties) zijn nog groot, en er zullen bijzondere impulsen nodig zijn om ze in te halen. De publiekswerking moet verder versterkt en gediversifieerd worden, gebaseerd

op een beter inzicht in de profielen van de eigen bezoekers of gebruikers. Parallel moet ook aan de expertiseontwikkeling gesleuteld worden, onder meer door een beter aanbod aan beroepsopleidingen, dat (nog meer) rekening houdt met de behoeften van het werkveld. Dit jaar (2013) volgt een nieuwe jaargang van het cijferboek, die ons in staat zal stellen om (positieve of negatieve) evoluties die zich de voorbije jaren zouden hebben voorgedaan in beeld te brengen. Ten slotte moet de sector ook meer een 'gezicht' krijgen, wat onder meer gebeurt via het jaarlijkse sectormoment 'Groot Onderhoud', dat telkens afgesloten wordt met de uitreiking van de Prijs van de Vlaamse Gemeenschap voor Cultureel Erfgoed.

De transversale rol van de sector

Behalve met de eisen van de interne professionalisering wordt de sector ook geconfronteerd met de verwachtingen van heel uiteenlopende erfgoedbeheerders uit diverse maatschappelijke domeinen: onderwijsinstellingen, kerkfabrieken, OCMW's, kunst-, omroep- en middenveldorganisaties, ondernemers en particulieren. Zij behoren als zodanig niet tot het cultureel-erfgoedveld en het beheren van cultureel-erfgoedcollecties beschouwen zij niet als hun primaire opdracht. De aandacht voor hun eigen cultureel erfgoed neemt wel toe. Zij verwachten daarbij actieve ondersteuning van de geprofessionaliseerde cultureel-erfgoedsector, waarbij ze onder meer een beroep willen doen op de daar aanwezige ►

“ Voor de musea ingedeeld bij het Vlaamse niveau staat de Vlaamse overheid slechts in voor een beperkt deel van de werkingssubsidies. Dit leidt ertoe dat de landelijk erkende en gesubsidieerde musea onvoldoende middelen krijgen om alle basisfuncties adequaat uit te oefenen en om de nodige expertise op te bouwen voor zowel het eigen veld als voor andere cultureel-erfgoedbeheerders.

expertise, infrastructuren, enz. Dit is een kans, maar ook een grote uitdaging, voor de sector om zijn belang aan te tonen door zijn kennis en kunde in te zetten voor de zorg voor en de dynamische omgang met het cultureel erfgoed in Vlaanderen. Hier wordt specifiek op ingespeeld door de expertisecentra die bepaalde themadomeinen afdekken, terwijl het ook de bedoeling is dat musea en archiefinstellingen een expertiserol opnemen voor hun thematische specialisatie. Via de erfgoedconvenantwerking wordt op regionaal en lokaal vlak integraal gewerkt voor alle cultureel-erfgoedbeheerders, en ten slotte tracht men via projectwerking de ontwikkeling van en de zorg voor het cultureel erfgoed buiten de eigen sector ook financiële impulsen te geven. Al deze componenten haken idealiter op elkaar in, waarbij het steunpunt een coördinerende functie heeft, hiaten en noden detecteert en bruggen bouwt naar andere domeinen. Beleidsmatig wordt hier duidelijk gekozen voor een (expertise)netwerkmodel.

Maar dit alles legt een grote druk op de cultureel-erfgoedsector, die naast het ontwikkelen van een eigen kwaliteitsvolle werking ook tegemoet moet komen aan de verwachtingen van een heel breed veld van cultureel-erfgoedbeheerders, die ondersteuning verwachten voor het beheer en de valorisatie van hun erfgoed. De vraag is of de professionele cultureel-erfgoedsector momenteel voldoende gewapend is om al deze uitdagingen aan te kunnen. Het zou in het licht van deze sterk transversale aanwezigheid van cultureel erfgoed doorheen zoveel maatschappelijke sectoren ook nuttig kun-

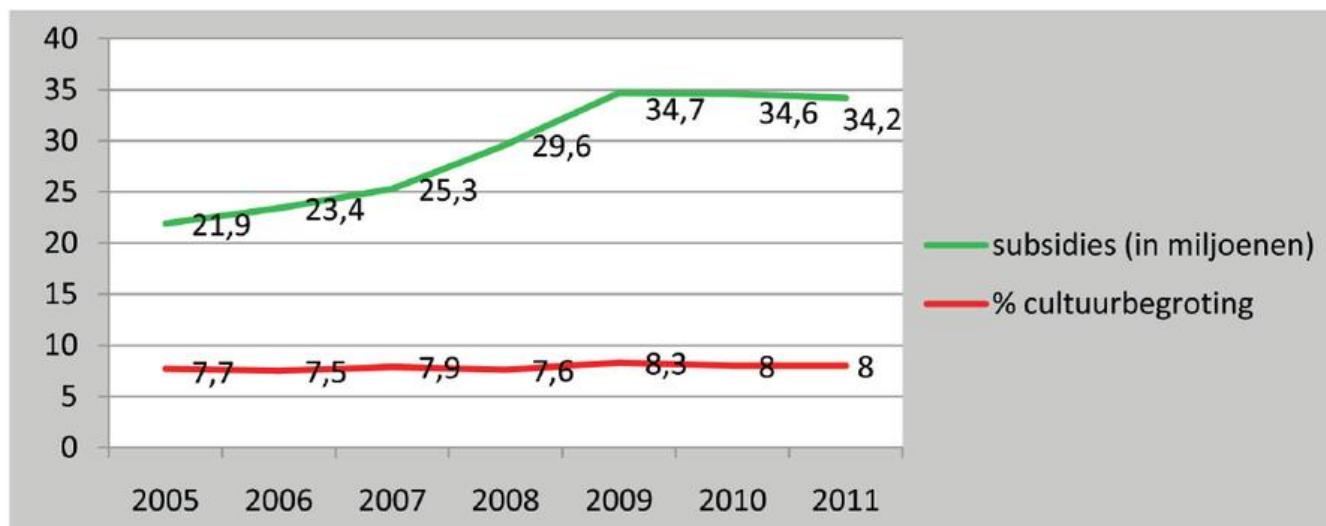
nen zijn indien de overheid een soort ‘cultureel-erfgoedtoets’ zou kunnen hanteren in het proces van het wetgevend werk. Deze ‘toets’ zou tot doel hebben de impact van diverse beleidsmaatregelen op het beheer en de ontwikkeling van cultureel (roerend en immaterieel) erfgoed in beeld te brengen. Voor het onroerend erfgoed staat sinds 2010 zo’n toets reeds ingeschreven in het decreet,⁵ met als doel het bouwkundig erfgoed te beschermen.

De structurele onderfinanciering van de sector

Onderzoek toont aan dat, ondanks de nominale stijging van de cultureel-erfgoedmiddelen, het relatieve aandeel in het Vlaamse cultuurbudget al sinds 2005 stagneert rond het ‘glazen plafond’ van ca. 8 %. Van een reële budgettaire inhaalbeweging voor de ondersteuning van de landelijke cultureel-erfgoedwerking en de ontwikkeling van het decreet is in de periode 2005-2011 niet echt sprake geweest. In 2010 en 2011 incasseerde de sector een besparing van ca. 5 %, net zoals de andere cultuursectoren. De sector werd hiervan zeker niet gespaard.

De nominale stijging van het budget werd vooral ingezet voor de succesvolle ontwikkeling van de lokale en regionale convenantwerking enerzijds en voor de landelijke ondersteunende organisaties (meer bepaald de expertisecentra) anderzijds. Voor de collectiebeherende organisaties stagneerden de middelen in dezelfde periode. Meer bepaald voor de musea ingedeeld bij het Vlaamse niveau (uitgezonderd de eigen instellingen van de Vlaamse Gemeenschap) staat het aandeel van de Vlaamse overheid slechts in voor een beperkt deel van de werkingssubsidies. Dit leidt ertoe dat de landelijk erkende en gesubsidieerde musea onvoldoende middelen krijgen om alle basisfuncties adequaat uit te oefenen en om de nodige expertise op te bouwen voor zowel het eigen veld als voor andere cultureel-erfgoedbeheerders. Alhoewel we hierbij niet vergeten dat de inspanningen van de Vlaamse overheid voor het cultureel erfgoed complementair zijn aan het ondersteuningsbeleid van de provincies en de gemeenten, is de consensus algemeen dat de tussenkomst van de Vlaamse overheid te laag blijft. Het is in deze context ook vermeldenswaard dat erfgoedbibliotheken volgens het

■ Evolutie van de subsidies cultureel erfgoed (in miljoenen euro's) en v/h procentueel aandeel in totaal cultuurbegroting (2005-2011).

■ *Cultureel erfgoed blijft belangrijk als 'het DNA van de samenleving'. Op de foto: Pembe Güngör licht voor 'Lier verzamelt' toe dat in haar cultuur elke bruid een bruidsschat meekrijgt die vele verschillende items telt, van versierde kussenslopen, zelfgehaakte tafellakens en gebreide sloefjes tot porseleinen borden en elektrische apparaten. Kortom, alles wat je nodig zou kunnen hebben om van een huis een warme thuis te maken. Collectie Stedelijke Musea Lier - foto: Jan Leemans - www.kempenserfgoed.be*

Cultureel-erfgoeddecreet enkel erkend, maar niet Vlaams ingedeeld kunnen worden, en bijgevolg geen toegang hebben tot landelijke werkingssubsidies. Ook de verdere implementatie van het immaterieel cultureel-erfgoedbeleid vraagt nog bijkomende inspanningen om het instrumentarium verder te ontwikkelen. Ten slotte vielen onder invloed van de besparingen de projectmiddelen de voorbije jaren sterk terug en hebben ze stilaan een kritische ondergrens bereikt. Er is dus nog een lange weg te gaan vooraleer er gesproken kan worden over een volwaardige ondersteuning vanuit Vlaanderen. Om het potentieel van het Cultureel-erfgoeddecreet tegen 2020 te kunnen realiseren, is een herfinanciering noodzakelijk.

Visie + investeringen = hefboomen

Het mag duidelijk zijn dat de cultureel-erfgoedsector nog in volle ontwikkeling is. Bovendien moet vanuit een nog vrij zwakke interne samenhang en organisatie ook tegemoet worden gekomen aan externe verwachtingen. Dit maakt de constructie als sector er niet makkelijker op, en gaat gepaard

met de nodige groeipijnen. Toch moeten we vooruit(denken). Het cultureel-erfgoedbeleid van de Vlaamse Gemeenschap wordt momenteel geregeld in het Cultureel-erfgoeddecreet en het Topstukkendecreet. Deze decreten laten toe een innovierend en internationaal up-to-date cultureel-erfgoedbeleid te voeren, in de lijn van de *Kaderconventie van de Raad van Europa over de waarde van cultureel erfgoed voor de samenleving*⁶ van 2005. Ze geven invulling aan een aantal belangrijke principes van deze kaderconventie, die in werking trad op 1 juni 2011, maar nog niet door België werd geratificeerd. De doorlichting van de sector toont evenwel aan dat er tegen 2020 gerichte sleutelinvesteringen moeten gebeuren om het beleid echt waar te maken. Daarom is het nodig om nu een visie te ontwikkelen op het toekomstig beleid voor cultureel erfgoed, om de nodige impulsen te kunnen geven waar de nood het grootst is, en om een globale strategie uit te tekenen. Daarom is een van de speerpunten in de aanbevelingen de ontwikkeling van een visienota over het roerend erfgoed(beleid) in de toekomst, naar het voorbeeld van de beleidsvisie over immaterieel erfgoed.⁷

De investeringen in cultureel erfgoed betekenen overigens onrechtstreeks ook een hefboom voor andere maatschappelijke sectoren, gezien de verwevenheid van cultureel erfgoed doorheen al deze sectoren: denk aan de impact van het cultureel erfgoed op het cultuurtoerisme, de impulsen voor de ontwikkeling van de creatieve industrie of de ondersteuning van onderwijs, onderzoek en innovatie. Vandaar de oproep aan het beleid om strategisch te (blijven) investeren in de cultureel-erfgoedsector. Daarnaast lanceren we ook een oproep aan de sector om als één blok achter het decreet te gaan staan om het verder te consolideren. Onder het motto 'eenheid in verscheidenheid' kan de cultureel-erfgoedsector zich dan verder profileren en ontwikkelen, gebaseerd op een sterkere interne samenhang en gedeelde belangen ... op naar 2020.

Cultureel erfgoed en onroerend erfgoed: samenwerking gewenst

Om de doelstellingen van het cultureel-erfgoedbeleid te realiseren, zou samenwerking met het onroerend-erfgoedveld op een aantal terreinen een meerwaarde kunnen betekenen en onderling versterkend kunnen werken. Het onroerend-erfgoedbeleid en dus het beleid voor monumenten, landschappen en archeologische sites wordt geregeld via aparte decreten, en valt onder een beleidsdomein dat tot de gewestmateries behoort, terwijl het roerend en immaterieel (cultureel) erfgoed een gemeenschapsmaterie is. Dit is in de eerste plaats een institutioneel onderscheid, maar het onderscheid impliceert ook een verschil in werkmethodes en uitdagingen. Voor het cultureel erfgoed enerzijds en het onroerend erfgoed anderzijds voert de Vlaamse overheid een beleid op maat. Het beleid groeit naar elkaar toe, dankzij onder meer het internationaal kader dat wordt geboden door bv. de Conventie van Faro. Afstemming is dus noodzakelijk en wenselijk. Beide beleidsdomeinen (het beleidsdomein Cultuur, Jeugd, Sport en Media, dat verantwoordelijk is voor het cultureel-erfgoedbeleid en het beleidsdomein Ruimtelijke Ordening, Wonen en Onroerend Erfgoed, dat verantwoordelijk is voor het onroerend-erfgoedbeleid) sloten dan ook op 23 oktober 2009 een protocol. Het protocol moet zorgen voor meer samenwerking, afstemming en overleg, maar heeft concreet op het terrein nog niet zoveel veranderd. Wel is voor enkele zeer

“ De doorlichting van de sector toont aan dat er tegen 2020 gerichte sleutelinvesteringen moeten gebeuren om het beleid echt waar te maken. Daarom is het nodig om nu een visie te ontwikkelen op het toekomstig beleid voor cultureel erfgoed, om de nodige impulsen te kunnen geven waar de nood het grootst is, en om een globale strategie uit te tekenen.

specifieke thema's de afstemming tussen cultureel en onroerend erfgoed geregeld via een apart decreet.⁸ Ondertussen werd het beleidsdomein onroerend erfgoed ook intern sterk gereorganiseerd, met de oprichting van een Agentschap voor Onroerend Erfgoed, waarin o.a. het Vlaams Instituut voor Onroerend Erfgoed is opgegaan, en van Herita, een fusieorganisatie van Erfgoed Vlaanderen, het Forum voor erfgoedverenigingen en Open Monumentendag. Aan de kant van het cultureel erfgoed evolueert de situatie eveneens, onder meer via de aanpassingen aan het decreet (2012). Het lijkt ons dan ook dat het proces van samenwerking en overleg in de toekomst wellicht een ruimere coördinatie zal vergen tussen alle betrokken actoren, zowel op beleidsniveau via een aan de actuele ontwikkelingen aangepast protocol, als tussen de ondersteunende structuren in het veld (zoals onder meer Herita en FARO).

Hefbomen voor het Vlaamse cultureel-erfgoedbeleid

Op basis van de veld- en toekomstanalyse cultureel erfgoed, de recente beleidsontwikkelingen, diverse adviezen en relevante onderzoeken, de input vanuit de sector zelf en de verschillende internationale sleutelteksten en verdragen, doen we een aantal suggesties. Deze aanbevelingen zijn in principe gericht aan de minister van Cultuur en aan de hele Vlaamse Regering, en ze hebben vooral betrekking op die aspecten of bevoegdheden waarop deze regering een impact kan hebben. We erkennen dat bepaalde uitdagingen, die in de aanbevelingen en de analyses aan bod komen, beter kunnen opgevangen worden in onderlinge samenwerking op federaal niveau. Dat geldt evenzeer voor de lokale en provinciale besturen, die soms direct of indirect aangesproken worden door bepaalde aanbevelingen: een efficiënte rol- en taakverdeling is dan ook aan de orde om dit complexe veld aan te sturen. Verder is het ook zo dat een aantal aanbevelingen of doelen best gerealiseerd kunnen worden door binnen andere beleidsdomeinen lijnen uit te zetten die het cultureel erfgoed ten goede komen. Denk bijvoorbeeld aan het onderwijs- of wetenschapsbeleid, maar ook aan het integratiebeleid, het stedenbeleid, het economisch of fiscaal beleid, en zo meer.

Uitgangspunten

We vertrekken vanuit een aantal brede uitgangspunten, waarop de aanbevelingen inhaken:

- het cultureel erfgoed kan rekenen op een groot draagvlak bij de bevolking, en levert op sociaal-maatschappelijk, economisch, creatief-artistiek, educatief en wetenschappelijk vlak een significante meerwaarde voor het individu en voor de gemeenschap;

■ Minister Joke Schauvliege op het Groot Onderhoud. © FARO, foto: Jonathan Sommereyns

- De investeringen in cultureel erfgoed betekenen onrechtstreeks ook een hefboom voor andere maatschappelijke sectoren, gezien de verwevenheid van cultureel erfgoed doorheen al deze sectoren, zoals bijvoorbeeld de impact van het cultureel erfgoed op het cultuurtoerisme en de ambachtelijke creativiteit.
Collectie: Heemkundige Kring De Kluize Sint-Pauwels, 1970 – www.waaserfgoed.be

- alle burgers hebben recht op gelijke kansen voor de toegang tot of de actieve participatie aan cultureel erfgoed;
- de collecties van musea, archiefinstellingen en erfgoedbibliotheken hebben een grote cultuurhistorische waarde en vereisen bescherming als bron van onderwijs, onderzoek, inspiratie en (re)creatie voor toekomstige generaties, maar worden acuut bedreigd door fysiek verval;
- het immaterieel cultureel erfgoed is in al zijn verscheidenheid in Vlaanderen ruim aanwezig en verdient erkenning via een dynamisch beleid rond *safeguarding*, conform de aanbevelingen van UNESCO;
- het Vlaams cultureel erfgoed heeft internationale uitstraling, en is een grote troef voor de toeristische aantrekkingskracht van het land (kunststeden zijn ook 'erfgoedsteden');
- cultureel erfgoed heeft zijn maatschappelijke rol mee te danken aan de ondersteuning door een uitgebreid en actief netwerk van vrijwilligers en erfgoedverenigingen;
- cultureel erfgoed heeft een belangrijke plaats in de ondersteuning van het wetenschappelijk onderzoek en de informatievoorziening van het hoger onderwijs;
- de digitalisering van en de online toegang tot het cultureel erfgoed, mee aangestuurd door de Digitale Agenda van de Europese Unie, betekent een groot potentieel voor de organisaties en hun gebruikers, maar plaatst hen ook voor grote uitdagingen;
- de impact van intellectuele rechten, auteursrechten en ook het (commercieel) hergebruik van data worden in de digitale kenniseconomie steeds belangrijker, en de positie, de rol en de autonomie van de cultureel-erfgoedorganisaties komt hierdoor onder druk te staan;
- het onderwijs voorziet nog onvoldoende aangepaste opleidingen om jonge professionals adequaat voor te bereiden op een job in de cultureel-erfgoedsector;
- het cultureel erfgoed is in vergelijking met andere beleidsdomeinen nog relatief jong, de regelgeving kreeg pas het voorbije decennium concreet vorm;
- het Cultureel-erfgoeddecreet is gebaseerd op complementariteit/subsidiariteit tussen de drie beleidsniveaus (de Vlaamse overheid, de provincies, de steden en gemeenten), waarbij effectieve en efficiënte samenwerking vooropstaan, binnen het globale beleidskader zoals omschreven in het decreet, met daarin een sturende rol voor de Vlaamse overheid;
- cultureel erfgoed wordt ook buiten de cultureel-erfgoedsector door talloze organisaties en particulieren beheerd, die vanuit hun eigen verantwoordelijkheid middelen moeten voorzien voor de zorg voor en de ontsluiting van het cultureel erfgoed;
- cultureel erfgoed en patrimonium zijn een bron voor de creatieve industrieën en voor de innovatie;
- relevante en cruciale regelgeving voor cultureel erfgoed (bijvoorbeeld op het vlak van fiscaliteit, sociaal recht, internationaal verdragsrecht, auteursrecht ...) is federaal, en de verschillende beleidsniveaus moeten noodzakelijkerwijs hun beleid op elkaar afstemmen.

Aanbevelingen

De aanbevelingen zijn in vijf clusters gegroepeerd, elk vanuit een specifieke invalshoek. Er is geen expliciete volgorde wat prioriteit betreft. Wel is het zo dat de eerste twee clusters vooral focussen op sectorspecifieke aanbevelingen, terwijl de drie andere clusters een meer sector- en/of beleidsdomein-overstijgende aanpak behoeven. In het rapport wordt per aanbeveling een uitgebreide motiverende toelichting gegeven. ►

Duurzaam beleid

Financiering basisfuncties van landelijke organisaties

Een duurzaam en welvaartsvast groeipad voorzien voor de financiering van de basisfuncties van de landelijk gesubsidieerde organisaties, zodat de sector zich verder kan ontwikkelen.

Alternatieve en aanvullende financiering

Het stimuleren van een 'geefcultuur' door het ontwikkelen en implementeren van regelgeving rond fiscale stimuli en meer bepaald ook het instrument van de successierechten, en door het activeren en kritisch evalueren van alternatieve financieringsmechanismen via de ondersteuning van experimentele trajecten, bijvoorbeeld over *crowdfunding*. Het is hierbij van essentieel belang dat de duurzame financiering van de basisfuncties van de organisaties gegarandeerd blijft.

Lokaal en regionaal cultureel-erfgoedbeleid

Het lokaal en regionaal cultureel-erfgoedbeleid verder stimuleren via een efficiënte inzet van de ondersteuningsinstrumenten (convenants met intergemeentelijke samenwerkingsverbanden, provincies, VGC) en via de financiering van de Vlaamse beleidsprioriteiten en hierbij streven naar een actief afsprakenkader tussen de betrokken overheden met het oog op een goed werkend complementair cultureel-erfgoedbeleid in gedeelde verantwoordelijkheid.

Samenwerking en overleg

De samenwerking en de afstemming van de diverse expertises binnen de cultureel-erfgoedsector verder stimuleren en de sector ondersteunen bij het slaan van bruggen tussen andere (beleids)domeinen. De cultureel-erfgoedsector als volwaardige gesprekspartner betrekken bij beleidsontwik-

kelingen die een impact hebben op de cultureel-erfgoedsector.

Advisering

Duidelijke criteria en transparante procedures afspreken voor de beoordeling en de advisering, die kunnen vastgelegd worden in een charter, en de expertise van de commissies versterken door meer externen te betrekken bij de beoordeling. Daarbij rekening houden met de duurzaamheid en de continuïteit van de basiswerking.

Organisatieontwikkeling en monitoring

In de nodige ondersteuning en expertise voorzien om de organisaties in staat te stellen om zich verder kwaliteitsvol te ontwikkelen en te monitoren met een minimum aan administratieve overlast, met het oog op een objectieve en kwalitatieve beleidsopvolging van de sector.

Impulsbeleid roerend erfgoed/digitaal erfgoed

Visieontwikkeling roerend erfgoed

Naar het model van de visienota voor het immaterieel erfgoed, een visienota roerend erfgoed ontwikkelen. Deze nota presenteert een integrale beleidsvisie op de acquisitie, de zorg en het beheer, de ontsluiting en de bewaring van de collecties en de (internationale) collectiemobiliteit en houdt rekening met de rol van alle betrokken overheden en met de input vanuit de verschillende sectoren en erfgoeddisciplines. Deze nota moet meer draagvlak geven aan

een doorgezet investeringsbeleid voor cultureel erfgoed.

Impulsprogramma zorg en valorisatie van de collecties

Een programma lanceren dat impulsen kan geven aan het duurzaam beheer van de roerend cultureel-erfgoedcollecties, meer bepaald voor de zorg en de (digitale) valorisatie van de collecties, en dit programma koppelen aan een kenniscluster rond conservering en digitalisering.

Kenniscluster conservering

Een interuniversitaire kenniscluster over conservering en *conservation science* oprichten, financieren en structureel verankeren in de cultureel-erfgoedsector, onder meer door de koppeling aan een sectoraal impulsprogramma voor collectiezorg.

Digitaal erfgoed

Een beleid rond duurzame digitale bewaring en toegankelijkheid vormgeven en als een blijvende prioriteit behandelen en daartoe de nodige investeringen doen.

Internationaal beleid

Internationaal cultuurbeleid

Cultureel erfgoed moet als een volwaardige partner meegenomen worden in de uitvoering van de nota *Internationaal Cultuurbeleid*, zodat cultureel-erfgoedactoren voluit kunnen participeren aan de kanalen, netwerken en ondersteunende instrumenten op het vlak van de culturele diplomatie.

Internationale uitwisseling (residentiebeleid)

De internationale werking en de expertise van de sector versterken door het

verder uitbouwen en ondersteunen van internationale uitwisselingsprogramma's tussen cultureel-erfgoedorganisaties onderling of met buitenlandse opleidingen of innovatie-instituten.

Internationale verdragen en engagementen:

- een UNESCO categorie II-centrum opzetten in Vlaanderen;
- meer integraal werken en afstemmen over de opvolging van internationale conventies;
- de *Kaderconventie over de waarde van cultureel erfgoed voor de samenleving* door België laten ratificeren;

- de UNESCO-conventie van 1970 verder actief opvolgen en laten omzetten in Belgische wetgeving;
- programma's gekoppeld aan internationale verdragen meer activeren.

Collectiemobiliteit/indemniteit

Het verder uittekenen van een beleidskader voor een langetermijnbeleid voor de ontwikkeling van een duurzame collectiemobiliteit.

Het Vlaams indemniteitsdecreet invoeren om de internationale collectiemobiliteit verder te stimuleren met het oog op het versterken van het internationale profiel van de Vlaamse collecties.

Educatie, participatie en vrijwilligersbeleid

Erfgoededucatie

Educatieve doelstellingen expliciet inschrijven in de beleidsinstrumenten voor de cultureel-erfgoedsector (decreet, reglementen, handleidingen, beheersovereenkomsten ...) en meer aandacht vragen voor erfgoededucatie binnen de lerarenopleiding, zowel voor het kleuter- en het basisonderwijs als voor het secundair onderwijs. Dit alles

met het oog op het versterken en professionaliseren van de educatieve werking van cultureel-erfgoedorganisaties.

Inclusief participatiebeleid

Erfgoedorganisaties vanuit een heldere beleidsvisie stimuleren om inzake maatschappelijke en culturele diversiteit vooruitgang te boeken, onder meer door de kwaliteit van de publiekswerking van de organisaties te versterken en intersectoraal samenwerken (onderwijs, welzijn, inburgering en integratie)

krachtig te stimuleren en te verankeren in de relevante subsidieprogramma's.

Vrijwilligersbeleid

Het vrijwilligerswerk en het veld van de erfgoedverenigingen stimuleren, innoveren en versterken, door de nodige aandacht en ondersteuning te vragen van de lokale en regionale overheden, en door diverse administratieve en wettelijke verplichtingen voor kleine (vrijwilligers)vzw's zoveel mogelijk tot een minimum te beperken.

Kennis- en innovatiebeleid

Opleiding en vorming

Een realistisch toekomstplan ondersteunen voor relevante opleidingen, dat aansluit bij de actuele behoeften van de sector en rekening houdt met de Vlaamse kwalificatiestructuur. Verder inzetten op het (h)erkennen en valideren van competenties verworven via niet-formele en informele vormingsinitiatieven en op het ontwikkelen van een gedegen vormingen-, trainingen- en opleidingsbeleid (VTO) bij de organisaties.

Gemeenschappelijke innovatieagenda

Een gemeenschappelijke innovatieagenda rond diverse aspecten van (digitaal) cultureel erfgoed realiseren. Ten eerste door actiever dan nu middelen te mobiliseren uit innovatiefondsen. Ten tweede door de toegang tot diverse (ook Europese) externe onderzoekspro-

gramma's te faciliteren en beter af te stemmen op de behoeften in de (culturele) sector. Ten derde door overleg te organiseren tussen het onderzoeksveld, de gemeenschap van onderzoekers en de sector.

Cultureel ondernemerschap en creatieve industrie

De rol en positie van de cultureel-erfgoedsector, als in hoofdzaak publieke dienstverlener in de context van de culturele industrieën, verder verkennen en verduidelijken. De expertiseontwikkeling over duurzaam cultureel ondernemerschap op maat van de sector verder stimuleren.

Intellectueel eigendomsrecht en auteursrecht

Een actualisering van het auteursrecht actief nastreven, met aandacht voor de maatschappelijke rol van de cultureel-erfgoedsector en voor de bescherming

van de rechten van gebruikers in een open digitale samenleving.

Het vrijwaren van de eigen (digitale) ondernemingsmodellen van de cultureel-erfgoedorganisaties en het bevorderen van evenwichtige publiek-private samenwerkingen met het oog op het hergebruik van digitale data en op de digitalisering en het online beschikbaar maken van collecties.

Ecologische duurzaamheid

Een transversaal kennis- en informatieknooppunt ecologische duurzaamheid voor de cultuursector oprichten, waar goede praktijken aan bod kunnen komen en informatie en concrete werkinstrumenten worden aangeboden.

Wat nu?

Met de publicatie van het eindrapport wordt het PRISMA-traject afgesloten. Dat neemt niet weg dat FARO i.s.m. andere partners op continue basis de veldanalyse zal actualiseren via het *Cijferboek cultureel erfgoed* of de Erfgoedkaart, maar ook via gerichte acties om de innovatie en de visievorming in de sector te blijven stimuleren. Het eindrapport werd afgetoetst bij een hele reeks spelers in het veld, en werd in december op een hearing in het Vlaams Parlement gepresenteerd. Bij manier van spreken ligt de bal nu in het kamp van de sector en

de beleidsmakers. Dit rapport kan als leidraad dienen voor de verdere beleidsontwikkeling. We hopen dat een aantal ideeën opgepikt en vertaald zullen worden in concrete maatregelen. We verwachten ook dat er nog dit jaar nieuwe parlementaire initiatieven genomen worden om de discussie met de sector verder aan te gaan, bv. in de schoot van de Commissie Cultuur. Dit zou dan kunnen resulteren in een toekomstgerichte resolutie van het Vlaams Parlement die richting kan geven aan het beleid voor cultureel erfgoed in de volgende legislatuur. ■■■

Dr. Jeroen Walterus is adjunct-directeur van FARO en was coördinator van het PRISMA-project.

1. PRISMA veld- en toekomstanalyse cultureel erfgoed: www.faronet.be/prisma
2. *Cultureel erfgoed 2020. Hefbomen voor het Vlaamse cultureel-erfgoedbeleid. Eindrapport met aanbevelingen van de PRISMA veld- en toekomstanalyse cultureel erfgoed (2009-2011)*, FARO. Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed, januari 2013 (www.faronet.be/e-documenten/cultureel-erfgoed-2020-hefbomen-voor-het-vlaamse-cultureel-erfgoedbeleid);
3. Hoorzitting over het erfgoedbeleid. Verslag namens de Commissie Cultuur, Jeugd, Sport en Media uitgebracht door de heer Lieven Dehandschutter, Stuk 1883 (2012-2013) - Nr 1 verslag (<http://docs.vlaamsparlement.be/docs/stukken/2012-2013/g1883-1.pdf>); de Adviescommissie Cultureel Erfgoed stelde een voortgangsnota op: *Groei en groeipijnen: Het cultureel erfgoed in Vlaanderen anno 2012*; Ook de sector verspreidde een standpunt n.a.v. deze hearing: www.cultureelerfgoedoverleg.be/2012/12/ijzer-met-handen-breken.html
4. J. WALTERUS, *Cijferboek cultureel erfgoed 2010. Rapportage van de gegevensverzameling over het referentiejaar 2009*, Brussel, FARO, oktober 2011 (www.faronet.be/prisma, www.cijferboekcultureelerfgoed.be)
5. Zie artikel 12/2 van het 'Decreet van 3 maart 1976 tot bescherming van monumenten, stads- en dorpsgezichten, wijzigingsbesluit van 2 juli 2010'
6. Zie: www.faronet.be/e-documenten/de-kader-conventie-van-de-raad-van-europa-over-de-waarde-van-cultureel-erfgoed-voor-de
7. J. SCHAUWLEGE, *Een beleid voor immaterieel cultureel erfgoed in Vlaanderen (visienota)*, 2010: www.faronet.be/e-documenten/een-beleid-voor-immaterieel-cultureel-erfgoed-in-vlaanderen-visienota-vlaams-minister-v
8. Het gaat met name om de subsidiëring van het IJzermonument in Diksmuide (via het 'Memoriaaldecreeet' van 15 juli 2011) en de bescherming van het varend erfgoed ('Vlaams Decreet van 29 maart 2002 tot bescherming van varend erfgoed').

■ De ringoven van de voormalige steenbakkerij 'Gebroeders Lauwers' in Noeveren. © ETWIE

ET-WIE?

**Een kennismaking met
het Expertisecentrum
voor Technisch,
Wetenschappelijk en
Industrieel Erfgoed**

TEKST Daniëlle De Vooght en Tijn Vereenoghe

Eind 2011 werden door de Vlaamse overheid acht landelijke expertisecentra voor cultureel erfgoed erkend. Een aantal van deze expertisecentra werden ook in de vorige beleidsperiode gesubsidieerd en kunnen hun werk dus voortzetten. Een opvallende nieuwkomer bij de erkenningen is ETWIE vzw. De volledige naam – Expertisecentrum voor Technisch, Wetenschappelijk en Industrieel Erfgoed – maakt meteen het (brede) werkveld van dit nieuwe expertisecentrum duidelijk. Alvast tot en met 2016 kan het veld van het technisch, wetenschappelijk en industrieel erfgoed in Vlaanderen en Brussel rekenen op ondersteuning vanuit deze hoek. Huisvesting werd gevonden in het Congres- en Erfgoedcentrum Lamot in Mechelen, en met de aanwerving van twee coördinatoren in september 2012 kon ETWIE eindelijk echt van start gaan. Op 1 december 2012 zorgde de eerste ETWIE-ontmoetingsdag bovendien al meteen voor een sectorbreed kennismakingsmoment. Tijd voor een korte introductie.

■ Een stoker aan het werk in de jeneverstokerij Van Damme in Balegem. © ETWIE

Een brokje geschiedenis

Om ETWIE als organisatie te kunnen plaatsen binnen het (erg) ruime veld van het technisch, wetenschappelijk en industrieel erfgoed (verder TWI-erfgoed genoemd), is het nuttig in vogelvlucht de geschiedenis van de zorg voor deze tak van het erfgoed te verkennen.

Het verhaal begint rond 1970 met de aandacht voor de industriële archeologie in Vlaanderen, die op dat moment vooral belangstelling had voor de geschiedenis van techniek en architectuur. Belangrijk om weten is dat (voor het eerst) ook humane en sociale wetenschappers deel uitmaakten van deze beweging. Wetenschappers en amateurs van diverse pluimage inventariseerden, onderzochten en koesterden stoomlocomotieven, watermolens en spintuigen ... allemaal materiële getuigen uit het verleden. Vanaf 1978 streed de Vlaamse Vereniging voor Industriële Archeologie (VVIA) bovendien als eerste koepelorganisatie voor de (her)waardering van onze industriële relictten.

Na 1980 werd de 'archeologie' een beetje achterwege gelaten ten voordele van het 'erfgoed', en in de jaren 1990 werd het veld nog verder opengetrokken en werd ook de materiële cultuur van het dagelijks leven onderwerp van de industriële archeologie/het industrieel erfgoed. Het is niet onbegrijpelijk dat het veld op dat moment problemen kreeg om zich te definiëren (archeologie of erfgoed, materieel of immaterieel ...). Desondanks beleefde de industriële archeologie in de jaren 1980 en 1990 echte hoogdagen, met vele publicaties, nieuwe musea en vrijwilligersorganisaties. Honderden enthousiaste vrijwilligers verzamelden objecten en archieven, startten een vereniging, zetten zich in voor de bewaring van een machine

of gebouw, lanceerden een ledenblad of organiseerden industriële wandeltochten.

Gaandeweg stuitte men echter op beperkingen met betrekking tot de praktijk van het bewaren, de juridische aspecten of de historische context. Deze praktische problemen, gecombineerd met bepaalde spanningen tussen vrijwilligers, maakten dat er op het einde van de jaren 1990 en in het eerste decennium van de 21^e eeuw sprake was van een zekere inertie in Vlaanderen. De oprichting van de Stichting Industrieel en Wetenschappelijk Erfgoed (SIWE) in 1996 (enkele jaren later omgevormd tot Steunpunt) was een stap in de goede richting, maar de bijzonder veelzijdige ambities – niet alleen informeren, bestuderen, promoten en inventariseren, maar ook verzamelen, restaureren en exposeren – bemoeilijkten de werking.¹

Ondertussen wees de UNESCO-conventie van 2003 op de noodzaak om erfgoed niet te beperken tot het (on)roerende aspect, maar om ook de verhalen die gepaard gaan met objecten en gebouwen een plaats te geven binnen het erfgoedverhaal. Hierdoor kreeg dit verhaal onvermijdelijk meer en bredere dimensies.² Bijgevolg zat de interesse voor materieel en immaterieel TWI-erfgoed in Vlaanderen de laatste jaren niet in slechte, maar wel in complexe papieren: welk terrein werd juist bestreken, wie was waarvoor bevoegd en waar kon op efficiënte wijze informatie worden ingewonnen? Het uitdoven van de erkenningen binnen het Decreet op de Volkscultuur, gecombineerd met de verwachting dat het Vlaamse beleid zou opteren voor thematische clusters en netwerken om organisaties te erkennen en te subsidiëren binnen het nieuwe Cultureel-erfgoeddecreet, maakte de nood aan een nieuw initiatief om het TWI-erfgoed en zijn gemeenschap te ondersteunen bijzonder dringend en groot. ▶

Behoeften van het veld

Via een verkennend onderzoek (door SIWE) werd in 2009 getracht om de behoeften van het TWI-erfgoedveld in Vlaanderen scherper te stellen. Deze veldverkenning leverde heel wat interessante vaststellingen op, waarvan we hieronder slechts enkele aspecten uitlichten:

- De erfgoedgemeenschap is bijzonder breed en gediversifieerd. Er bestaat nog geen voldoende overzicht van deze diversiteit.
- Veel waardevolle initiatieven opereren individueel en op microschaal. Meerdere initiatieven sneuvelden door gebrek aan mogelijkheden.
- Onderlinge samenwerking gebeurt nog te veel ad hoc en te weinig systematisch. Spanningen tussen de actoren werkten in het verleden soms contraproductief.
- Ondanks geëngageerde pogingen is er te weinig ondersteuning en coördinatie vanuit een stimulerend orgaan.
- Het academisch en maatschappelijk draagvlak van het wetenschappelijk technisch erfgoed is nog te klein.
- Het wetenschappelijk onderzoek en onderwijs op het vlak van industrieel erfgoed tanen. De wetenschappelijke publicaties volgen een parallele trend.
- Het wetenschappelijk erfgoed is amper vertegenwoordigd in de publieke erfgoedsector.

Hetzelfde onderzoek bracht een hele reeks bedreigingen voor het TWI-erfgoed aan het licht.

Hefboomgroep

Op vraag van drie gevestigde waarden binnen de sector – MIAT³, MOT⁴ en SIWE – bracht het steunpunt FARO in de loop van 2010 een hefboomgroep samen. In die groep zetelden vertegenwoordigers uit het zeer brede veld van het TWI-erfgoed (zoals het Openluchtmuseum Bokrijk, het Mijnmuseum Beringen en de wetenschapsmusea van de Universiteit Gent en de Katholieke Universiteit Leuven). Binnen deze denktank van experts – die ten persoonlijke titel zetelden – werd midden 2010 beslist om de vzw ETWIE op te richten.

De stichtingsvergadering van ETWIE vond plaats op 25 juni 2010. Een groot aantal leden van de hefboomgroep bleek ook bereid hun engagement (nog steeds ten persoonlijke titel) voort te zetten binnen de bestuursorganen van de vzw.⁵ Uit dit engagement groeide het beleidsplan dat leidde tot de officiële erkenning en de beheersovereenkomst met de Vlaamse overheid, die voor de uitvoering van deze overeenkomst een jaarlijkse subsidie van 190.000 euro toekende aan ETWIE (voor de beleidsperiode 2012-2016).

“ De interesse voor materieel en immaterieel TWI-erfgoed in Vlaanderen zat de laatste jaren niet in slechte, maar wel in complexe papieren.

Wat wil ETWIE betekenen voor de sector?

ETWIE wil zich de komende jaren ontplooiën tot het expertisecentrum voor Vlaanderen en Brussel voor het technisch, wetenschappelijk en industrieel erfgoed, waarbij de gelijkwaardigheid en de onderlinge verbondenheid van deze drie deeldomeinen een belangrijk uitgangspunt vormt. Ongeacht de periode, komen volgende aspecten hierbij aan bod:

- roerend erfgoed, zoals instrumenten, gereedschappen, toestellen, machines, automaten en de complexe gehele die ze eventueel samenstellen;
- immaterieel erfgoed met alle schriftelijke, mondelinge en audiovisuele bronnen, gebruiken, kennis, technieken en alle ruimtelijke en historische contexten die hiermee verband houden;
- alle roerende en immateriële aspecten van onroerend erfgoed.

ETWIE wil in de eerste plaats een dienstverlenende en kennisdelende centrale netwerkorganisatie zijn, een organisatie die de TWI-erfgoedgemeenschap samenbrengt, activeert, begeleidt en stimuleert. Binnen deze erfgoedgemeenschap zijn verschillende types actoren te onderscheiden. Naast professionele en academische spelers is de rol van de lokale erfgoedzorgers en vrijwilligers niet te onderschatten, zowel voor het onderzoek als voor het behoud en beheer en de publiekswerking rond TWI-erfgoed.

Naast het ontplooiën van een landelijke werking streeft ETWIE er ook naar om aansluiting te vinden bij internationale netwerken, en internationale tendensen op het vlak van TWI-erfgoed op te volgen en naar de doelgroep te vertalen.

Drie pijlers

Concreet nu. De opdracht van ETWIE is gebaseerd op drie grote pijlers.

De eerste pijler is *netwerking*. ETWIE wil een netwerk van alle mogelijke mensen en organisaties die met TWI-erfgoed bezig zijn, uitbouwen en verstevigen. De eerste opdracht is dan ook dit netwerk in kaart brengen en zoveel mogelijk mensen, verenigingen en instellingen overtuigen van de zin van deelname daaraan. Hierbij wordt bovendien de link gelegd met internationale netwerken op diezelfde terreinen. Om dit alles zo goed mogelijk te ondersteunen, zal een platform ontwikkeld worden dat een vlotte onderlinge communicatie mogelijk maakt en waarop de bestaande Vlaamse en internationale expertise ook op een duurzame wijze breed toegankelijk wordt én blijft. Al te vaak gaat die waardevolle expertise immers verloren of bereikt ze gewoon niet het volledige publiek dat er interesse voor, of zelfs nood, aan heeft.

De tweede pijler is *makelaardij*. Het is de ambitie van ETWIE om zoveel mogelijk samenwerking te organiseren tussen iedereen die zich bezighoudt met TWI-erfgoed. Vanuit de bruggenbouwersrol, die typerend is voor erfgoedexpertisecentra, wil ETWIE de sector ondersteunen op zo'n manier dat er meer resultaat behaald wordt met dezelfde inspanningen en dat er meer kansen gecreëerd worden. Dit kan bijvoorbeeld door het ondersteunen van projecten die individuele organisaties moeilijk alleen van de grond krijgen. Er zal ook

aandacht zijn voor gedeelde ondersteuningsnoden binnen de sector. Voor het uitwerken van een communicatiebeleid bijvoorbeeld, kunnen de noden samen met deskundige externen bekeken worden, om dan later beantwoord te worden via cursussen of praktische richtlijnen op de website.

Daarnaast wil ETWIE de TWI-erfgoedsector beter zichtbaar maken en het draagvlak ervoor vergroten. Want lang niet alle facetten van dit zeer brede erfgoedterrein zijn voldoende gekend, laat staan populair. Uiteraard moeten hiervoor de (verschillende) media gemobiliseerd worden. Maar denk hierbij zeker ook aan het aanzetten tot allerhande onderzoek via bijvoorbeeld stages, papers en eindwerken, tot het onderzoek op wetenschappelijk niveau toe. Er liggen ook tal van kansen om belendende sectoren zoals het onderwijs en socioculturele organisaties te betrekken bij de netwerking rond TWI.

En ten derde is er de *immateriële expertise over TWI-erfgoed*. TWI heeft niet alleen een materieel-erfgoedkant. Over welk soort 'expertise' hebben we het eigenlijk als immateriële expertise in beeld komt? Het gaat om feitelijke en historische kennis over alle mogelijke technieken: oude(re) en recente(re); wetenschappelijke zowel als industriële; professionele evengoed als huis-tuin-en-keukentechnieken; technieken uit onze specifieke lokale context, maar evenzeer internationale technieken.

Misschien belangrijker nog dan de kennis zijn de vaardigheden om deze technieken te beoefenen. Goed kunnen kasseleggen of een complex toestel hanteren, is immers meestal het resultaat van een jarenlang opgebouwde praktische expertise. Een kennis die in de vingers zit en die je niet gewoon kunt overnemen uit een handleiding, voor zover die (nog) bestaat.

Precies op die vaardigheden wil ETWIE ook sterkinzetten, met de ontwikkeling van een expertisedatabank (wie kent of kan wat?) om bedreigde en reeds verdwenen expertise te signaleren. In een volgend stadium wordt, samen met andere organisaties, geprobeerd om die expertises veilig te stellen en liefst breder te verspreiden. Ook aan het initiatief van de Vlaamse overheid om een databank en website voor het immaterieel erfgoed op te starten en uit te bouwen, wordt meegewerkt. ETWIE zal dit alles trachten te realiseren – samen met en voor het TWI-veld! – op een kwaliteitsvolle en duurzame wijze en engageert zich om daarbij te streven naar maatschappelijke en culturele diversiteit en een zo breed mogelijke toegankelijkheid van het communicatieplatform.

Kennis delen

Op de eerste ETWIE-ontmoetingsdag – waarvan een uitgebreid verslag te vinden is op de website www.etwie.be – stelden de ETWIE-medewerkers de karakteristie-

■ *Het Meduceum in Turnhout geeft een overzicht van de evolutie in de verpleeg- en geneeskunde in Turnhout.* © ETWIE

ken van hun 'ideale ETWIE-platform' voor. Dit gebeurde aan de hand van enkele inspirerende, voornamelijk virtuele, voorbeelden uit binnen- en buitenland. Voor deze virtuele ontdekkingstocht werden drie invalshoeken gehanteerd: 1) hoe vertaalt de tendens naar netwerken van expertise en/of experts zich bij andere initiatieven, 2) hoe zorgen de experts ervoor dat hun kennis/kunde bij het publiek geraakt en 3) hoe zit het met de omgekeerde beweging, namelijk van publiek naar experts? Belangrijke kanttekeningen: de lijst is uiteraard niet exhaustief én de zoektocht beperkte zich niet tot het TWI-veld en zelfs niet tot de cultureel-erfgoedsector. Inspiratie is immers overal te vinden. Mooie voorbeelden van het in kaart brengen van expertise/experts zijn onder andere de Onderzoeksbalans Onroerend Erfgoed Vlaanderen en het Network for Heritage Studies in Sweden. Dit laatste wil vooral een netwerk zijn van onderzoekers en onderzoeksprojecten, dus niet enkel van expertise, maar ook van experts. Nog een stap verder gaat het netwerk voor cultuureducatie, Vitamine C. Deze organisatie stimuleert geïnteresseerden om langs virtuele weg te 'netwerken' en met elkaar, als 'experts', in discussie te gaan. Deze virtuele netwerken hoeven trouwens niet altijd virtueel te blijven, zoals blijkt uit het concept van de *meetups*. Een *meetup* is een netwerk van lokale groepen/verenigingen die op [meetup.com](https://www.meetup.com) oproepen plaatsen om elkaar *live* te ontmoeten en te discussiëren over bepaalde thema's. Zo bestaat er bijvoorbeeld een *meetup* over *cultural heritage* in Londen.

Deze netwerken, al dan niet virtueel, zijn meestal redelijk vrijblijvend. English Heritage probeert via een *Knowledge Hub* te komen tot concrete *communities of practice* met de mogelijkheid officiële documenten uit te wisselen en snel actie te kunnen ondernemen waar nodig. Bedoeling van deze netwerken is telkens het uitwisselen van kennis en expertise. Die kennisoverdracht van de expert/experten naar het publiek kan op veel manieren gebeuren. Het kan daarbij bovendien zowel gaan om het delen van (wetenschappelijke) kennis over bepaalde onderwerpen, als om het doorgeven (overdragen) van bepaalde technieken en ambachten. Mooie voorbeelden zijn het Living Lime Museum in Andalusië, het Europese project *Traditional Maritime Skills*, maar ook, wat dichterbij huis, het project *ID-Doc* van het Museum voor de Oudere Technieken en de beeldbanken opgestart door verschillende erfgoedcellen. Terwijl de eerste beeldbanken nog vrij statisch waren, worden de nieuwste erfgoedbanken echte portaalites en platformen van expertisedeling. Zo ook bijvoorbeeld de website [Allemolens.nl](https://www.allemolens.nl), die alle molenkennis en historische bronnen over bestaande en verdwenen molens wil bundelen en centraal toegankelijk maken.

Erg belangrijk bij die doorgedreven digitalisering is een adequate registratie. Het erfgoed van De Lijn wordt bijvoorbeeld geregistreerd volgens een eenvormige fiche. Ook de website [academischecollecties.nl](https://www.academischecollecties.nl) zorgde voor een eenvormige beschrijving van de collecties om de vindbaarheid te vergroten.

■ Museum van de Geschiedenis van de Wetenschappen in Gent . © ETWIE

Men kan echter nog een stapje verder gaan. Door de nieuwste technologieën optimaal te benutten, kan de expertise immers ontsloten worden op manieren die in het verleden ondenkbaar waren. Zo plaatste het Teylers Museum enkele virtuele modellen van optische instrumenten uit de collectie online en maakt deze op een interactieve manier toegankelijk. Bezoekers kunnen de objecten in drie dimensies manipuleren, er kan worden ingezoomd op bepaalde aspecten en er kan extra informatie opgevraagd worden (vertrekkende vanuit het object).

Bovenstaande websites zijn erg mooie voorbeelden van kennisdeling naar het publiek, maar ze werden gerealiseerd met een niet te onderschatten hoeveelheid middelen en mankracht. Toch mag er niet vergeten worden dat er ook goedkope en laagdrempelige manieren zijn om potentieel een groot publiek te bereiken. Kleine verenigingen en individuele experts maken dan ook steeds meer gebruik van de sociale media (Facebook, Twitter) en andere mogelijkheden om verhalen, documenten en audiovisueel materiaal te delen. Bovendien bieden deze sociale netwerken ook de mogelijkheid om de kennis van bij het publiek tot bij de experts te krijgen en om het publiek te engageren. Zo doet het World Monuments Fund op zijn website de oproep “to get involved” (via deelname aan activiteiten, ondertekenen van petitie’s, delen van foto’s en verhalen ...) en Europa Nostra stelt heel duidelijk de vraag “what you can do”. Hier kan het publiek zich bijvoorbeeld aanmelden als *social media volunteer* en staat het dus mee in voor het verzamelen en verspreiden van erfgoedverhalen via de sociale netwerken. Een vrijwilliger verzamelt de kennis en brengt ze, via een ‘expert’, tot bij het grote publiek. Die kracht van de *wisdom of the crowd* wordt de laatste jaren meer en meer geapprecieerd en aangesproken. Denk hierbij bijvoorbeeld aan het *tagging*-project van het Huis van Alijn: virtuele vrijwilligers beschreven thuis, achter hun eigen computer, een deel van de fotoverzameling van het museum en zorgden er zo voor dat de collectie geïnclassificeerd werd. Al deze vrijwilligers, virtueel of niet, zorgen mee voor de expertisedeling binnen het veld.

Het ETWIE-platform

Waarom zou een samenvoegen van al deze voorbeelden nu kunnen leiden? ETWIE wil de TWI-expertise, en de hiaten in die expertise, in kaart brengen en toegankelijk maken voor het grote publiek. Dit gebeurt via het ETWIE-platform, een platform dat in de loop van 2013 vorm zal krijgen. Idealiter wordt dit platform een dynamische databank, met verschillende zoekmogelijkheden en invalshoeken. Niet enkel met tekst, maar ook met foto’s en filmpjes, voor materieel en immaterieel erfgoed en met een inbreng van liefhebbers, vrijwilligers en professionals door een integratie van sociale media. Bovendien wordt het ETWIE-platform een ontmoetingsplaats, een plaats waar experts, liefhebbers, verzamelaars, vrijwilligers ... elkaar op een virtuele manier vinden. Belangrijk gemeenschappelijk kenmerk van deze mensen is het TWI-erfgoed en vooral het besef dat samenwerken en kennis delen enkel positief kan uitdraaien voor dit erfgoed. Toch moet hierbij even worden opgemerkt dat het erfgoed niet noodzakelijk de gemeenschappelijke deler hoeft te zijn. Ook andere sociale aspecten van zo’n netwerk mogen niet uit het oog verloren worden (*community building*, onderwijsprojecten ...). Een dynamisch, sociaal plat-

“ ETWIE wil de TWI-erfgoedsector beter zichtbaar maken en het draagvlak ervoor vergroten. Want lang niet alle facetten van dit zeer brede erfgoedterrein zijn voldoende gekend, laat staan populair.

form kan immers een meerwaarde creëren voor een grote groep mensen in een ruime(re) sociaal-culturele context. Ten slotte moet het ETWIE-platform ook een *reallifecomponent* krijgen. ETWIE zal hiertoe uiteraard zelf initiatieven nemen, zoals reeds gebeurde met de organisatie van de eerste ontmoetingsdag. Maar ook ontmoetingen tussen mensen in de virtuele omgeving kunnen leiden tot *meetups*, lezingen, workshops, studietrips en wandelingen in het ‘echte’ TWI-leven en kunnen er mee voor zorgen dat het TWI-erfgoed op een 21^e-eeuwse manier in de belangstelling komt.

Oproep: deel uw expertise op het ETWIE-platform!

Momenteel is ETWIE bezig met de voorbereidende ontwikkeling van zijn digitaal platform, dat in het najaar van 2013 klaar zou moeten zijn. Op dit ETWIE-platform krijgen alle organisaties en experts een plaats. Om een actueel overzicht te kunnen aanbieden, lanceerde ETWIE eind februari een online bevraging, waarmee men de actoren en de aanwezige expertise op het gebied van TWI-erfgoed beter in kaart wil brengen.

De kennis rond het TWI-erfgoed zit immers verspreid over heel wat organisaties en individuen. Deze actoren bezitten dikwijls ook een interessante collectie met werktuigen, instrumenten, machines, archieven, foto’s ... die al dan niet publiek toegankelijk is. Anderen hebben dan weer bepaalde technische vaardigheden die tegenwoordig niet meer zo courant zijn. Al deze informatie wil ETWIE verzamelen en ontsluiten, zodat iedereen er gebruik van kan maken.

U vindt de vragenlijst op www.etwie.be. Het invullen ervan neemt ongeveer 20 minuten in beslag. Wie liever niet wil dat zijn of haar persoonlijke gegevens openbaar worden gemaakt, kan dit aanduiden. Voor heemkundige kringen is er, in samenwerking met Heemkunde Vlaanderen, een aparte bevraging.

Tijl Vereenooghe en Daniëlle De Vooght zijn sinds september 2012 de stafmedewerkers van het Expertisecentrum voor Technisch, Wetenschappelijk en Industrieel Erfgoed (ETWIE).

1. Meer informatie over SIWE is te vinden op de website www.siwe.be.
2. UNESCO, *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*. Paris, UNESCO, 2003. Zie: <http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001325/132540e.pdf>.
3. Museum voor Industriële Archeologie en Textiel. Voor meer info, zie: www.miat.gent.be.
4. Museum voor de Oudere Technieken. Voor meer info, zie: www.mot.be.
5. De samenstelling van de Raad van Bestuur en de Algemene Vergadering is terug te vinden op de website van ETWIE: www.etwie.be.

Het Groot Onderhoud II

De waarde van netwerken

TEKST Roel Daenen

Meer dan 250 cultureel-erfgoedwerkers uit alle hoeken van Vlaanderen verzamelden op vrijdag 19 oktober 2012 in het statige Paleis der Academiën te Brussel voor de tweede editie van het Groot Onderhoud. Met zijn roepnaam verwijst deze Staten-Generaal van de Vlaamse cultureel-erfgoedsector naar de vermaarde 'Entretiens du Patrimoine' in Frankrijk. 'Gesprek' en 'overleg' staan dus centraal op dit jaarlijkse sectormoment, georganiseerd door het steunpunt voor cultureel erfgoed in nauw overleg met de Adviescommissie Cultureel Erfgoed en met de steun van het agentschap Kunsten en Erfgoed. De succesvolle eerste editie (waarop de voorlopige resultaten van het

PRISMA-onderzoek werden gepresenteerd – zie ook elders in deze editie van *faro*) legde de formule vast: een stevige keynote-lezing in de voormiddag, gevolgd door een waaier aan interactieve workshops en overlegmomenten. Het Groot Onderhoud II eindigde opnieuw met de feestelijke uitreiking van de Prijs van de Vlaamse Gemeenschap voor cultureel erfgoed. En tussendoor was er, vanzelfsprekend, tijdens de lunch, koffiepauze en receptie, ruim gelegenheid om bij te praten, ideeën uit te wisselen en de tijdens de workshops behandelde thema's verder uit te diepen.

■ © FARO, foto: Jonathan Sommereyns

Thema van het tweede Groot Onderhoud was 'Valoriseer uw collecties!' Een relevante en actuele uitdaging rond de vraag hoe collecties verrassend meer, beter en op een duurzame manier kunnen worden aangewend. Na de verwelcoming en introductie door Jos van Rillaer, administrateur-generaal van het agentschap Kunsten en Erfgoed, was het woord aan de keynotesprekers. FARO nodigde twee inspirerende Nederlandse stemmen naar Brussel uit om te reflecteren over het thema: Peter en Léontine van Mensch-Meijer. Hun duopresentatie nam de recente publicaties en beleidsontwikkelingen over collectievorming in Vlaanderen als uitgangspunt, waarbij ze ook de brug sloegen naar de internationale tendensen op dat vlak. De sprekers hadden het onder meer over de drie opeenvolgende 'museumrevoluties' en de opvallende gelijkenissen met de enorme evoluties op het vlak van digitale communicatie, die de komst van het (sociaal georiënteerde) wereldwijde web met zich heeft meegebracht. Tegelijk brachten ze de ten gevolge van deze revoluties veranderende rollen onder de aandacht van conservatoren/professionals, collectiebeherende instellingen en de erfgoedgemeenschappen. Na de lunch startten acht parallele sessies, verspreid over de zalen en zaaltjes van het Paleis en het aanpalende troongebouw, waarin via verschillende werkvormen verdiepende inzichten over het thema gezocht werden. De deelnemers hadden de keuze uit sessies over collectiebeleid, marketing, samenwerking met het onderwijs, HRM-beleid, samenwerkingen rond collecties, alternatieve financieringsvormen, expertisenetwerken en het borgen van immaterieel cultureel erfgoed.

Na afloop vulde het atrium zich opnieuw met vooral erg enthousiaste deelnemers en dito reacties. Afgaande op de uitgelaten en dynamische sfeer werd ook het namiddagdeelte door het overgrote deel van de deelnemers als geslaagd ervaren. Sessieleiders en hun panelgasten wisselden ervaringen uit en maakten plannen voor vervolgotrajecten. En zo bleek eens te meer dat het Groot Onderhoud een uitgelezen jaarlijks mo-

■ © FARO, foto: Jonathan Sommereyns

mentum is om te netwerken, bij te praten met collega's, ervaringen en expertise te delen, oplossingen te zoeken en vragen op te werpen.

Als afsluiting van de dag reikte de Vlaamse minister van Cultuur de Prijs van de Vlaamse Gemeenschap voor Cultureel Erfgoed uit aan Sportimonium vzw voor zijn programma 'Ludodiversiteit'. De minister benadrukte in haar laudatio dat: "zowel de opname in het UNESCO-register als de internationale felicitaties die het programma 'Ludodiversiteit' kreeg, een erkenning [is] waar Sportimonium en de hele ploeg terecht ook in het buitenland mag mee uitpakken." In het juryverslag voor de Prijs klonk het zo: "Met deze laureaat wil de jury erkenning geven aan de visie die prof. dr. Renson [de Sportimonium-voorzitter] actief uitdraagt. Het resultaat is een traditionele spelcultuur die leeft, zich bewust van zijn verleden, heden en toekomst." Onder luid applaus nodigde de presentator, VRT-radioman Joris Vergeylen, voorzitter Roland Renson, directeur Erik De Vroede en medewerkster van het eerste uur Chris Schwarz van Sportimonium uit op het podium. De opgetogen laureaten vertelden over hun drive, over de moeilijkheden en uitdagingen, maar ook over de grote voldoening die het erfgoedwerk rond volkssporten en spelcultuur hun schonk en schenkt. Tijdens de afsluitende receptie konden alle aanwezigen zich wagen aan een van de vele volksspelen die de Sportimonium-medewerkers inmiddels hadden opgesteld.

U vindt de verslagen van alle themasessies van het tweede Groot Onderhoud samen met een uitgebreid foto- en filmverslag op www.hetgrootonderhoud.be.

Mis de derde editie van het Groot Onderhoud niet!

Noteer alvast vrijdag 25 oktober 2013, Concertgebouw Brugge in uw agenda. U bent dan van harte welkom op de derde editie van het Groot Onderhoud. Vanuit de vaststelling dat cultureel erfgoed een belangrijke bijdrage levert tot de toeristische aantrekkingskracht van Vlaanderen, houden we dit jaar de relatie tussen toerisme en cultureel erfgoed tegen het licht.

We gaan nadenken en debatteren over vragen als: hoe kunnen we de toeristische logica verzoenen met onze culturele rol? Hoe kan de cultureel-erfgoedsector bijdragen tot de (ecologische en maatschappelijke) duurzaamheid van het toerisme? Hoe bereiken we nieuwe (internationale) publieksgroepen en waarmee moet dan zoal rekening gehouden worden, vanuit o.a. communicatief en ethisch standpunt? Heel veel stof tot discussie met andere woorden. En zoals de voorbije jaren reikt de minister van Cultuur op het einde van het Groot Onderhoud III weerom de Prijs van de Vlaamse Gemeenschap voor cultureel erfgoed uit. U ziet het: redenen genoeg om deze afspraak nu al met stip in uw agenda te plaatsen! Meer details over het programma en de inschrijvingsmodaliteiten vindt u weldra op de FARO-website.

Anthropo-Geographie

ALABIE

TERR

DE
LACI

Erfgoedbibliotheken in actie

Naar een nieuw beleid voor Vlaamse erfgoedbibliotheken

Ruim 170 grote en kleine erfgoedbibliotheken in Vlaanderen en Brussel bewaren ons intellectueel patrimonium, dat is opgeslagen in authentieke teksten, beelden en geluiden uit het verleden. Ze vormen een divers gezelschap van al even diverse collecties die refereren aan ons collectieve geheugen. Ze stellen burgers in staat om kennis te vergaren over hun eigen verleden en dat van anderen. Als ambassadeurs van Vlaamse kunst en cultuur dragen ze actief bij aan de identiteitsvorming van de cultuurgemeenschap. Als makelaars in informatie leveren ze de bouwstenen voor de kenniseconomie en innovaties van de toekomst. Ondanks al deze troeven bevindt de erfgoedwerking van bewaarbibliotheken zich nog te vaak in de marge, zowel van de erfgoedsector als van de instellingen waartoe ze behoren.

TEKST Eva Wuyts

De wet van de remmende achterstand

Collectiebeheer is voor veel erfgoedbibliotheken nog dweilen met de kraan open. Voor sommige verzamelingen is de tijd een tijdbom. Dat blijkt duidelijk uit een onderzoek van de vzw Vlaamse Erfgoedbibliotheek. Die gaf in september 2010 de Universiteit Antwerpen de opdracht om bij 25 erfgoedbibliotheken te peilen naar de ervaringen op het gebied van preservering en conservering, bibliografische ontsluiting en digitalisering.¹ De studie bouwt voort op eerdere rapporten van An Renard (1990), KPMG (2001), Jeroen Walterus (2003) en Ludo Simons (2005), die de toestand in bewaarbibliotheken in kaart brachten en vertaalden naar beleidsvoorstellen die helaas al te vaak dode letter bleven.²

Het rapport dat de Universiteit Antwerpen in 2011 overhandigde aan de Vlaamse Erfgoedbibliotheek kreeg als titel *De wet van de remmende achterstand* en werd eind 2012 gepubliceerd als derde nummer in de reeks 'Armarium. Publicaties voor erfgoedbibliotheken'.³ De titel verwijst naar het fenomeen dat zich vandaag bij vele Vlaamse erfgoedbibliotheken voordoet: ze slagen er niet in om op de boot van goede

praktijken en nieuwe ontwikkelingen te springen, blijven verweesd aan wal en zien de boot wegvaren tot hij aan de einder verdwijnt. De vaststellingen van de onderzoekers zijn dan ook ontvondend en tonen weinig vooruitgang sinds het eerste onderzoek uit 1990.

Zo moeten de meeste respondenten toegeven dat hun gebouwen en magazijnen niet aangepast zijn aan de hedendaagse normen voor bewaring en preservering. Er is een groot probleem van beveiliging tegen diefstal, brand en waterschade: meer dan twee derde van de instellingen beoordeelt de huidige voorzieningen als onvoldoende. De helft van de bibliotheken heeft te kampen met plaatsgebrek en slechts vier instellingen hebben een of meer voltijdse equivalenten in huis om uitvoerende taken van preservering en conservering op zich te nemen.

De bibliografische ontsluiting van de collecties wordt dan weer geplaagd door een reusachtige achterstand, die maar niet ingehaald lijkt te kunnen worden. In 22 van de bevroegde bibliotheken zijn de collecties niet volledig online ontsloten. Dat het onmogelijk is om overheidssubsidies aan te vragen ►

■ Het budget dat erfgoedbibliotheken aan preservering en conservering kunnen besteden is ondermaats. © Vlaamse Erfgoedbibliotheek, foto: Stefan Tavernier.

voor het wegwerken van de achterstanden, wordt algemeen als een groot gebrek ervaren. De documenten leiden daardoor een verdoken bestaan, wat een efficiënte bedrijfsvoering en een gezond 'rendement' van de bibliotheek in de weg staat.

Inzake digitalisering nemen erfgoedbibliotheeken een overwegend afwachtende houding aan. Voor ze op grotere schaal beginnen te digitaliseren (als ze het al kunnen, want de benodigde investeringen in apparatuur en personeel zijn enorm), willen ze zekerheid over drie voorwaarden: dat wat ze doen kwalitatief in orde is, dat ze op een kostenefficiënte manier werken en dat er wordt geïnvesteerd in iets duurzaam. Als die garanties ontbreken omdat er onvoldoende expertise is, omdat er geen overkoepelend programma is of omdat de middelen te schaars zijn, beperkt men zich liever tot een eenvoudige vorm van *scanning for access* of digitalisering van enkele hoogtepunten. Duurzame bewaring van de gedigitaliseerde bestanden wordt door slechts één instelling volledig gewaarborgd. De overige erfgoedbibliotheeken zijn aangewezen op het gebruik van bestandsservers en zelfs dragers als cd of dvd. Op het vlak van digitalisering is er een duidelijke vraag naar een gecoördineerde visie en een proactieve houding van de Vlaamse overheid en naar een infrastructuur voor het duurzaam stockeren en beschikbaar stellen van digitale content.⁴

Erfgoedbibliotheeken in actie

Hoewel voor *De wet van de remmende achterstand* slechts 25 instellingen werden bevraagd, mogen we aannemen dat hun situatie representatief is en dat het gros van hun collega-erfgoedbibliothecarissen eveneens te kampen heeft met serieuze achterstanden op minstens een van de drie basistaken preservering en conservering, digitalisering en ontsluiting. Het is onwaarschijnlijk dat zij deze achterstanden op eigen kracht kunnen wegwerken. In de huidige financiële en decretale context is de Vlaamse overheid noch de Vlaamse

Erfgoedbibliotheek in staat om elke instelling hierin te ondersteunen. Daarom gingen de Vlaamse Erfgoedbibliotheek en haar partnerbibliotheeken in de periode september 2011 – september 2012 op zoek naar mogelijke oplossingen en naar hefboomen die erfgoedbibliotheeken de boost kunnen geven die ze nodig hebben.

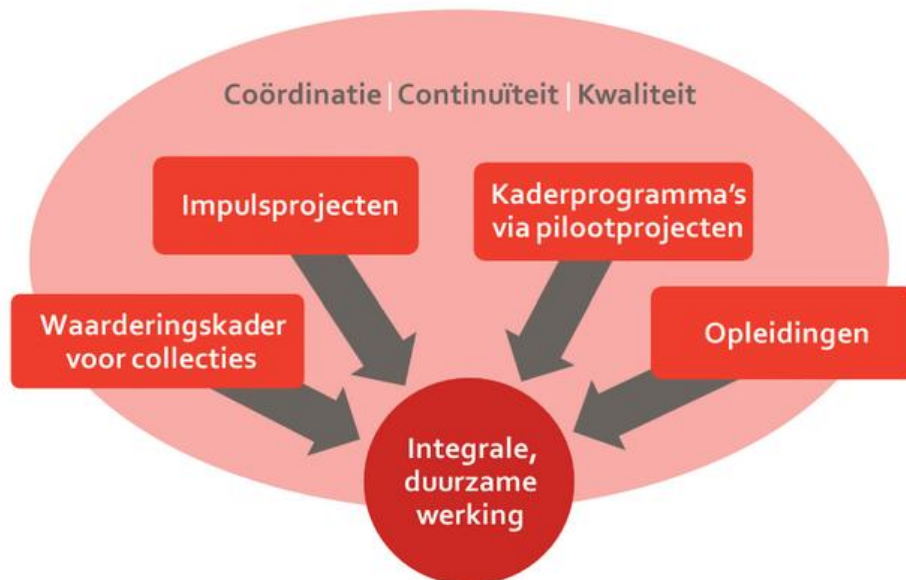
Dit reflectietraject resulteerde in twee documenten: een nieuw beleidsplan 2013-2017 voor de Vlaamse Erfgoedbibliotheek en de beleidstekst *Erfgoedbibliotheeken in actie. Aanbevelingen voor een performante sector in 2020*.⁵ De laatste is een strategische nota die een toekomstvisie formuleert voor een sector die over enkele jaren zichtbaar, gestructureerd en duurzaam is, de erfgoedzorg integraal benadert en maatschappelijke meerwaarde genereert. De titel van dit werkstuk verwijst niet toevallig naar 'Vlaanderen in actie': een initiatief waarmee de Vlaamse regering tegen 2020 van Vlaanderen een economisch innovatieve, duurzame en sociaal warme samenleving wil maken. De nota pleit ervoor dat de overheid de bronnen van haar ontwikkeling, opgeslagen in geschreven, gedrukte en digitale collecties, niet langer verwaarloost en dat zij erfgoedbibliotheeken als partner voor onderwijs, cultuur, wetenschap en de creatieve industrie een volwaardige plaats geeft in dit actieplan. Om deze maatschappelijk belangrijke rol te kunnen vervullen, zouden erfgoedbibliotheeken de komende jaren een inhaalbeweging moeten maken die erop gericht is om hun waardevolle maar verborgen collecties tot hun recht te laten komen. Pas dan kan dit erfgoed optimaal worden ingezet voor vernieuwend onderzoek, creatief hergebruik, educatie, studie en ontspanning.

Waardering van collecties

In de strategische nota, die inmiddels gepresenteerd werd aan Vlaams minister van Cultuur Joke Schauvliege, wordt aan de hand van vijf beleidsadviezen uiteengezet hoe die inhaalbeweging er kan komen. Centraal in deze set voorstellen staat de creatie van een waarderingssysteem voor

■ Erfgoedbibliotheeken kampen met achterstanden in bibliografische ontsluiting.
© Vlaamse Erfgoedbibliotheek, foto: Stefan Tavernier.

■ De Vlaamse Erfgoedbibliotheek doet vijf voorstellen voor een integrale, duurzame werking.
© Vlaamse Erfgoedbibliotheek

erfgoedcollecties in bibliotheken. Zo'n kader moet het mogelijk maken zinvolle prioriteiten te stellen bij het inzetten van middelen voor het inlopen van achterstanden. Voor de ontwikkeling hiervan kan worden teruggevallen op buitenlandse voorbeelden, zoals het model dat in Nederland werd ontwikkeld in het kader van het grootschalige conserveringsproject *Metamorfoze*. Op basis van objectieve criteria – zoals de inherente kwaliteit van collecties en de waarde ervan voor gebruikersgroepen – zou een A-label kunnen worden toegekend aan verzamelingen die van internationaal, nationaal en/of Vlaams belang zijn en een B- of C-label aan collecties die respectievelijk van regionaal of lokaal belang zijn. De waardering zelf zou moeten gebeuren door een commissie van onafhankelijke deskundigen, die (deel)collecties beoordeelt en een advies voorlegt aan de minister. De commissie vertrekt van een dossier dat de collectiebeheerder volgens een vast stramien heeft opgemaakt. Het Cometa-model dat onlangs in Vlaanderen werd ontwikkeld om deelcollecties in kaart te brengen zou hierbij een hulpmiddel kunnen zijn.

“ De visienota pleit voor een inhaalbeweging op basis van een waarderingssysteem voor erfgoedcollecties in bibliotheken. Zo'n kader moet het mogelijk maken zinvolle prioriteiten te stellen bij het inzetten van middelen voor het inlopen van achterstanden.

Momenteel zijn er in de Collectiewijzer Erfgoedbibliotheek van de Vlaamse Erfgoedbibliotheek bijna 300 collecties beschreven uit openbare en universiteitsbibliotheek, documentatiecentra, musea en archieven, klooster- en abdijbibliotheek, wetenschappelijke verenigingen, enzovoort.⁶ Die zijn even divers als de instellingen waarin ze zijn ondergebracht en verschillend van belang en omvang. Rekening houdend met de interne staatshervorming en het subsidiariteitsprincipe en gesteund door het waarderingssysteem, zou Vlaanderen een rol kunnen opnemen voor de collecties die worden ingedeeld op het landelijke niveau, ongeacht de in-

stelling die ze bewaart. Voor collecties van regionaal of lokaal belang kan een andere overheid die verantwoordelijkheid opnemen. Voor de betrokken instellingen zou de opmaak van zo'n dossier bovendien als positief neveneffect hebben dat ze worden gestimuleerd om hun deelcollecties te beschrijven en verder na te denken over hun collectieprofiel en verzamelbeleid.

Impulsen voor de sector

Om de remmende achterstand inzake preservatie en conservering, bibliografische ontsluiting en digitalisering effectief weg te kunnen werken, zijn er ook middelen nodig. Hiermee kunnen erfgoedbibliotheek, die in tegenstelling tot de musea en de archieven momenteel geen aanspraak kunnen maken op Vlaamse werkingssubsidies, projectmatig de beheerstoestand en beschikbaarheid van een (deel)collectie verbeteren. Daarom is het tweede voorstel uit de strategische nota er een voor zogenaamde impulsprojecten. Die worden ingezet voor de uitvoering van klassieker beheerstaken, die bij gebrek aan eigen middelen steeds weer op de lange baan belanden en de remmende achterstand veroorzaken waarvan sprake is in het onderzoek. De toekenning hiervan zou enkel kunnen voor (deel)collecties die van landelijk belang worden gewaardeerd. Om kennisdeling te stimuleren en een kwaliteitsvolle uitvoering van het project te garanderen, zou een impulsproject moeten worden uitgevoerd onder begeleiding van een erfgoedbibliotheek met een kwaliteitslabel. De meterinstelling ontvangt hiervoor een vergoeding, die een onderdeel is van de subsidie. Een verplicht publieksluit in elk project verbetert de zichtbaarheid van de collecties en de ondersteuning hiervan door de overheid. Zo ontstaan motiverende en stimulerende *quick wins* voor erfgoedbibliotheek, die hierdoor beter in staat worden gesteld om te voldoen aan de vereisten voor het behalen van het kwaliteitslabel van erkende erfgoedbibliotheek.

Deze impulsprojecten zijn vooral bedoeld om de grootste achterstanden in te lopen en de basiswerking van een erfgoedbibliotheek te stimuleren tot een opwaartse dynamiek. Voor meer innovatieve trajecten waarin nieuwe expertise of instrumenten worden ontwikkeld vraagt de nota, als een ►

■ Gebouwen en magazijnen zijn niet altijd aangepast aan de strenge conserveringsrichtlijnen.
© Vlaamse Erfgoedbibliotheek, foto: Stefan Tavernier.

derde mogelijke maatregel, een aparte subsidielij. Net als bij de impulsprojecten is het relevant dat verschillende erfgoedbibliotheken samenwerken. Om een versnipperde aanpak te voorkomen en afstemming, kwaliteit en duurzaamheid te garanderen, moet er wel gecoördineerd worden gewerkt. Bijgevolg is het vierde voorstel om de coördinatie te laten plaatsvinden vanuit de Vlaamse Erfgoedbibliotheek. Een vijfde betreft opleidingen, die de benodigde deskundigheid in erfgoedbibliotheken en in de sector van conservering op een hoog niveau moeten brengen en houden. De Vlaamse Erfgoedbibliotheek is ervan overtuigd dat, wanneer deze set maatregelen wordt uitgevoerd en de eigen middelen van de erfgoedbibliotheken in overeenstemming worden gebracht met de projectsubsidies, er een multiplicatoreffect ontstaat dat de geleverde inspanningen dubbel en op lange termijn laat renderen. De vzw hoopt dan ook dat er snel werk gemaakt wordt van de omzetting van deze aanbevelingen in beleidsdaden.

De Vlaamse Erfgoedbibliotheek

Als opdrachtgever heeft de Vlaamse Erfgoedbibliotheek uiteraard ook rekening gehouden met de onderzoeksresultaten van *De wet van de remmende achterstand* bij de opmaak van haar nieuwe beleidsplan voor de periode 2013-2017.⁷ Het schrijven van het beleidsplan was dan ook een zoektocht naar een gezonde balans tussen enerzijds de noden van de sector en anderzijds de draagkracht van het netwerk. Want de Vlaamse Erfgoedbibliotheek is door de overheid niet geconcipieerd als steunpunt of expertisecentrum, maar als samenwerkingsverband van zes collectiebeherende instellingen. De werking van de vzw staat of valt bijgevolg met het engagement van de zes partnerbibliotheken om hun expertise te consolideren, te verdiepen en te delen met het bredere veld. Die ambitie en wil zijn nog steeds aanwezig bij de stichtende partners, maar de manier waarop dit gebeurt moest kritisch

onder de loep worden genomen. Want de uitgebreide statutaire en decretale opdrachten van de vzw zijn niet in verhouding tot de beperkte werkingsmiddelen die daar tegenover staan, en dat terwijl de nationale bibliotheken van onze buurlanden als *benchmark* gelden.

Om het evenwicht te bewaren tussen verwachtingen en verplichtingen en tussen wensen en mogelijkheden heeft de vzw zich in haar nieuwe missie nadrukkelijker dan voorheen geprofileerd als een netwerkorganisatie en kennismakelaar, die de erfgoedbibliotheeksector versterkt vanuit een constructieve en projectmatige samenwerking met haar partners. Het zijn de partnerbibliotheken die met vereende krachten projecten en trajecten opzetten die relevant zijn voor de bredere sector, en die de resultaten en opgedane ervaringen vervolgens voor iedereen beschikbaar stellen. Volgens het nieuwe beleidsplan 2013-2017 zou de Vlaamse Erfgoedbibliotheek daarbij een rol als gangmaker opnemen door de initiatieven te stroomlijnen, te ondersteunen en hun onderlinge afstemming te verzekeren. Zo stimuleert ze niet alleen de verdere professionalisering van het veld maar verbetert ze ook de zichtbaarheid van de erfgoedbibliotheken.

In de nieuwe beleidsperiode blijft de Vlaamse Erfgoedbibliotheek ook optreden als aanspreekpunt voor en over erfgoedbibliotheken. Die bemiddelende rol zullen we actief opnemen, zowel in Vlaanderen als internationaal. Wat adviesverlening betreft zal de vzw voortaan fungeren als een loket, waar vragen bijeenkomen. Algemeen advies blijft mogelijk maar de middelen zijn te beperkt voor maatwerk of een-op-eenbegeleiding. Dergelijke vragen worden door de medewerkers doorgestuurd naar de partnerbibliotheken die kunnen fungeren als regionaal aanspreekpunt, of worden doorverwezen naar andere deskundige organisaties. Voor vorming zal de vzw zich beperken tot initiatieven die kaderen binnen eigen projecten of trajecten. De medewer-

kers zullen wel het vormingsaanbod in Vlaanderen actief opvolgen en proberen om dit af te stemmen op de noden van erfgoedbibliotheek.

Rekening houdend met de budgettaire context en haar decreetale opdracht voorzag het bestuur van de Vlaamse Erfgoedbibliotheek in het beleidsplan een werking rond elk van de volgende domeinen die haar werden toegewezen: bibliografische ontsluiting, collectiebeleid, conservering, digitalisering en culturele ontsluiting van cultureel-erfgoedcollecties. Het wees elk werkingsgebied toe aan één gespecialiseerd personeelslid dat er via sterk proces- en projectmanagement op zou toezien dat de geleverde inspanningen maximaal renderen voor de bredere sector. Voor de realisatie van dit plan – dat behalve één groot digitaliseringsproject van oorlogskranten bestond uit de minimaal noodzakelijk geachte acties – vroeg de Vlaamse Erfgoedbibliotheek een jaarlijkse werkingstoelage van circa 650.000 euro. De teleurstelling bij de partners was dan ook groot toen ze eind september 2012 vernamen dat de Vlaamse Regering slechts een werkingsubsidie van 310.000 euro toekende. Temeer omdat zowel de bevoegde beoordelingscommissie, de administratie als de minister van Cultuur het ingediende plan bijzonder gunstig hadden beoordeeld en zelfs een gevoelige verhoging van de werkingskredieten hadden voorgesteld.

Scherpe keuzes

De impact van deze beslissing is enorm. Na enig cijferwerk bleek dat het bestuur van de Vlaamse Erfgoedbibliotheek zowat alle nieuwe initiatieven uit haar beleidsplan moest schrappen. De werking van de vzw wordt hierdoor noodgedwongen sterk ingeperkt. Het reeds opgestarte traject voor het ontwikkelen van een model voor schaderegistratie wordt weliswaar voortgezet maar andere plannen (zoals een inspirerende handleiding voor publiekswerking, het ontwikkelen van een model voor de registratie van herkomstkenmerken of het ontsluiten van handschriften) worden voor onbepaalde duur opgeschort. *Last but not least* moet ook worden gesnoeid in de huidige staf van 4 VTE. Hierdoor verdwijnt belangrijk menselijk kapitaal uit onze organisatie, en daarmee onmisbare kennis en ervaring.

Voor de pessimist zal dit neerkomen op het kortwieken van de Vlaamse Erfgoedbibliotheek, nog voor ze haar vleugels kon uitslaan. De optimist zal, zoals Winston Churchill het ooit verwoordde⁸, de opportuniteit zien in deze ongelukkige situatie. De komende jaren zullen we ons noodgedwongen moeten focussen op het in stand houden en verder aanvullen van de krantendatabank Abraham, de Short Title Catalogus Vlaanderen als bibliografie van het oude gedrukte boek, de Collectiewijzer, de organisatie website en de virtuele erfgoedbibliotheek Flandrica.be. Niet toevallig zijn deze instrumenten onze sterkhouders. Het zijn bij uitstek initiatieven die de hele sector betreffen en enkel mogelijk zijn via een gecoördineerde aanpak. We zullen ze daarom niet alleen koesteren maar ook naar best vermogen valoriseren. En om de dynamiek erin te houden, zal de Vlaamse Erfgoedbibliotheek de komende jaren inzetten op (nog op te richten) collegagroepen. Dat zijn niet-hiërarchisch georganiseerde overlegstructuren waarin mensen regelmatig met elkaar in contact treden en zo kennis delen, uitbreiden en creëren. Voor die collegagroepen, die zich bijvoorbeeld kunnen buigen over de beschrijving van handschriften, digitaliseringsprocessen of publiekswerking, zullen we experts vragen uit de hele sector van erfgoedbibliotheek zodat de expertise die overal aanwezig is toch beter kan doorstromen. Op die manier slagen we er alsnog in om onze missie als netwerkorganisatie en kennismakelaar waar te maken.

Besluit

Erfgoedbibliotheek in actie doet aanbevelingen voor een tegen 2020 te ontwikkelen beleid. Wij hopen dat er snel werk wordt gemaakt van de eerste stap: het identificeren van de erfgoedcollecties van landelijk belang die prioriteit moeten krijgen bij het toekennen van Vlaamse middelen. De sector heeft immers dringend nood aan een toekomstperspectief en aan middelen, niet aan nóg een studie die de vinger op de wonde legt maar geen zoden aan de dijk kan brengen. *De wet van de remmende achterstand* is het vijfde onderzoeksverslag over erfgoedbibliotheek in amper 20 jaar. Deze rapporten leidden wel tot de oprichting van de Vlaamse Erfgoedbibliotheek, met een breed en zeer zinvol takenpakket, maar met onvoldoende zuurstof om haar maatschappelijke en intellectuele opdrachten waar te maken.

Eva Wuyts is coördinator van de Vlaamse Erfgoedbibliotheek. Met dank aan Sam Capiou, David Coppoolse, prof. dr. Pierre Delsaert en Iris Steen.

1. Bij de uitwerking van het onderzoek werden 25 instellingen geselecteerd die in hun diversiteit (naar type, omvang, organisatorische en regionale inbedding) representatief te noemen zijn voor de sector als geheel. De volgende erfgoedbibliotheek werken mee: Openbare Bibliotheek Kortrijk, Artesis Hogeschool Antwerpen – Koninklijk Conservatorium, Hogeschool Gent – Departement Muziek en Dramatische Kunst, Bisschoppelijk Grootseminarie Brugge, Hogeschool voor Wetenschap & Kunst – Departement architectuur – Beeldende kunst (Sint-Lucas), Hogeschool voor Wetenschap & Kunst – Lemmensinstituut Leuven, Erasmushogeschool Brussel – Koninklijk Conservatorium Brussel, Museum Plantin-Moretus – Prentenkabinet (Antwerpen), Museum voor Schone Kunsten (Gent), Abdij Keizersberg (Leuven), Norbertijnenabdij Tongerlo, Sint-Pieters en Paulusabdij (Dendermonde), Klooster Paters Ongeschoeide Karmelieten (Gent), Paters Karmelieten (Brugge), Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde (Gent), Bibliotheca Wasiana (Sint-Niklaas), Stadsarchief Mechelen, Stadsarchief Turnhout – Wetenschappelijke Stadsbibliotheek Taxandria, Bibliotheek Stichting de Bethune (Marke), Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience (Antwerpen), Openbare Bibliotheek Brugge, Provinciale Bibliotheek Limburg (Hasselt), Katholieke Universiteit Leuven: Centrale Bibliotheek & MauritsSabbebibliotheek, Universiteitsbibliotheek Gent, Universiteit Antwerpen: Bibliotheek Stadscampus en Bibliotheek Ruusbroecgenootschap.
2. In 1990 publiceerde de VVBAD de verhandeling *Zorg voor boeken en documenten in Vlaanderen* waarmee An Renard haar studie Informatie- en Bibliotheekwetenschap afrondde. In 2001 werd de problematiek van erfgoedbibliotheek verder verkend door KPMG n.a.v. een vraag van het Antwerpse stadsbestuur over de positionering van de toenmalige Stadsbibliotheek Antwerpen (nu Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience). De resultaten werden voorgelegd aan het kabinet van de minister van Cultuur, Paul Van Grembergen, die besloot om verder onderzoek naar bewaarbibliotheek in Vlaanderen te financieren. Die studieopdracht, *Het*

in kaart brengen van de sector van de bewaarbibliotheek in Vlaanderen, werd uitgevoerd door dr. Jeroen Walterus, toen nog verbonden aan het Vlaams Centrum voor Volkscultuur. De onderzoeksresultaten werden in december 2003 voorgesteld in het eindrapport *Bewaar(de) bibliotheek in Vlaanderen*. Vervolgens realiseerde prof. dr. Ludo Simons een tweede studie. In opdracht van het toenmalige steunpunt Culturele Biografie Vlaanderen stelde hij het rapport *Bewaarbibliotheek in Vlaanderen. Ideeën voor een beleid ter zake op*, waarvan de definitieve versie in december 2005 werd voorgesteld. Daarin stelde Simons op zijn beurt een aantal mogelijke maatregelen voor een beleid met betrekking tot de sector van de bewaarbibliotheek.

3. S. CAPIOU, P. DELSAERT, D. COPPOOLSE & L. WATTELUW, *De wet van de remmende achterstand. Preservering, conservering, ontsluiting en digitalisering in Vlaamse erfgoedbibliotheek* (Armarius. Publicaties voor erfgoedbibliotheek). Antwerpen, Vlaamse Erfgoedbibliotheek, 2012. Zie: www.vlaamse-erfgoedbibliotheek.be/node/2544.
4. Deze vaststellingen en een beknopte samenvatting van de andere conclusies uit het onderzoek zijn te vinden in het artikel: S. CAPIOU & P. DELSAERT, 'De wet van de remmende achterstand. Onderzoek naar conservering, ontsluiting en digitalisering in Vlaamse erfgoedbibliotheek', in: *META, tijdschrift voor bibliotheek & archief*, 9 (2012): 8-13.
5. *Erfgoedbibliotheek in actie. Aanbevelingen voor een performante sector in 2020. Strategische nota*. Antwerpen, Vlaamse Erfgoedbibliotheek, 2012. Zie: www.vlaamse-erfgoedbibliotheek.be/node/2547.
6. Zie: www.collectiewijzer.be.
7. Het 'Beleidsplan 2013-2017', zoals het werd ingediend bij de Vlaamse Gemeenschap is digitaal terug te vinden op de website van de Vlaamse Erfgoedbibliotheek. Zie: www.vlaamse-erfgoedbibliotheek.be/node/2579. De toegekende werkingsubsidie is echter onvoldoende om alle daarin vermelde acties uit te voeren.
8. Het citaat luidt als volgt: "A pessimist sees the difficulty in every opportunity; an optimist sees the opportunity in every difficulty."

■ De Vrienden van Pogge in optocht tijdens 'Pogge Kermis', 8 september 1946. © Jules Van Geele

Erfgoeddag 2012 'Helden'

Alles es just

De vorige Erfgoeddag, op zondag 22 april 2012, was – gemeten aan het aantal activiteiten, aan de deelnemende organisaties en instellingen, aan de publieke belangstelling, aan de verslaggeving in de media en ten slotte ook aan de diverse, maar unisono positieve evaluaties nadien – de meest succesvolle editie tot hiertoe. Het thema 'Helden' waarrond de cultureel-erfgoedsector verzamelen blies, bleek erg dankbaar en ook uiterst populair. Zo ook in de Brusselse gemeente Schaarbeek, waar de 'Vrienden van Pogge' hun idool onder leiding van fotograaf en erfgoedwerker Philippe Debroe tegen het licht hielden. In dit artikel blikken we terug op de druk bijgewoonde en inspirerende waaier aan activiteiten (met o.a. tentoonstellingen, reuzen- en majorettenoptochten, concerten, enz.) over de 'Salomon van Schaarbeek'.¹

TEKST Yves Jacqmin en Roel Daenen

Herinneringen aan het dorp dat Schaarbeek was

Tot ver voorbij het midden van de 19^e eeuw was Schaarbeek een rustig plattelandsdorpje, op een boogscheut van Brussel. Wie op zoek gaat naar visuele sporen die getuigen van dat dorpse verleden, start best in de buurt van de Haachtsesteenweg. Het bochtige traject van deze route, die achter het tramdepot begint en nog steeds haar eeuwenoude loop volgt, is een eerste betekenisvolle aanwijzing. In het verleden waren dit soort van belangrijke verkeersassen immers nooit volledig recht, als gevolg van de functie die ze hadden: het karrenverkeer veilig door de vallei van de Maalbeek en de Zenne leiden. Al te steile stukken van het traject hielden risico's in voor de lading en moesten vermeden worden. De brede bocht achter het tramdepot leidt naar het laaggelegen kruispunt met de Metsijsstraat. Vroeger was dit de plek waar reizigers en handelaars de Maalbeek konden doorwaden. Een belangrijke stopplaats dus.

Op de een of andere manier is tot op de dag van vandaag in deze hoek van Schaarbeek een wat dorpse sfeer blijven hangen. Het is precies in die zone, tussen het huidige Colignonplein en de statige Louis Bertrandlaan, dat tot omstreeks de vorige eeuwwisseling het hart klopte van wat toen een klein, landelijk dorp was. Een van de eigenaardigheden van deze buurt blijkt uit een niet-officiële plaatsnaam: het Poggeplein. Het is een onopvallende uitstulping van de Haachtsesteenweg, een soort verbindingsstuk in de vorm van een driehoekig plantsoen, tussen de nieuwe *tracés* uit het begin van de 20e eeuw en de oude steenweg. De naam verwijst naar Pogge, een van de dorpelingen die hier tijdens de tweede helft van de 19e eeuw leefde.

De veerkrachtige kameleon Pogge

Rond de figuur van Pogge hangt heel wat mist. De eerste concrete sporen voeren ons terug naar het jaar 1875. Dat jaar kreeg hij een rol toebedeeld in de Schaarbeekse feestelijkheden. Pogge, de bijnaam voor een doodgewone arbeider die in Schaarbeek woonde, leefde op dat moment nog. Maar wie was hij eigenlijk? En waarom krijgt hij zo'n centrale plaats in het maatschappelijk gebeuren van Schaarbeek? Ernstig onderzoek naar de feiten achter de figuur is pas na de Tweede Wereldoorlog gestart. Toen deden er reeds verschillende versies van Pogges levensverhaal de ronde.² Volgens de een werd hij geboren in de nadagen van het *ancien régime* en deed hij zich opmerken als een van de onversaagde Belgische revolutionaire helden van 1830. Een andere variant maakte van hem een welbespraakte cabaretier. Maar de vaakst terugkerende versie is die waarin Pogge een wijze filantroop was: een Schaarbeekse versie van koning Salomo, een wijze die bemiddelde tussen de dorpelingen. Zijn diplomatieke werk eindigde onver-

“ Ernstig onderzoek naar de feiten achter de figuur is pas na de Tweede Wereldoorlog gestart. Toen deden er reeds verschillende versies van Pogges levensverhaal de ronde.

anderlijk met de formules “Alles es just” of “Just es just”; stellig ervan overtuigd dat hij zo bijdroeg tot de dorpsrust en huiselijke vrede. Om kort te gaan: de Brusselse zwans transformeerde Pogge geleidelijk aan tot een lokale held, een vreedestichter en een symbool waarrond de gemeenschap de rangen kon sluiten. Pogge is met andere woorden een schoolvoorbeeld van een zogenaamde *invented tradition*.³

Pogges echte levensverhaal bevat weinig tot de verbeelding sprekende heroïek.⁴ Volgens de burgerlijke stand heette hij Pierre De Cruyer en werd hij in 1821 in Ternat geboren. Die zekerheid hebben we via een aantal documenten die De Cruyers nakomelingen aan de gemeente schonken. Zo blijkt uit zijn militair zakboekje dat hij in 1842 werd ingelijfd bij de Eerste Compagnie van het 21^e Bataljon van het 11^e Infanterieregiment. Vier jaar later zette hij een punt achter zijn militaire dienst, een periode waarin hij zich vooral deed opmerken door de frequentie van zijn afwezigheden. In 1853 vestigde hij zich in Schaarbeek, waar hij huwde met Anne-Catherine Crabs. Ze kregen vijf kinderen, waarvan enkel het tweede in leven bleef. Hun huisje bevond zich nabij de Haachtsesteenweg, ongeveer ter hoogte van de huidige nummers 392-394.

■ Beeldje van Pogge in het café 'Les Trois Rois'.
© Philippe Debroe

■ Boven: Jules Van Geele en zoon Pierre op het Poggeplein, jaren 80.
© Léon Verreydt

Onder: Interieur van de voormalige theaterzaal 'Zaal Vermeulen', met een presentatie van het luik gewijd aan de Schaarbeekse carnavaleske optochten. © Philippe Debroe

Pogge werkte als dagloner bij zijn buurman, een boer. Door zijn kleine gestalte kreeg hij de bijnaam 'Pogge', het spottende verkleinwoord voor *poechenelle*, de Brusselse variant van een staafpop.⁵ In 1883 stierf Pogges echtgenote, waarna hij steeds vaker troost zocht in de kroegen in de buurt. Zeven jaar later stierf Pogge in het ouderlingengesticht in de Hoogstraat te Brussel. Tot daar de historische feiten.

Doorheen de jaren werd de legende achter Pogge steeds groter. De verbeeldingskracht van de lokale chroniqueurs deed Pierre De Cruyer stilaan vergeten. Dat lukte zo goed dat Charles Desbonnets en Albert Bailly in 1911 in hun tekst van het theaterstuk 'Pogge de Schaarbeek' de Schaarbeekse held lieten zeggen: "*J'ai bon, je chante : Ah les poètes sont des fous / Les ivrognes sont des sages.*"⁶

De Vrienden van Pogge

Door de snelle verstedelijking van het agrarische gebied dat Schaarbeek tot het midden van de 19e eeuw was gebleven, nam het aantal landbouwers gestadig af.⁷ De laatste Schaarbeekse boeren kwamen samen in 'Les Trois Rois', een herberg die al bestond sinds 1722. Hun bijeenkomsten kregen vanaf 1875 een formeel tintje. Ze maten zich de naam de 'Vrienden van Pogge' aan. Ook hun burens – ambachtsslui en handelaars – sloten zich aan bij de vereniging. Jean-Baptiste Colson, de *patron* van de kroeg, was vanaf de jaren 1890 de gangmaker van de vereniging. Zijn opvolger, een zekere Van den Branden, was gedurende vijftientig jaar de stuwende kracht van het gezelschap. Hij droeg onverdroten bij tot de legende van Pogge, door hem in vele verhalen onder meer te voorzien van een enorm fortuin. Van den Branden lag overigens ook aan de oorsprong van het gerucht dat Pogge drie huizen aan de gemeente Schaarbeek zou geschonken hebben opdat zijn naam aan het pleintje zou gegeven worden. Voor heel wat buurtbewoners kon de buste (van Emanuel Hiel), op het midden van het Poggeplein, niets anders dan een eerbetoon aan Pogge zijn.⁸

Marcel Bergé, een lokale genealoog, leraar geschiedenis aan het atheneum van Schaarbeek en een vooraanstaand vrijmetselaar, ploos in de jaren 1950 de geschiedenis van Pogge grondig uit en scheidde feiten van fictie. Met Bergé's werk had deze geschiedenis kunnen ophouden. De herinnering aan een doodgewone dorpsgenoot die uitgegroeid was tot de mascotte van de buurt, had vervolgens perfect weer aan kracht kunnen verliezen. De enorme veranderingen van het agrarische Schaarbeek en de vernieuwingen op het vlak van de bevolkingssamenstelling hadden daartoe kunnen bijdragen. Desalniettemin bleef de aantrekkingskracht van Pogge onverminderd.

Zo was er de kermis van Sint-Servaas, die sinds de jaren 1890 een heel eigen invulling gaf aan de figuur van Pogge. Die kermis sloot bij het begin van de 20e eeuw perfect aan bij de ambitie van de handelaars op en rond het splinternieuwe Colignonplein om hun buurt te promoten.⁹ In 1902 richtten zij daartoe de 'Cercle des Intérêts Matériels de la Place Colignon' op. Een jaar later al werd dat 'Cercle Place Colignon-Attractions'. Die vereniging lag aan de oorsprong van de carnavaleske optochten die tot 1978 plaatsvonden. Aan het einde van de jaren 1990 kreeg het carnaval in Schaarbeek een tweede adem en wist het zijn plaats opnieuw te verwer-

ven tussen tal van andere folkloristische evenementen tijdens de halfvasten.

Wat die verschillende periodes in de geschiedenis van het carnaval van Schaarbeek met elkaar verbindt, is de aanwezigheid van de Vrienden van Pogge. Ze namen niet alleen deel aan de optochten, maar waren ook actief in de verschillende comités. Het waren dikwijls dezelfde mensen die een rol hadden in 'Colignon-Attractions' en de Vrienden van Pogge. Vanuit die dubbele positie waren ze ook de aanjagers van de folkloristische activiteiten tot het einde van de jaren 1980. Sindsdien werd de fakkel geleidelijk aan overgenomen door de gemeente, die nieuwe vzw's oprichtte om de carnavalsoptochten een tweede adem te geven.

De gedaantes van Pogge

Tijdens de eerste feesten waarop de kleine Pogge herdacht werd, gebruikten zijn vrienden een strooien figuur. Deze stroman werd aangekleed met een blauwe kiel en een rode halsdoek, die werd dichtgeknoopt met een luciferdoosje. Hij kreeg ook een arbeidersmuts op zijn hoofd. Het is dankzij de koddige spirit van Jean-Baptiste Colson dat deze strooien incarnatie van Pogge in 1894 vervangen werd door het beeldje dat tot op de dag van vandaag door de Vrienden van Pogge gebruikt wordt. Dit beeldje heeft alle looks van een heiligenbeeld en het wordt ook processiegewijs rondgedragen. Precies in die religieuze sfeer moet de oorsprong van deze beeltenis van Pogge gesitueerd worden. Het beeldje is namelijk in werkelijkheid een afbeelding van paus Leo XIII, die door de opdrachtgevende kerkfabriek was geweigerd. Men vond de gelijkenis met de Heilige Vader immers onbevredigend. Als Colson er niet de hand op had kunnen leggen, zou beeldhouwer Vandevelde zijn mislukte creatie wellicht vernietigd hebben. Gereïncarneerd als Pogge werd dit beeldje voor de eerste keer gebruikt tijdens een processie die de kermis van Sint-Servaas voorafging. De tonsuur van de geestelijke werd netjes gecamoufleerd door de muts. De kraag van de soutane verdween onder de halsdoek met luciferdoosje. Het hele opzet krijgt nog extra betekenis door het feit dat Mgr. Pecci, de latere paus Leo XIII, van 1844 tot 1846 pauselijk nuntius in Brussel was en door zijn inmenging in de Schoolstrijd in conflict kwam met de liberalen. We kunnen dus wel stellen dat Leo XIII Brussel nooit écht verlaten heeft door Pogges tussenkomst.

Die eerste vorm van eerbetuiging aan Pogge heeft duidelijk zijn sporen nagelaten op het standbeeld dat Louis Van Cutsem van hem gemaakt heeft en dat in Houffalize staat. Het monument is een symbool van de vriendschaps- en verbroederingsbanden tussen Schaarbeek en het stadje in de Ardennen. Houffalize werd tijdens het Von Rundstedt-offensief in de winter van 1944 met de grond gelijk gemaakt. De Schaarbekenaren kwamen massaal in actie om de inwoners van Houffalize te helpen. De beeldhouwer Van Cutsem, geboren in Evere, had zijn atelier in de Gallaitstraat. Ook al heeft hij talloze funeraire en patriottische monumenten op zijn naam staan, het was een man die hield van humor en grapjes. Die voorliefde kon hij uitleven in de artistieke groep 'La mine souriante'.

“ De Brusselse zwans transformeerde Pogge geleidelijk aan tot een lokale held. Hij is met andere woorden een schoolvoorbeeld van een zogenaamde invented tradition. Pogges echte levensverhaal bevat weinig tot de verbeelding sprekende heroïek.

■ De Haachtsesteenweg ter hoogte van het Poggeplein, omstreeks 1910. © Léon Verreydt

■ De Vrienden van Pogge in 1925. © Jules Van Geele

Met andere woorden: Pogge beeldhouwen moet hij vast heel fijn gevonden hebben.¹⁰

Wie Pogge met eigen ogen wil aanschouwen, krijgt daartoe jaarlijks de gelegenheid op *Scharnaval*, het Schaarbeekse carnaval. In het gezelschap van Madame maakt hij van op zijn wagen deel uit van de nieuwe dynamiek van het lokale carnaval. Pogge dankt zijn overleven vandaag, in de 21e eeuw, vooral aan de trouw en toewijding van de laatste *patron* van het café 'Les Trois Rois' – de plek waar deze hele geschiede-

nis begonnen is. Zoals zijn voorgangers houdt Jules Van Geele de nagedachtenis van Pogge al decennialang in ere. Hij is het levende geheugen van de Vrienden van Pogge, de vereniging waarvan hij in 1973 voorzitter werd. Toen hij in 2006 verkozen werd tot Prins Carnaval, stond hij model voor een nieuwe reus, Julio. Dat is de recentste *avatar* van Pogge en dus weerom een mooie hommage aan een exemplarische Schaarbeekse volksfiguur. Sinds 1987 maakt Julio deel uit van de broederschap van de Brusselse reuzen.

■ Gevelaanzicht van het café 'Les Trois Rois', jaren 80. © Jules Van Geele

Pogge op Erfgoeddag

Philippe Debroe stuitte geheel toevallig op de geschiedenis van Pogge. Toen hij, op zoek naar een geschikte locatie voor een verjaardagsfeest, toegang kreeg tot (het intussen al meer dan vijftien jaar gesloten) 'Les Trois Rois', ging er een wereld voor hem open. Die fascinatie voor de wereld van Pogge culmineerde vorig jaar in een project met de Helden-Erfgoeddag als katalysator. We laten de initiatiefnemer hierover zelf aan het woord.

Uit welke activiteiten bestond 'Alles es Just'?

Philippe Debroe: "We wilden op 22 april het personage 'Pogge' voor het voetlicht halen door hem te positioneren als een hedendaags icoon. Zijn verzoenende boodschap 'Alles es just' is trouwens nog steeds brandend actueel én een universele uitnodiging aan elke burger. We wilden niet alleen een tentoonstelling brengen met oude voorwerpen en documenten die met

Pogge en het volksleven in Schaarbeek te maken hebben, maar ook – en vooral – een feestelijk gebeuren opzetten voor alle inwoners van Schaarbeek. Het vertrekpunt was de herberg 'Les Trois Rois', die gevestigd is in het oudste huis van Schaarbeek – uit 1722. Dit is de plek waar de Vrienden van Pogge sinds 1875 bijeenkomen. De herberg is een echte schatkamer waar onder andere het standbeeldje van Pogge met veel zorg wordt bewaard. Onder het toezend oog van cafébaas Julio – die speciaal voor de gelegenheid het café na die lange periode van sluiting heropende – serveerden we er Brusselse hapjes en bieren. 'Les Trois Rois' was de centrale *hub* van alle activiteiten tijdens en na Erfgoeddag. Er waren wandelingen doorheen de wijk, in zowel het Nederlands als het Frans, concerten in het café en een folkloristische optocht met het beeldje van Pogge als voorganger. In de stoet liepen verschillende groepen en verenigingen, waaronder de fanfare Fansifar en Les Mignonnettes du Quartier Bruegel, de Vrienden van Pogge en de reus Julio.

De optocht eindigde met een concert voor het gemeentehuis. Daarnaast hadden we ook op verschillende plekken tentoonstellingen."

Vanwaar die keuze om op verschillende locaties te werken?

Debroe: "We wilden, echt heel letterlijk, in de voetsporen van Pogge treden. Die ging zogezegd ook van kroeg tot kroeg om zijn heilsboodschap te brengen. Een waaier aan activiteiten liet het publiek op verschillende, vaak totaal onbekende en zelfs bedreigde 'erfgoedplekken' kennismaken met de sporen van het 19^e- en 20^e-eeuwse volkse verleden van Schaarbeek. De expo was verdeeld over vier locaties: 'Les Trois Rois', de Zaal Vermeulen¹¹, het gemeentelijk zwembad Neptunium en de Espace Vogler; allemaal op wandelafstand van elkaar en doelbewust ook buiten het gekende tentoonstellingscircuit. De vier delen van de tentoonstelling riepen een beeld op van een wereld die achter ons ligt. Toch heeft dit stukje Schaarbeek, ondanks de sterke urbanisatie- en immigratiegolven van de voorbije eeuw, aspecten van dat dorps verleden weten te behouden. Door de bezoekers door de smalle straatjes en langs een aantal betekenisvolle plekken te loodsen, wilden we hen uitnodigen om ook na te denken over dit soort van sociologische en urbane evoluties. Voor de ene zijn die positief, voor de andere negatief: ieder mag daar zijn eigen oordeel over vellen.

Je hebt het beeldmateriaal voor dit project ook verzameld via een oproep bij de bevolking?

Debroe: "Van bij het begin van de voorbereidingen speelde ik met het idee om zoveel mogelijk visuele bronnen te verzamelen. Bij wie kon ik beter aankloppen dan bij de inwoners zelf? Ik haalde de mosterd bij de ongemeen rijke fotoalbums die Jules Van Geele, de *patron* van 'Les Trois Rois', me ter beschik-

“ Een waaier aan activiteiten liet het publiek op verschillende, vaak totaal onbekende en zelfs bedreigde ‘erfgoedplekken’ kennismaken met de sporen van het 19e- en 20e-eeuwse volkse verleden van Schaarbeek.

king had gesteld. Ze getuigen in vele honderden beelden van de veelvuldige festiviteiten en andere activiteiten die in de loop der jaren in het café hadden plaatsgevonden. De oproep was ook een manier om de eigenaars van oud beeldmateriaal te sensibiliseren om trent het belang van dit documentair erfgoed. Heel wat van die foto's staken in albums, oude dozen of andere bewaarsystemen. Wanneer degene voor wie ze een emotionele waarde hebben overlijdt, staat hun lot in veel gevallen vast: de container. Uiteindelijk hebben we van verschillende inwoners inzage gekregen in hun materiaal. Je kunt het dus gerust omschrijven als een vorm van *crowdsourcen*. We hebben vele van die beelden ook daadwerke-

lijk getoond, met bijzonder hartelijke reacties. Maar het leeuwendeel van het beeldmateriaal kwam uit de collectie van enkele verzamelaars van oude foto's en documenten, zoals Léon Verreydt. Ook de schitterende collectie van het 'Fonds Local' in het Huis der Kunsten van Schaarbeek was een rijke bron.

Welk effect heeft 'Alles es just' gehad?

Debroe: “Wat me erg veel voldoening schenkt, is het feit dat sinds onze tentoonstelling ‘Les Trois Rois’ opnieuw af en toe door de wijkbewoners wordt gebruikt als lokaal: voor verjaardagsfeestjes en allerlei avonden. Daardoor krijgt het stilaan opnieuw zijn oude functie terug van ‘sociaal kruispunt’ in het maatschappelijk weefsel. Tot in de jaren 1980 huisvestte het een twintigtal verenigingen – zoals de duivenliefhebbers, wielclubs, biljartspelers en majoretten. Een mooie mix. Met die rijke sociale geschiedenis in het achterhoofd, kunnen we stilletjes dromen van een heropening van het café, met bijvoorbeeld een culturele agenda.”

“Daarnaast is ‘Alles es just’ een belangrijke *eyeopener* geweest. We hebben ge-

merkt dat het volksculturele erfgoed dat bestaat rond en over Pogge zo groot is, dat zowel onderzoekers als erfgoedwerkers er nog een flinke kluit aan kunnen hebben. Pogge kan de komende jaren op nog vele andere manieren in beeld en onder de aandacht gebracht worden. Een jaarlijks evenement om al die activiteiten te kanaliseren en te verenigen, een ‘Pogge Festival’, zou heel bijzonder zijn. Zo zou een eerste activiteit een ontmoeting tussen twee Brusselse iconen kunnen zijn. Pogge ontmoet dan die andere grote ‘held’ – eveneens klein van gestalte – Manneken Pis. De Vrienden van Pogge zouden bijvoorbeeld ook de garderobe van het oudste ketje van Brussel kunnen verrijken met de Pogge-klederdracht. Maar wat zeker is, is dat deze tentoonstelling heeft aangetoond dat de aandacht voor het personage Pogge, onze Schaarbeekse held en tegelijk een krachtig symbool van rechtvaardigheid en gelijkheid, springlevend is. En niet alleen bij de erfgoedgeïnteresseerden, maar ook bij verschillende overheden in het Brusselse. Ons Poggeverhaal is dus nog lang niet uitverteld!”

Yves Jacqmin is kunsthistoricus. Roel Daenen is stafmedewerker communicatie bij FARO.

1. Zie ook de (in oorsprong Franstalige en uitgebreide) catalogustekst van Yves Jacqmin over het project 'Alles es Just. Sur les traces de Pogge'. De rijk geïllustreerde catalogus kost 7 euro en is nog steeds verkrijgbaar via www.allesesjust.be.
2. Zie bijvoorbeeld www.schaerbeekdynamique.info/scharnaval/?page_id=50
3. Zie E. HOBSBAWM en T. RANGER, *The Invention of Tradition*. Cambridge University Press, 1992.
4. Voor een uitgebreide analyse van het heldendom verwijzen we naar R. BELEMANS en R. DAENEN, 'Moeten er nog helden zijn? Over het dynamische heldenparadigma', in: *faro | tijdschrift over cultureel erfgoed*, maart 2012, pp. 6-15.
5. Zie o.a. www.hetfirmament.be/content/view/20/43
6. Zie voor de integrale tekst: www.schaerbeekdynamique.info/scharnaval/?page_id=50

7. Zie voor een uitstekende contextuele schets van de metamorfose van het landelijke Schaarbeek: B. VELGHE, 'Het Autrique-huis en zijn omgeving,' in: F. SCHUITEN en B. PEETERS, *Het Autrique-huis. Metamorfosen van een Art Nouveau-huis*. Brussel, Les Impressions Nouvelles, 2004, pp. 36-41.
8. De buste van Emanuel Hiel heeft sinds 1907 haar vaste plek in het midden van het Poggeplein. Het monument heeft het goede gezelschap van een gracieuze vrouwelijke allegorie van de poëzie. Zoals gezegd, werd de buste lange tijd vereenzelvigd met Pogge. Emanuel Hiel (1834-1899) was een Vlaamse schrijver die werd geboren in Dendermonde. Hij kwam in Schaarbeek terecht waar hij het tussen 1879 en 1884 zelfs schopte tot gemeenteraadslid. Deze vurige militant van de Vlaamse zaak – tekenend was het feit dat hij elk jaar de nederlaag van Napoleon in Waterloo vierde – was een van de stichters van het Willemsfonds in Brussel en een vriend van componist Peter Benoit. In het oeuvre van Emanuel Hiel neemt de bombastische cantate die hij schreef voor de inwijding van het nieuwe gemeentehuis van Schaarbeek in 1887 een bijzondere plek in. Maar hij liet ook andere sporen na in de archieven. Zo dook Hiel regelmatig op in de satirische pers van die tijd, omwille van zijn grote voorliefde voor de sterke drank, toch één element

dat hem met Pogge verbindt.

9. Zie www.schaerbeek.be/nl/ontspannen-schaerbeek/patriotium-toerisme/te-bezoeken-plekjes/gemeentehuis
10. Philippe Debroe organiseerde begin december 2012, naar aanleiding van de verkoop van het huis van Van Cutsem (met daarin een zo goed als intact atelier), de tentoonstelling 'Atelier Louis Van Cutsem. Allerlaatste dagen', zie o.a. voor een televisiereportage www.brusselnieuws.be/video/http://uploadtvbrussel.be/12109ateliervancutsem/. Zie ook www.ateliervancutsem.be.
11. Deze locatie kwam de afgelopen maanden meermaals ter sprake in de (Brusselse) media, zie o.a. www.brusselnieuws.be/artikel/veen-bescherming-voor-theaterzaal-vermeulen

Behoud en beheer van muziekinstrumenten

Rust of orgelpunt?

Tempus fugit, maar hoe vaak hebben wij er niet van gedroomd om de tijd terug te kunnen draaien, om in een andere tijd de levensstijl te kunnen beleven van toen, om voor de eerste maal een pianoforte te kunnen horen, bespeeld door de handen van Johann Christian Bach (1735-82) of een Selmergitaar bespeeld door Django Reinhardt (1920-53)? De getuigenissen van vervlogen tijdsperiodes die we kennen uit boeken, via beelden of bewaarde documenten zal nooit echt opnieuw tot leven komen, maar we kunnen de geest ervan wel proberen op te roepen – al dan niet met nostalgische motieven – door middel van een voorwerp of een plaats, een interieur, of bij de uitvoering van een muziekstuk. Dat gebeurt vaak in combinatie met of op grond van informatie over het verleden die onderzoekers destilleren, inventariseren en publiceren. Een dankbaar voorbeeld is de muziek en de grote diversiteit binnen het muziekinstrumentarium. We kunnen ze analyseren qua stijl, constructie, vorm- en klankesthetiek, om ons zo een beter beeld te kunnen vormen van de traditie, speelwijzen, ontwerpen en stemmingen in vervlogen tijden.

TEKST Jolien Paeshuys

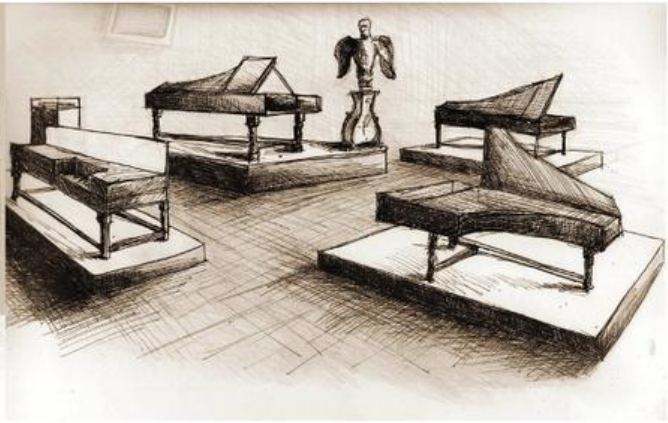
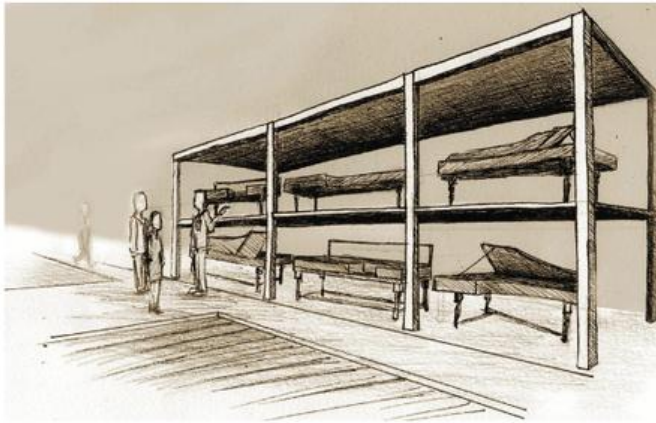
Tijd leidt onvermijdelijk tot verandering, aantasting of slijtage en degradatie van materiële sporen van het verleden. In de volksmond heeft men het dan al gauw over 'de tand des tijds'. Om te kunnen begrijpen welke impact tijd kan hebben op het leven van een object of kunstwerk, is het belangrijk om alle mogelijke kennis uit diverse onderzoeksdisciplines te bundelen en onderling te confronteren, om een analyse te maken die kan leiden tot een diagnose. Op basis hiervan kan een strategie ontwikkeld of een besluit gevormd worden. Vervolgens is het dan de taak van degene die het object behandelt om zijn kennis, ervaring, expertise maar ook intuïtie aan te wenden en een gecontroleerde actie te ondernemen om degradatiepatronen te vertragen, te stabiliseren of te elimineren.

De behoudsparameters en waardestellingen worden doorgaans nauwgezet vastgelegd¹ en zijn vaak verschillend voor materialen van organische en anorganische aard.² Het eerste

en belangrijkste onderdeel van behoud en beheer blijft het inschatten van de omgevingsomstandigheden. Ze worden bepaald aan de hand van het object zelf, meer bepaald de aard van het materiaal en de functie van het object. Verder dient men ook na te gaan waar het object ooit heeft gestaan en welke maatstaf de materie het beste kan verdragen wat betreft licht, luchtkwaliteit en de hoeveelheid dampspanning (relatieve luchtvochtigheid). Ook moet er achterhaald worden of er actief verval aanwezig is (degradatieprocessen, biologische aantasting, ...). Dit zijn de eerste basisstappen om ervoor te zorgen dat een erfgoedobject of een -collectie een verlengde levensduur krijgt.

De specifieke inbreng vanuit verschillende disciplines zorgt voor een diepgaander onderzoek, op basis waarvan een complementair beeld kan worden gevormd over wat de behandeling van verschillende materialen die een assemblage, zoals van een muziekinstrument kan inhouden. ►

■ De collectie Ghysels bestaat uit een verzameling mechanische dansorgels, bijeengebracht door Joseph Ghysels (*1936). © FARO, Foto: Philippe Debroe

■ *Muziekinstrumenten als kunst- of gebruiksvoorwerpen?* © Claudia Lathouwers

Een muziekinstrument als kunstwerk of als gebruiksvoorwerp?

Al is een muziekinstrument per definitie bedoeld om muziek te maken, toch vallen er binnen die gebruikscontext uiteenlopende toepassingen te onderscheiden, zoals het gebruik ervan bij tradities, voor religieuze of voor experimentele doeleinden. Aan de hand van de materiële biografie van het instrument worden een aantal chronologische stappen ondernomen om een eerste waardebeoordeling uit te werken. De constructie, de bouwer, de ouderdom en de uiteindelijke functie van een instrument zijn belangrijk voor de aankoop of het uiteindelijk opnemen van een instrument in een collectie.

De waardebeoordeling van instrumenten met specifieke emotionele, historische, decoratieve of kwalitatieve aspecten zal daarnaast ook worden beïnvloed door een diepgaander onderzoek naar de stemming, de afstelling en de speelwijze ervan, maar ook naar de decoratie en de afwerkingstechniek.

Uitgaande van de schadepatronen op het object zal de specialist een eerste analyse maken over de conditie van het instrument. Hij zal proberen te bepalen welke materialen er werden gebruikt, wat ermee gebeurde en hoe deze schade gestabiliseerd, gerestaureerd of desgevallend 'hersteld' kan of moet worden.

Heel wat instrumenten hebben in de loop van de geschiedenis al dan niet ingrijpende aanpassingen ondergaan. Een reden hiervoor is dat doorheen de geschiedenis de stemming alsook de speelmethoden binnen de muziek evolueerden, en als gevolg hiervan ook de instrumenten. Er werden nieuwe mechanieken, instrumenten en standaarden ontwikkeld, maar ook de kleine verbouwingen aan een instrument geven de muzikant diverse speelmogelijkheden. Ook bij de meer kostbare instrumenten gebeurden wel eens ingrijpende restauraties of aanpassingen, omdat men wilde kunnen blijven spelen op, bijvoorbeeld, een viool van Amati³ of een hobo vervaardigd door Hotteterre,⁴ die dan aangepast werden aan nieuwe normen van tessituur of produceerbaar klankvolume. Zo paste de Franse bouwer Pascal Taskin (1723-93) de klavecimbels van Ruckers aan aan de heersende stijl van zijn tijd.⁵ Dergelijke verbouwingen of herstellingen gebeurden in functie van het muziekinstrument als gebruiksvoorwerp,

dat hergebruikt werd en aangepast werd aan de benaderingswijze van de eigenaar van het instrument.

Sinds de jaren 1960 is de drijfveer om materialen te bewaren als een vorm van documentatie sterker geworden en is ook de drang naar authenticiteit enorm toegenomen. Niet alleen bij oude objecten maar ook bij recentere kunstwerken. Deze benadering is echter voornamelijk in zwang bij erfgoedinstellingen zoals musea, erfgoedbibliotheken of grotere (in sommige gevallen ook particuliere) collecties, waar men een waarde wil toekennen aan objecten door ze te behouden als studieobject, waarbij de documentaire waarde primeert op de functionele. Ondertussen wint ook bij kleinere organisaties de opvatting terrein dat het behoud van het authentieke meer waarde schenkt aan een historisch object dan een vernieuwing of aanpassing.

In de inleiding van het boek *The Care of Musical Instruments*⁶ beschrijft Barclay de functie van zijn publicatie als "retirement of historic musical instruments from active service". Met andere woorden: het is vooral niet de bedoeling om elk instrument te laten terugkeren in een werkende conditie. Dit weerspiegelt meteen ook de vernieuwde conservatie- en restauratiepraktijk met betrekking tot erfgoedcollecties. In theorie mag een muziekinstrument dat in die mate gedegradeerd is dat er te veel materialen moeten vervangen worden door nieuwe, niet meer opnieuw spelend worden gemaakt. Het betreft hier een richtlijn⁷ en een ethische code omtrent bewaring en conservatie van een collectie. Hierop zijn enkele compromissen of uitzonderingen denkbaar, zoals bijvoorbeeld wanneer het een seriewerk betreft. Als er zich twee of meerdere gelijkaardige instrumenten in één collectie (of meerdere collecties) bevinden, kan er mits een correcte benadering en een door-

“ In theorie mag een muziekinstrument dat in die mate gedegradeerd is dat er te veel materialen moeten vervangen worden door nieuwe, niet meer opnieuw spelend worden gemaakt. Het betreft hier een richtlijn en een ethische code omtrent bewaring en conservatie van een collectie. Hierop zijn enkele compromissen of uitzonderingen denkbaar.

dachte selectie één instrument opnieuw bespeelbaar worden gemaakt.

Toch blijft de hamvraag bij de afweging om een instrument opnieuw speelbaar te maken waar de grens ligt van 'niet te veel' materialen die vervangen moeten worden. Kunnen deze oude materialen nog dezelfde belasting aan als voorheen? Zal het instrument niet nog meer schade oplopen wanneer men erop zal spelen en zal het door verdere veroudering of verandering nog hetzelfde klanktimbre voortbrengen?

Het klankspect van een kapot muziekinstrument kan enkel hypothetisch worden benaderd aan de hand van gelijkaardige speelbare instrumenten, een al dan niet ingrijpende restauratie met vergelijkbare materialen, of, idealiter, een reconstructie. Die laatste oplossing is vaak moeilijk te begrijpen voor het publiek, maar ligt ook moeilijk bij de muzikant, die dan op een kopie moet spelen terwijl het originele instrument ernaast staat.

Voor de conservator of restaurator levert dit enorm complexe vraagstukken op, die altijd weer voor innerlijke verscheurdheid zorgen. Een correcte, genuanceerde diagnose stellen alvorens over te gaan tot de behandeling is daarom een noodzaak. Documentatie staat daarbij centraal, zowel voor, tijdens als na de behandeling. Zoals hierboven reeds bepleit, vereist een correcte diagnose de kennis en ervaring van verschillende specialisten, zodat het object of de collectie in kwestie vanuit een wetenschappelijk oogpunt kan worden benaderd.

Maar wat dan met een collectie instrumenten die door de verzamelaar steeds in speelbare conditie werden gehouden en plots bij een erkende erfgoedinstelling terecht komen? Zodra een muziekinstrument een museumstuk wordt, verandert het van statuut en functie. De klank wordt getuige van een cultuur, een vervaardigingstechniek, een esthetisch voorwerp waarbij verwacht wordt dat het geluid een bepaalde sfeer van een cultuur vertegenwoordigt.

Mechanische muziekinstrumenten

Sinds de 19e eeuw zijn boeken veel vlotter verkrijgbaar, en kunnen we met behulp van foto en film makkelijker beelden uit het verleden interpreteren. Het opnemen van een geluidsfragment kunnen we sinds 1857, toen Léon Scott er voor het eerst in slaagde om de menselijke stem vast te leggen via de fonautograaf, de voorloper van de grammofoon. Er werd in deze periode ook uitvoerig geëxperimenteerd met muziekmachines, die met behulp van een aandrijving een muziekstuk afspelen op akoestische instrumenten, zonder daarbij een muzikant of een orkest nodig te hebben.

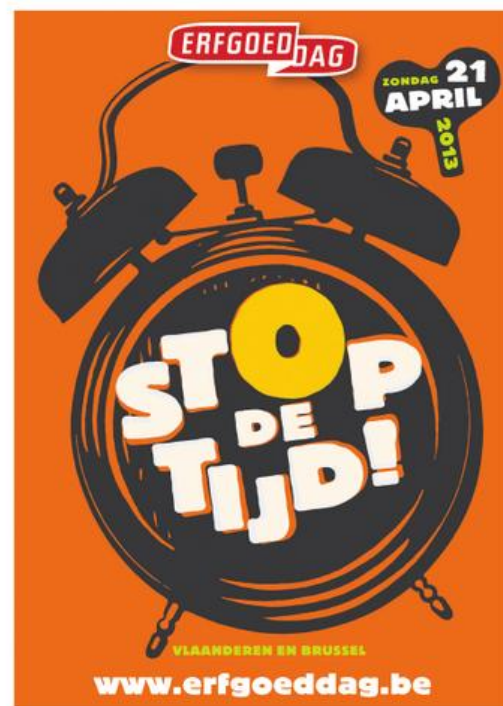
In een volgende stap werden er ook muziekstukken gereproduceerd door zelfspelende muziekinstrumenten, aangedreven middels wonderlijk ingenieuze maar ook eenvoudige mechanieken, luchttoevoer (of een pneumatiek) of een pedaalstelsel. De reproductiepiano (van bv. Welte-Mignon), geïntroduceerd rond het einde van de 19^e eeuw, gaf de mogelijkheid om een muziekstuk in te spelen en te bewaren op geponste papierrollen. Zo werden muziekkuitvoeringen bewaard die ingespeeld waren door pianisten uit deze periode zoals Sergej Rachmaninov (1873-1943) of Gustav Mahler

(1860-1911), en zelfs composities geschreven en ingespeeld door onder andere Igor Stravinsky (1882-1971). Iedere noot en pauze werd geregistreerd via een papieren rol die we vandaag telkens opnieuw kunnen afspelen en die bijdraagt tot een betere perceptie van het desbetreffende muziekstuk.

Ook het draaiorgel behoort tot deze familie van zelfspelende instrumenten, waarvoor vele muziekstukken bewaard zijn gebleven. Er werd door *noteurs*⁸ niet alleen nieuwe muziek gecomponeerd, maar vaak ook commerciële of folkloristische muziek gereproduceerd om ze te kunnen afspelen op een dansorgel tijdens een *bal populaire*. Deze dansorgels, pianola's of zelfs volledige mechanische orkesten zoals het orchestrion⁹ zijn een belangrijk onderdeel van onze populaire muziekcultuur. Bouwers uit Italië, België, Nederland en Duitsland speelden een prominente rol in de wereld van deze mechanische muziekinstrumenten. In België was vooral de provincie Antwerpen het mekka voor de draaiorgelbouwers. Niet toevallig is het dus ook daar dat er momenteel nog een drietal firma's overblijven die werken aan het behoud en de revival van deze – haast uitgestorven – muziekcultuur.

Vanaf de vorige eeuwwisseling tot de jaren 1970 (en in sommige regio's ook later) waren een groot aantal balzalen, cafés en kermissen verspreid over gans België afhankelijk van deze instrumenten voor hun sfeervolle dans- en drinkavonden. Op de jaarlijkse kermissen bij de draaimolen stond steeds een kermisorgel te spelen, waarvan het liedje even lang duurde als de draaimolen toertjes draaide. Voor een *halve sou*¹⁰ kon een heel café tot leven komen en werd er gedronken en gedanst. Men kwam van heinde en verre om een groot balorgel te horen spelen en om op deze mechanische muziek te dansen.

Tegenwoordig komen we deze instrumenten nog maar zelden tegen. Ze zijn vervangen door hun moderne varianten: de jukebox, de tape, de cd, de computer.

■ Campagnebeeld Erfgoeddag 2013.

De Collectie Ghysels

Het mechanische muziekinstrument als onderdeel van ons muzikaal patrimonium dreigt hier te lande dan ook stilaan in de vergetelheid te raken. Heel wat instrumenten werden bij de opkomst van de jukebox uit de cafés en zalen verwijderd en opgestookt, in delen verkocht of verscheept naar het buitenland. In landen zoals de Verenigde Staten, Japan en ook Rusland is men namelijk nog steeds dol op deze zelfspelende instrumenten. In alle maten en vormen verkrijgbaar en mét een specifiek repertoire vormen ze echte *collector's items*.

In deze context is de collectie Ghysels tot stand gekomen: een verzameling mechanische dansorgels, bijeengebracht door Joseph Ghysels (°1936). Ze werd in 2007 aangekocht door de Vlaamse Gemeenschap, die daarmee een erfgoedcollectie rijker werd.¹¹ Joseph Ghysels raakte als kind reeds gefascineerd door deze reproducerende muziekinstrumenten; een passie die hij van thuis uit meekreeg, onder andere van zijn grootvader, die reeds voor de Tweede Wereldoorlog orgels inhuurde voor straatfeesten en feestelijke gelegenheden.

In samenwerking met collega Arthur Prinsen verzamelde Ghysels draaiorgels, cilinder- en reproductiepiano's, tingeltangels en orchestrions. Ze hielden alle instrumenten steeds in spelende conditie, om ze iedere zondag aan het publiek te kunnen tonen in hun eigen privé-museum in Schaarbeek.

In de periode dat de instrumenten onder de hoede van Jef Ghysels stonden (sommige instrumenten meer dan dertig jaar lang), ondergingen ze diverse veranderingen en aanpassingen. De eigenaar trachtte op die manier de instrumenten in goede conditie te houden en ze er mooi te laten uitzien.

Dat deze mechanische muziekinstrumenten inmiddels tot een erfgoedcollectie behoren, heeft implicaties op het vlak van onderhoud, het bespelen en het herstellen ervan, maar ook, met betrekking tot het documenteren, op het conserveren en het restaureren van de instrumenten. In eerste instantie werden de nodige stappen ondernomen om geluidsopnamen te maken van de collectiestukken toen ze nog bij Jef Ghysels zelf stonden. Vervolgens werd er een uitgebreid onderzoek gevoerd¹² naar de herkomst van de instrumenten, en naar eerdere veranderingen of restauraties. Ingrijpende restauraties en wijzigingen zoals het maken van een nieuwe façade (wanneer deze ontbrak bij de aankoop) worden mee in rekening genomen bij het opmaken van een restauratievoorstel en het uitvoeren van de behandeling.

Dit alles heeft tot doel om de collectie te ontsluiten en een definitieve bestemming als publiek bezit ervoor te vinden, zodat deze verzameling met sleutelwaarde voor het publiek kan worden tentoongesteld en tevens ook kan worden bespeeld. De aanpassingen van Ghysels zijn daarbij een onderdeel van de bestaansgeschiedenis van elk orgel.

Besluit

Bij erfgoedinstellingen zal men telkens naar de publieksootsluiting van een collectie toewerken. Conceptualisatie is dan ook aan de orde bij de verschillende deelaspecten van een ontsluiting. Wanneer instrumenten veranderd en omgebouwd werden in functie van het speelgemak, de esthetiek of de wil om ze aan te passen aan typische tijdsgebonden aspecten, is

het de taak van de bewaarinstelling om ook deze waarden te behouden, tenzij dit voor het instrument bijkomende schade oplevert. Ieder instrument *an sich* is een document van zijn tijd met een intrinsieke waarde. Het is geen object waarvoor men de tijd kan stopzetten of terugdraaien.

Tijdens het documenteren en het behandelen van de materie spelen sociale, culturele en materiaaltechnische aspecten een grote rol om het patrimonium te bewaren in al zijn facetten. Zo is het klanktimbre van elk instrument uit de collectie Ghysels uniek en zal het in functie van de eventuele conservatie-/restauratiebehandeling geoptimaliseerd moeten worden waar nodig (intoneren, reviseren, stemmen).

Het was de wezenlijke finaliteit van dit instrumentarium om mensen te doen dansen, maar doordat de muziekinstrumenten nu behoren tot een erfgoedcollectie, kan het bespeelbaar houden ervan echter niet (langer) compromisloos gebeuren. Aan iedere interventie moet de zorgvuldige afweging voorafgaan tussen het 'behoud en beheer van een erfgoedcollectie' en 'het bespeelbaar houden van een muziekinstrument'.

Jolien Paeshuys is master in de conservatie en restauratie van hout en is gespecialiseerd in het conserveren van historische muziekinstrumenten. Momenteel werkt ze halftijds bij de Stad Antwerpen | Collectiebeleid behoud en beheer waar ze het beheer en de opvolging van de collectie Ghysels verzorgt, een collectie mechanische muziekinstrumenten met sleutelwaarde. Daarnaast werkt ze voor het Conservatorium te Gent - School of Arts, waar ze opleidingscoördinator is van de richting muziekinstrumentenbouw en tevens 'Materialenleer' en 'Inleiding conservatie, restauratie en renovatie' doceert.

1. Zie: <http://icom.museum/the-vision/code-of-ethics>
2. J. TEGELAERS EN N. BOEIJNK (ED.), *Syllabus bij de basis cursus preventieve conservering*. Amsterdam: Stichting Landelijk Contact van Museumconsulenten, 2002. *Verzeker DeBewaring*. Brussel: Vlaamse Gemeenschap, 2004.
3. Zie: www.metmuseum.org/toah/hd/strd/hd_strd.htm
4. Zie: <http://brusselsmimoboeollection.kcb.be/instrument-checklist/hotteterre-debey>
5. M. HAINE, N. MEEÛS, *Instruments de musique anciens à Bruxelles et en Wallonie 17e-20e siècles*. Brussel 1986.
6. R.L. BARCLAY ET AL., *The Care of Historic Musical Instruments*. Ottawa/Londen, 1997. Museums & Galleries Commission, the Canadian Conservation Institute, CIMCIM, zie: www.music.ed.ac.uk/euchmi/cimcim/iht/iht.html#iht7
7. Artikel 3. Charter van Venetië 1964, zie: www.icomos.org/venicecharter2004/index.html
8. Een noteur staat in voor de bewerking van orgelboeken en -rollen.
9. Een orchestrion is een algemene term voor een machine die muziek speelt en is ontworpen om te klinken als een orkest of band.
10. Het stuk van 0,05 Belgische frank.
11. M. JACOBS, 'De collectie Ghysels. Schrijnwerk, mechanische muziekinstrumenten en erfgoed', in: *Mores. Tijdschrift voor volkskultuur in Vlaanderen*, 8 (2007) 3, p. 15-18; M. JACOBS EN G. VERCAUTEREN, 'Decap & co gecapteerd in depot | E-experiment van erfgoed(zorg)ontsluiting rond de topstukcollectie Ghysels', in: *faro | tijdschrift over cultureel erfgoed*, 4(2011)4, p. 37-43.
12. B. ISEBAERT, *Studieopdracht collectie Ghysels*. In opdracht van vzw Resonant | Vlaams muzikaal erfgoed en de Vlaamse Gemeenschap | Agentschap Kunsten en Erfgoed, 2012, Leuven / Kallo.

Voor deze bijdrage werden ook volgende bronnen geraadpleegd:

- N. EK, *Zo goed als oud - de achterkant van het restaureren*. Amsterdam, 1993.
- P. WARD, *The Nature of Conservation: A Race Against Time*. Marina del Rey, VS, Getty Conservation Institute, 1986.
- M. BEIRENS ET AL., *Achter de muziek aan. Muzikaal erfgoed in Vlaanderen en Nederland*. Leuven | Den Haag, vzw Resonant | Nederlands Muziek Instituut/FARO. Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed vzw, 2010.
- M. BUYLE ET AL., *De mythe van de retour à l'origine. Authenticiteit en interpretatie in de conservatie-restauratie*. Brussel, 2008. Postprint APROA-BRK (Beroepsvereniging voor Conservators-Restaurateurs van Kunstvoorwerpen).
- A. BROEKE ET AL., *Het Belgische dansorgel: een compilatie van artikelen uit "Het Pierement" (1954-2004)*. Breda, 2007.
- F.P. BÄR ET AL., *Pianos in perspective*. W.A. Mozart's sonatas in historical pianofortes. Germanisches National Museum. Nürnberg, Germany, 2006.

META

TIJDSCHRIFT VOOR BIB & ARCHIEF

VRAAG NU UW GRATIS PROEFEXEMPLAAR

META is het tijdschrift van de VVBAD en het vakblad voor informatieprofessionals.

META bericht in de eerste plaats over interessante ontwikkelingen en evoluties, zowel grote projecten als

kleinere ontwikkelingen en prille initiatieven. Een mix van lange diepgravende artikels, bondige nieuwsberichten en afwisselende rubrieken brengen de nieuwste trends.

META informeert en inspireert.

VLAAMSE VERENIGING VOOR
**BIBLIOTHEEK, ARCHIEF &
DOCUMENTATIE**

Statiestraat 179 • 2600 Berchem
+32 3 281 44 57 • vvbad@vvbad.be
www.vvbad.be

Erfgoedprofielen in Vlaanderen

TEKST Alexander Vander Stichele

In eerdere nummers van het faro-tijdschrift stelden we reeds belangrijke bevindingen van het in 2010 gehouden bevolkingsonderzoek 'Vlamingen & het verleden' voor.¹ Op basis van meer geavanceerde statistische technieken hebben we de Vlaamse bevolking op basis van erfgoedinteresses enerzijds en erfgoedparticipatie anderzijds opgedeeld in zes erfgoedprofielen. Deze indeling of profilering van de bevolking laat de erfgoedsector toe om een beter zicht te krijgen op de eigenheid van de verschillende interesse- en participatietypes. In de onderstaande bijdrage leggen we niet gedetailleerd uit hoe we tot de onderscheiden erfgoedprofielen gekomen zijn; wie dat wil weten kan het onderzoeksrapport erop nalezen.² We geven hier een globale omschrijving van de zes weerhouden bevolkingssegmenten en gaan na wat hun specifieke kenmerken zijn.

Segmentatie van het Vlaamse erfgoedpubliek: waarom en hoe?

Wie interesseert zich voor wat met betrekking tot erfgoed in Vlaanderen? In welke mate vertaalt deze interesse zich al dan niet in diverse vormen van erfgoedparticipatie? Dat waren de twee belangrijkste uitgangspunten bij het brede bevolkingsonderzoek dat FARO in 2010 voor het eerst organiseerde. Bij de onlangs afgeronde verwerking van de gegevens werd nagegaan of de antwoorden toelaten om verschillende interesseprofielen en participatieprofielen te onderscheiden, hoe die zich dan tot elkaar verhouden en wat de relatie ervan is met de bredere vrijetijdsparticipatie. Deze vragen vormden de basis van de zoektocht naar erfgoedprofielen in Vlaanderen.

Door zicht te krijgen op diverse types erfgoedgeïnteresseerden en -participanten en door na te gaan wat hun sociodemografisch profiel is, reiken we erfgoedactoren allerhande een aantal handvatten aan om te komen tot een meer effectieve doelgroepenwerking, ook al is dit niet vanzelfsprekend. De voornaamste redenen waarom zowel profit- als non-profitorganisaties segmenteren is namelijk de mogelijke effectiviteitswinst (het gericht maar ook beter bereiken van de doelgroep(en)) en het daarmee gepaard gaande kostenbesparende karakter (via een meer gerichte en doelgroepen-speci-

fieke communicatie). Het gebruik van segmentatiemodellen op bevolkings- of publieksniveau vindt dan ook steeds meer ingang binnen de wereld van kunsten en cultuur.³ Zo ontwikkelde CultuurNet Vlaanderen vorig jaar, op basis van het doctoraatsonderzoek van Maya Caen uit 2009, een specifieke toolkit waarmee individuele cultuurinstellingen of lokale overheden op een meer beredeneerde, efficiënte en doelgerichte manier aan publieksontwikkeling kunnen doen.⁴ In haar doctoraatsonderzoek onderscheidde de Gentse onderzoekster acht brede levensstijlprofielen onder de Vlaamse bevolking ouder dan 14 jaar. Ze deed dit op basis van een ruime set aan levensstijl- en attitudevariabelen uit het bevolkingsonderzoek 2003-'04 van het toenmalige Steunpunt Re-Creatief Vlaanderen. In een latere bijdrage zullen we proberen de terugkoppeling te maken naar deze bredere levensstijlprofielen, waarbinnen diverse vormen van erfgoedparticipatie slechts beperkt aan bod komen. Erfgoedwerkers die dat wensen kunnen via zo'n koppeling ook aan de slag gaan met de door CultuurNet Vlaanderen ontwikkelde toolkit 'De blik op cultuur'.

Naast de meer 'utilitaire' kant van het erfgoedprofielenonderzoek stelt een dergelijke studie ons ook in staat om na te gaan in welke mate er anno 2010, het jaar waarin het FARO-bevolkingsonderzoek *Vlamingen & het verleden* plaatsvond,

nog steeds symbolische verschillen bestaan met betrekking tot de erfgoedinteresse en -participatie in Vlaanderen. Onderzoek naar erfgoedprofielen in Vlaanderen is namelijk niet nieuw. Reeds in 2005 toonde ik, eveneens op basis van data van het bevolkingsonderzoek van het Steunpunt Re-Creatief Vlaanderen uit 2003-2004, aan dat er verschillende erfgoedinteresseprofielen bestaan in Vlaanderen. Ik stelde toen onder meer vast dat er een duidelijke relatie bestaat tussen met name het opleidingsniveau van mensen en hun specifieke erfgoedinteresse- en participatiepatroon.⁵ Uit de analyse, op een weliswaar beperkte set variabelen, bleek vooral dat hooggeschoolden er een meer hoogcultureel georiënteerde erfgoedinteresse en dito participatie op nahouden dan lager geschoolden. We besloten dan ook dat er binnen het ruimere erfgoedveld evenzeer sprake lijkt te zijn van hoog-laag onderscheiden als binnen het traditionele kunstenveld. Door gebruik te maken van de veel rijkere FARO-dataset uit 2010 willen we hier een beter verantwoord en genuanceerder zicht op krijgen.

Zonder in detail te treden, is het toch noodzakelijk om kort even de concrete opzet van het onderzoek en onze werkwijze toe te lichten. Er bestaan immers diverse manieren om te segmenteren en iedere aanpak kan in principe leiden tot een ander resultaat.⁶ Belangrijk bij iedere vorm van segmentatie is om voldoende stil te staan bij het concrete doel dat je voor ogen hebt en bij de wijze waarop je dit wenst te bereiken. Zo dienden wij ons af te vragen hoe we precies onze erfgoedprofielen wilden construeren. We kozen hierbij voor een dubbel uitgangspunt.

Enerzijds wilden we een louter gedragsmatige segmentatie (i.e. een segmentering op basis van wat mensen concreet doen) overstijgen, omdat een dergelijke aanpak weinig rekening houdt met de persoon die het concrete gedrag stelt. Mensen stellen bepaalde handelingen immers vanuit specifieke motieven of interesses. Het opnemen van attitudevariabelen die op een of andere manier peilen naar de houding van de mensen ten opzichte van hetgeen ze doen, vormt dan ook steeds meer de courante praktijk binnen het bredere cultuurparticipatieonderzoek. Zelf kozen we ervoor om onze profielen te ontwikkelen op basis van vragen naar gedrag en interesse. In het bevolkingsonderzoek werden twee specifieke interessevragen opgenomen.⁷ De ene vraag peilde naar de mate van interesse in een brede waaier aan erfgoed(gerelateerde) thema's. Bij de andere vraag werd gepeild naar de mate van interesse in de geschiedenis van specifieke geografische omschrijvingen, gaande van heel lokaal tot bovenlokaal. Bij ieder thema waarvan de respondenten moesten aangeven in welke mate ze er al dan niet in geïnteresseerd zijn, werd vervolgens ook gepeild naar de erfgoedparticipatie (i.e. het concrete gedrag). We maakten hierbij het theoretisch gebruikelijke onderscheid tussen de uithuizig receptieve participatie, de privaat receptieve participatie en de actieve participatie. We zorgden er ook voor dat we zowel peilden naar zaken die mensen kunnen doen in het 'echte leven' als naar zaken die zich online afspelen in de 'virtuele wereld'. Bovendien namen we ook twee vragen op waarin gepeild werd naar de mate waarin mensen activiteiten ondernemen waarmee ze hun persoonlijke geschiedenis(en) al dan niet bewust registreren en doorgeven of herinneren. Deze erfgoed specifieke

■ Indien mensen die slechts matig in erfgoed geïnteresseerd zijn al eens aan een erfgoedactiviteit deelnemen, dan liggen die eerder in de volksculturele sfeer, zoals het bijwonen van historische stoeten of optochten. Op de foto: De Reynaertreuzen uit Lochristi tijdens Kovekenskermissen te Lokeren. Na Hermeline, vrouw van Reinaert, volgen Reinaert en op de achtergrond Koning Nobel. Digitale collectie Erfgoedcel Waasland – www.waasfergoed.be.

■ De erfgoed specifieke focus op het persoonlijk verleden ontbreekt doorgaans in participatieonderzoek. Op de foto: Huwelijksfoto van Livien Van Heesvelde en Marie-José Hemelsoet, Ertvelde, 1945-1950. Privécollectie Patrick Huyghe - www.erfgoedbankmeetjesland.be.

“ Het opnemen van attitudinale variabelen die op een of andere manier peilen naar de houding van de mensen ten opzichte van het-geen ze doen, vormt steeds meer de courante praktijk binnen het bredere cultuurparticipatieonderzoek. Zelfkozen we ervoor om onze profielen te ontwikkelen op basis van vragen naar gedrag én interesse.

focus op het persoonlijk verleden ontbreekt doorgaans in ander participatieonderzoek.

Aangezien we voor onze segmentatie een beroep wilden doen op heel wat informatie aangaande de erfgoedinteresse en -participatie van de bevroegde respondenten, dienden we ook op methodologisch vlak een aantal keuzes te maken. Het is immers statistisch gezien quasi onmogelijk om alle verzamelde data in één groot segmentatiemodel te stoppen en daar een bevredigende clusteroplossing uit te distilleren. Daarom beslisten we, net zoals Maya Caen deed voor haar doctoraatsonderzoek, om stapsgewijs te werk te gaan. De eerste stap bestond erin om zeven afzonderlijke cluster- of segmentatiemodellen op te stellen op basis van de hierboven besproken interesse- en participatievragen. Concreet bekwamen we aldus een typologie in verband met de algemene erfgoedinteresse, een typologie in verband met de interesse in de geschiedenis van diverse geografische omschrijvingen, een typologie in verband met de uithuizig receptieve participatie, een typologie in verband met de privaat receptieve participatie alsook een typologie in verband met de actieve participatie en twee typologieën in verband met activiteiten die betrekking hebben op het persoonlijk verleden. De weerhouden typologieën bestonden telkens uit vier tot zes onderscheiden segmenten. In een tweede stap brachten we al deze afzonderlijke erfgoedtypologieën samen in één analyse en berekenden we als het ware één overkoepelende erfgoedtypologie. Het is het resultaat van deze stap dat we in dit artikel voorstellen. In een volgende stap gingen we vervolgens na hoe de zes weerhouden erfgoedsegmenten zich sociodemografisch tot elkaar verhouden. Ook deze analyses worden hier weergegeven. Daarnaast bekeken we ook hoe de zes segmenten al dan niet verschillen met betrekking tot specifieke aspecten van hun erfgoedparticipatie alsook met betrekking tot hun bredere cultuur- en vrijetijdsparticipatie. Deze resultaten geven we in een latere bijdrage weer.

Vooraleer de zes weerhouden erfgoedsegmenten in detail te beschrijven nog even een korte maar belangrijke uitwijding over de gebruikte statistische techniek. Voor het bepalen van zowel de zeven verschillende interesse- en participatietypologieën als de overkoepelende erfgoedtypologie maakten we gebruik van latente-klassen clusteranalyse (LCA). Via deze techniek worden mensen met min of meer gelijkaardige gedragingen of interesses via een algoritme toegewezen aan eenzelfde cluster of segment. Dit gebeurt op basis van kansberekeningen. Het is met andere woorden een probabilistische methode, wat impliceert dat je de gevonden clusteroplossingen zeker niet mag essentialiseren. Dit wil bijvoorbeeld zeggen dat het niet is omdat iemand een specifiek erfgoedin-

teresse en -participatiepatroon heeft, waardoor de kans groter is dat hij tot een specifiek erfgoedsegment behoort, dat deze persoon ook alle kenmerken die we zullen beschrijven met betrekking tot dat specifieke segment in zich zal verenigen. Omgekeerd is het ook niet omdat iemand bijvoorbeeld een sociodemografisch profiel heeft dat gepaard gaat met een verhoogde kans op weinig interesse en participatie, dat deze persoon geen fervente erfgoedparticipaat kan zijn. De beschreven segmenten zijn dus eerder ideaaltypes op basis van bovengemiddelde interesse- en participatiekansen. Het is belangrijk dit steeds voor ogen te houden!

De zes erfgoedprofielen

■ Profiel 1 - De nauwelijks in erfgoed geïnteresseerde non-participanten (11 %)

Het eerste interesse- en participatiesegment dat we onderscheiden op basis van onze segmentering kenmerkt zich doordat de respondenten die ertoe behoren aangeven niet of nauwelijks in erfgoed geïnteresseerd te zijn en er bijgevolg ook niet of nauwelijks aan participeren. Als er al enige interesse voor specifieke erfgoedthema's wordt getoond, dan betreft het een matige interesse voor meer volksculturele thema's zoals de 'geschiedenis van het dagelijks leven', 'oude gebruiken en tradities', 'oude ambachten of handwerktechnieken', 'culinair erfgoed' ... En als er interesse voor de geschiedenis van welbepaalde geografische omschrijvingen bestaat, dan betreft het een matige interesse in de lokale geschiedenis. De matige interesse in volksculturele thema's vertaalt zich soms in een sporadische deelname aan of het bijwonen van uithuizige erfgoedactiviteiten die in dezelfde sfeer liggen, zoals bijvoorbeeld het bijwonen van historische stoeien, optochten, herdenkings- of carnavalsfeesten of het bezoeken van plaatsen waar ambachten, volkssporten of volkskunsten beoefend worden. In vergelijking met andere segmenten die we hierna bespreken liggen de kansen om zelfs maar sporadisch uithuizig te participeren bij de mensen uit dit eerste segment echter aan de lage kant. Respondenten uit het segment van de slechts heel matig in erfgoed geïnteresseerden blijven dus voornamelijk niet-participanten. Ook wat betreft de privaat receptieve participatie, die doorgaans groter is dan de uithuizige, kunnen we het overgrote deel van de respondenten uit dit segment als niet-actieven beschouwen. Er wordt in de privésfeer geen historische fictie (historische romans of stripverhalen) noch historische non-fictie (geschiedkundige werken, (auto)biografieën van beroemde mensen uit het verleden, kranten- of tijdschriftartikelen over het verleden) gelezen. Ook het online bekijken, beluisteren of lezen van historische informatie of historisch bronnenmateriaal wordt door de respondenten uit dit segment niet of uiterst zelden gedaan. Enkel via de televisie worden documentaires of programma's in verband met het verleden bekeken alsook films of reeksen die zich in een al dan niet ver verleden afspeelen. In vergelijking met de andere segmenten is de kans om dit te doen voor respondenten uit deze eerste cluster opnieuw eerder klein. En als ze al kijken naar historische fictie of non-fictie op televisie dan is dit eerder incidenteel dan regelmatig. Aangezien de drempel om actief te participeren voor quasi alle culturele activiteiten (dus niet alleen voor erfgoedactiviteiten) hoger ligt dan de drempel om receptief te participeren, hoeft het ook niet te verbazen dat omzeggens ►

ERFGOEDPROFIELEN IN VLAANDEREN

■ Mensen met een meer volks-culturele erfgoedoriëntatie zijn eerder actieve doeners dan denkers. Op de foto: lintendans. In onze Vlaamse gewesten werden weinig sporen van lintendansen teruggevonden. Sinds 1965 bestaat er een nieuwe Vlaamse lintendans gebaseerd op "Vlaamse" dansfiguren. Volkskunstgroep Boerke Naas creëerde toen de "Margriet" om op meifeesten de verloren traditie opnieuw gestalte te kunnen geven. Collectie: Volkskunstgroep Boerke Naas, 1998 – www.waaserfgoed.be.

geen enkele respondent uit dit eerste segment op een meer actieve manier met erfgoed bezig is. Ook wat betreft het al dan niet bewust in kaart brengen, herinneren en doorgeven van de eigen levensgeschiedenis of deze van naasten merken we een duidelijk verschil met de andere segmenten. Zo is er slechts geringe kans om ooit zelf beeld- of geluidsopnames te maken van dierbaren of over zaken die na aan het hart liggen (huisdieren, objecten ...). Ook het ooit herbekijken of herbeluisteren van vroeger aangemaakte beeld- of geluidsopnames en het vertellen van of luisteren naar verhalen van vroeger gebeurt veel vaker bij de respondenten uit de andere segmenten. Iets gelijkaardigs stellen we vast met betrekking tot het al dan niet bewust bijhouden van allerlei zaken in verband met het eigen leven zoals (elektronische) briefwisseling of communicaties (postkaarten, sms), gelegenheidsdrukkerwerk, tekeningen of knutselwerkjes, dag- of vriendenboeken en rapporten, diploma's of brevetten. De respondenten uit dit eerste segment hebben hier geen actieve aandacht voor. Het persoonlijk leven en eigen verleden worden bij deze nauwelijks in erfgoed geïnteresseerden met andere woorden veel minder gedocumenteerd, beheerd en overgeleverd.

Bij het bekijken van het sociodemografisch profiel van de respondenten met dit eerste profiel vallen een aantal zaken op. Allereerst blijkt er geen significant geslachtsverschil te zijn. In tegenstelling tot enkele andere erfgoedprofielen hebben mannen en vrouwen dus evenveel kans om niet in erfgoed geïnteresseerd te zijn. Met betrekking tot leeftijd blijkt er wel een duidelijke uitschieter te zijn. Zo stellen we vast dat, alhoewel respondenten uit alle leeftijdsgroepen in meerdere of mindere mate kans maken om tot de groep niet-geïnteresseerde erfgoedparticipanten te behoren, deze kans voor de oudste leeftijdsgroep (75- tot 85-jarigen) significant veel hoger ligt. Zij zijn sterk oververtegenwoordigd binnen dit specifieke interesse- en participatiesegment. Hetzelfde kan gezegd worden van de laagst geschoolden. Ook zij zijn

zeer sterk oververtegenwoordigd onder de respondenten met dit profiel, terwijl hoger geschoolden en studenten sterk ondervertegenwoordigd zijn. Gegeven de grote invloed van het onderwijsniveau alsook van leeftijd hoeft het ook niet te verbazen dat gepensioneerden en mensen uit de lagere socio-professionele statusgroepen (werklozen en (on)geschoolde arbeiders of landbouwers) een beduidend hogere kans hebben om niet of nauwelijks in erfgoed geïnteresseerd te zijn en er ook geen of weinig activiteiten rond ondernemen. Het feit dat alleenstaanden zonder inwonende kinderen eveneens een hogere kans hebben om tot dit segment te behoren valt opnieuw te verklaren door de invloed van leeftijd. Heel wat mensen zijn op de leeftijd van 75 of ouder immers al verduwd. Verder valt op dat mensen die in kleine steden of de stedelijke rand wonen een grotere kans hebben om tot de groep 'niet in erfgoed geïnteresseerden' te behoren, terwijl deze kans voor grootstedelingen beduidend lager ligt.

■ Profiel 2 - De matig geïnteresseerde occasionele volksculturele erfgoedparticipanten (26 %)

Het tweede en grootste erfgoedprofiel dat we bekwamen op basis van onze analyse schurkt nauw aan bij zowel het derde als het vierde profiel dat we hierna bespreken. Met het derde profiel deelt dit tweede de eerder gematigde erfgoedinteresse en -participatie en met het vierde profiel de gerichtheid op het volksculturele. Vandaar de omschrijving 'matig geïnteresseerde occasionele volksculturele participanten' voor profiel 2.

De primaire gerichtheid op het volksculturele komt al duidelijk tot uiting wanneer we nagaan wat het specifieke interesseprofiel is van de respondenten uit dit tweede segment. De overgrote meerderheid van de respondenten uit dit segment geeft immers aan dat ze ofwel niet ofwel slechts matig

geïnteresseerd zijn in meer 'klassieke' erfgoedthema's⁸ zoals politieke, economische of sociale geschiedenis, oorlogs- of krijgsgeschiedenis, geschiedenis van de ontdekkingsreizen, kolonisatie of migratie, (toegepaste) kunst, (landschaps)architectuur of bouwkunde ... Dit terwijl hun interesse voor meer volksculturele thema's varieert van matig tot sterk. Wat betreft hun interesse in de geschiedenis van specifieke geografische omschrijvingen zien we opnieuw een duidelijk onderscheid. Daar waar hun interesse voor de geschiedenis van meer bovenlokale entiteiten (Vlaanderen, België, Europa) opnieuw als matig omschreven kan worden, varieert hun interesse voor lokale geschiedenis van matig tot sterk. De kans op een uitgesproken sterke interesse voor lokale geschiedenis is wel eerder beperkt. De meerderheid van de respondenten uit deze cluster omschrijft zijn interesse in zowel lokale als bovenlokale geschiedenissen immers als matig. Het uithuizig receptieve participatiegedrag van de 'occasionele volksculturele participanten' kenmerkt zich in vergelijking tot de andere erfgoedprofielen (behalve de derde) voornamelijk door een sporadische deelname aan erfgoedactiviteiten. Zeker wat betreft de meer 'klassieke' erfgoedactiviteiten is dit het geval, zoals het bezoeken van historische gebouwen, monumenten, sites, begraafplaatsen of het deelnemen aan (begeleide) historische wandelingen. Een heel groot deel van de respondenten uit dit segment geeft zelfs aan niet deel te nemen aan dergelijke activiteiten. Wat betreft de meer volksculturele erfgoedactiviteiten is de kans op niet-participatie veel beperkter en varieert de deelname van sporadisch tot vaak, waarbij het zwaartepunt wel opnieuw meer bij de sporadische deelname ligt. Alhoewel de 'gematigd geïnteresseerde occasionele volksculturele participanten' net zoals de mensen met profiel 1 een bovengemiddelde kans hebben om in de privésfeer niet op een receptieve manier met erfgoed bezig te zijn, ligt het zwaartepunt toch bij het sporadisch bekijken van historische fictie en/of non-fictie op televisie. Als het op actieve erfgoedparticipatie aankomt dan komen profiel 2 en profiel 1 wel overeen. De overgrote meerheid van de respondenten uit ons tweede segment is immers geen actieve erfgoedparticipaat. En als ze dan al actief participeren, dan zijn ze eerder doeners dan denkers. Ze zullen met andere woorden eerder incidenteel op een actieve manier deelnemen aan traditionele volksculturele erfgoedactiviteiten dan dat ze zelf dingen zullen onderzoeken of (be)studeren. De meerderheid van de 'gematigd geïnteresseerde occasionele volksculturele participanten' maakt meermaals per jaar maar niet heel frequent beeld- of geluidsopnames van zijn of haar dierbaren of dierbare objecten en bekijkt of beluistert die ook meermaals per jaar. Ook worden er door hen een enkele keer of meermaals per jaar verhalen over vroeger verteld of wordt naar dergelijke verhalen geluisterd. Ze doen dit echter niet frequent. En alhoewel een groot deel onder hen allerlei zaken in verband met het persoonlijk leven bijhoudt, springt toch vooral de bovengemiddelde kans in het oog dat mensen met profiel 2 vooral brieven en gelegenhedsdrukwerk bijhouden. In vergelijking met de 'niet in erfgoed geïnteresseerden' van profiel 1 worden bij profiel 2 in ieder geval meer zaken uit het persoonlijk leven bewaard voor later. De kans dat er niets wordt bijgehouden is dan ook behoorlijk klein.

Bij het bekijken van het sociodemografisch profiel van mensen met profiel 2 stellen we vast dat vrouwen oververtegenwoordigd zijn onder de respondenten van dit segment. Het is zelfs het meest vrouwelijke erfgoedprofiel van allemaal. In

vergelijking met de oudste leeftijdsgroep bij profiel 1 vinden we bij profiel 2 geen uitgesproken leeftijdseffect terug. Wel vinden we net ook hier een duidelijk opleidingseffect terug; in die zin dat de laagst geschoolden opnieuw een significant hogere kans hebben om tot dit profielsegment te behoren, terwijl die kansen voor de hoger geschoolden opnieuw lager liggen. Dit heeft dan weer zijn effect op de socioprofessionele status van de respondenten uit segment 2. De lagere socioprofessionele statusgroepen zijn immers weer oververtegenwoordigd, alhoewel dit minder extreem is dan bij profiel 1. Dit komt voornamelijk doordat er in verhouding minder gepensioneerden terug te vinden zijn in segment 2. Gehuwden of samenwonenden met inwonende kinderen zijn enigszins oververtegenwoordigd bij de 'occasionele volksculturele erfgoedparticipanten' van profiel 2, net als mensen die op het platteland wonen, in overgangsgebieden of de stedelijke rand. Grootstedelingen zijn dan weer sterk ondervertegenwoordigd.

■ Profiel 3 - De matig geïnteresseerde occasionele klassieke erfgoedparticipanten (18 %)

Zoals we hierboven reeds aangaven, lijken het tweede en derde erfgoedprofiel dat we via onze analyse bekwamen enigszins op elkaar. Beide profielen worden namelijk vooral gekenmerkt door een eerder gematigde interesse en door een incidenteel participatieprofiel. Mensen die tot beide segmenten behoren, kunnen dus zeker niet beschouwd worden als fervente erfgoedliefhebbers, maar ook niet als niet-participanten. Ondanks de gelijkenis in hun profiel inzake mate van interesse en participatiefrequentie verschillen beide erfgoed-

■ Ook wat betreft erfgoedinteresse en-participatie stellen we een hoog-laag onderscheid vast: zo houden hooggeschoolden er een eerder 'klassieke erfgoedoriëntatie' op na, wat zich onder meer uit in een hogere kans om historische monumenten of kunstmusea te bezoeken. Op de foto: Kasteel Dons de Lovendeghem Archief Lovendegem, 2006 - www.erfgoedbankmeetjesland.be

■ De interesse voor lokale geschiedenis is over het algemeen groter dan deze voor bovenlokale geschiedenis(en). Via projecten met een lokale erfgoedinstek kun je dus een breder publiek bereiken. Op de foto: Postkaart van de Bovenpoort in Herenthals. De Bovenpoort dateert van vóór 1361 en is een overblijfsel van de middeleeuwse stadsomwalling. Collectie Erfgoedbank Kempens Karakter - www.kempenserfgoed.be.

profielen wel degelijk van elkaar, meer bepaald aangaande hun specifieke interesse en hun daarmee gepaard gaande oriëntatie op specifieke erfgoedactiviteiten. Daar waar de respondent met profiel 2 meer gericht is op volkscultuur, staat bij het derde erfgoedprofiel het 'klassieke erfgoed' centraal. Vandaar dat we hen omschrijven als 'matig geïnteresseerde occasionele klassieke erfgoedparticipanten'. Zo zien we dat de respondenten uit dit segment voornamelijk een gematigde tot sterke interesse hebben in klassieke erfgoedthema's, terwijl ze niet of slechts gematigd geïnteresseerd zijn in de meer volksculturele thema's. Daarnaast zijn ze oververtegenwoordigd binnen de groep met een gematigde interesse voor zowel lokale als bovenlokale geschiedenis. Helemaal in lijn met hun erfgoedinteresse stellen we vast dat de respondenten met profiel 3 sporadisch tot vaak deelnemen aan klassieke uithuizig receptieve erfgoedactiviteiten, terwijl ze de meer volksculturele links laten liggen of er slechts sporadisch aan deelnemen. Met profiel 2 blijkt er ook een duidelijk verschil te bestaan met betrekking tot de privaat receptieve participatie. Daar waar deze bij profiel 2 al bij al beperkt blijft, stellen we vast dat mensen met profiel 3 oververtegenwoordigd zijn binnen de groep die niet alleen regelmatig via televisie of radio met het verleden in aanraking komt, maar ook via het internet en de algemene dag- en weekbladen. Daarenboven lezen ze af en toe eens een historische roman of een boek over een historisch onderwerp. Het lijkt er dus op dat de respondenten met profiel 3 in de privésfeer (al dan niet bewust) meer met het verleden

in aanraking komen dan daarbuiten. Of nog: hun gematigde tot sterke interesse in klassieke erfgoedthema's vertaalt zich meer dan bij profiel 2 in een relatief frequente privaat receptieve participatie. Ergens is dit wel begrijpelijk. Het aanbod op radio en/of televisie met betrekking tot het verleden (zowel fictie als non-fictie) handelt immers veel meer over de grote of algemene geschiedenis, terwijl volkscultuur (veel) minder aan bod komt. Dit impliceert echter niet dat de respondenten uit het derde erfgoedsegment ook zelf veel actievere erfgoedparticipanten zijn. Het overgrote deel van deze respondenten blijkt immers op geen enkele wijze actief met erfgoed bezig te zijn. Toch merken we ook hier weer een klein verschil met profiel 2. Het kleine aandeel respondenten met dat erfgoedprofiel dat wel actief met erfgoed bezig is, blijkt immers uit doeners te bestaan. Onder de respondenten met profiel 3 vinden we een klein aandeel doeners terug en daarnaast een even groot aandeel respondenten dat vooral zelf zaken uit het verleden (be)studeert en dat we eerder als 'denkers' benoemen. Deze ontbreken volledig bij profiel 2. Wat betreft de wijze waarop de mensen met profiel 3 al dan niet bewust met hun persoonlijk verleden bezig zijn, zien we grote gelijkenissen met degenen met profiel 2. Net zoals deze laatsten maakt de meerderheid van de respondenten uit het derde erfgoedsegment meermaals per jaar beeld- of geluidsopnames van dierbaren of dierbare objecten, (her)bekijkt of (her)beluistert dergelijke opnames en vertelt of luistert naar persoonlijke verhalen over het verleden. In tegenstelling tot de nog te bespreken erfgoedprofielen doen ze dit echter niet

vaak. Ook wat betreft het bijhouden van allerlei documenten in verband met het persoonlijke levenstraject of dat van hun naasten vertonen de mensen met profiel 3 een eerder gemiddeld patroon. Sommigen houden helemaal niets bij. Anderen houden vooral briefwisseling en gelegenheidsdrukwerk bij. Nog anderen houden voornamelijk tekeningen of knutselwerkjes, schoolrapporten, diploma's, brevetten of medailles van zichzelf en/of hun kinderen bij. Ten slotte is er ook een groep respondenten uit dit erfgoedsegment dat omzeggens al deze zaken bijhoudt. In vergelijking met andere segmenten is deze groep respondenten echter niet uitzonderlijk groot.

Sociodemografisch gezien verschillen de mensen met profiel 3 ook van die met profiel 2. Daar waar vrouwen oververtegenwoordigd zijn bij dit laatste erfgoedprofiel, zien we een bescheiden oververtegenwoordiging van mannen in profiel 3. Ook 18- tot 24-jarigen en 35- tot 54-jarigen kennen hier een lichte oververtegenwoordiging. Het voornaamste verschil situeert zich echter op het vlak van het opleidingsniveau. In tegenstelling tot profiel 2 zijn de laagst geschoolden immers ondervertegenwoordigd in profiel 3 en dit ten voordele van de gemiddeld tot hoger geschoolden en studenten, groepen die allemaal enigszins tot relatief sterk oververtegenwoordigd zijn. Het effect hiervan zien we bij het bekijken van het socioprofessionele profiel van de respondenten uit dit erfgoedsegment. Bedienden, hogere bedienden of kaderleden, zelfstandige ondernemers of vrije beroepen en kleine zelfstandigen of handelaars zijn allemaal in meerdere of mindere mate oververtegenwoordigd binnen het segment 3. Hetzelfde geldt voor alleenstaanden zonder kinderen en diegenen die nog bij hun ouders wonen, evenals voor inwoners van de stedelijke rand en in mindere mate die van de grootstad zelf.

■ Profiel 4 - De sterk geïnteresseerde frequente volksculturele erfgoedparticipanten (20 %)

Naast de erfgoedprofielen 2 en 3, die voornamelijk gekenmerkt worden door een eerder matige erfgoedinteresse en occasionele participatie, bekwamen we via onze analyse ook drie segmenten die gekenmerkt worden door een sterke tot zeer sterke erfgoedinteresse en een frequent participatiegedrag. Het eerste segment, profiel 4, sluit qua primaire oriëntatie nauw aan bij profiel 2. Mensen met een dergelijk profiel hebben immers voornamelijk een volksculturele gerichtheid. Vandaar dat we ze omschrijven als 'sterk geïnteresseerde frequente volksculturele erfgoedparticipanten'.

Uit het interesseprofiel van deze groep blijkt duidelijk de primaire interesse voor volksculturele erfgoedthema's. Het aandeel respondenten dat aangeeft sterk tot zeer sterk in klassieke erfgoedthema's geïnteresseerd te zijn, is naar verhouding klein. Ook wat betreft de belangstelling voor de geschiedenis van specifieke geografische omschrijvingen zien we een uitgesproken interesse. Een niet onaanzienlijk deel van de respondenten uit het vierde erfgoedprofiel geeft immers aan sterk tot zeer sterk in lokale geschiedenis geïnteresseerd te zijn, terwijl naar verhouding veel minder mensen aangeven een dergelijke interesse voor bovenlokale geschiedenis(sen) te hebben. Het uithuizig receptieve participatiepatroon van respondenten met profiel 4 vormt een mooie weerspiegeling van hun interesse.

Er gaan naar verhouding immers veel meer respondenten sporadisch tot vaak naar volksculturele erfgoedactiviteiten, terwijl de deelname aan klassieke erfgoedactiviteiten voornamelijk slechts af en toe gebeurt. Wat betreft de privaat receptieve participatie zien we een gelijkaardig patroon als bij profiel 3. Ook de mensen met erfgoedprofiel 4 hebben immers een bovengemiddelde kans om meermaals per jaar via boeken, schrijvende pers, radio, televisie of internet met het verleden in contact te komen. Uit de analyse blijkt verder dat mensen met profiel 4 zelf behoorlijk actief zijn op erfgoedgebied en dat vooral als doeners en nauwelijks als denkers. Je vindt de actieve erfgoedparticipanten immers hoofdzakelijk terug bij diegenen die, al dan niet frequent, allerlei traditionele erfgoedactiviteiten uitoefenen zoals bijvoorbeeld traditionele volks- of diensporten, traditionele volksdansen of vendelen, traditionele ambachten of meewerken aan en/of meestappen in traditionele stoeten of optochten. Er zijn nauwelijks respondenten met profiel 4 die zich bezighouden met onderzoek of het bestuderen van specifieke zaken uit of in verband met het verleden. Wat betreft het al dan niet bewust in kaart brengen en herinneren of doorgeven van het persoonlijk leven (en dus ook het toekomstig persoonlijk verleden), zien we dat de meerderheid van de respondenten met profiel 4 meermaals per jaar of zelfs vaker beeld en/of geluidsopnames maakt van hetgeen hem of haar dierbaar is, geregeld dergelijke opnames herbekijkt of herbeluistert en meermaals per jaar of vaker verhalen over vroeger vertelt en/of beluistert. Ze hebben bovendien een bovengemiddelde kans om sporadisch tot vaak aantekeningen te maken over het eigen wedervaren in bijvoorbeeld een dagboek. Dat mensen met een erfgoedprofiel 4 veel meer bezig zijn om (al dan niet op een bewuste wijze) hun eigen levensloop te documenteren en te bewaren voor later, blijkt ook uit hun bovengemiddelde kans om heel veel documenten bij te houden die betrekking hebben op zichzelf of hun naasten.

Op sociodemografisch vlak zien we net zoals bij profiel 2 een lichte oververtegenwoordiging van vrouwen binnen het

- Ook verhalen spelen een belangrijke rol in de overdracht van kennis over het persoonlijk verleden of dat van de naasten.
Collectie: Stadsarchief Sint-Niklaas, 2008 – www.waaserfgoed.be.
Foto: Paul De Malsche

- Ondanks het feit dat heel wat mensen foto's van vroeger bijhouden en zelf geregeld foto's nemen van personen of objecten die hen na aan het hart liggen, zijn er ook heel wat mensen die dit niet of minder systematisch doen. Het erfgoed van de meest kwetsbare groepen is tegelijkertijd ook het meest kwetsbare erfgoed. Op de foto: Lierse Vlaaikens, het Lierse streekproduct, worden bereid naar een geheim recept dat alleen door de orde van de bakkersbond gekend is. Collectie Stadsarchief Lier - www.kempenserfgoed.be.

vierde erfgoedprofiel. Alhoewel de verschillen misschien niet heel uitgesproken zijn, lijken vrouwen dus over het algemeen toch wat meer aangetrokken te worden door de meer volks-culturele aspecten van erfgoed dan mannen. Verder is er een lichte oververtegenwoordiging van de jongste leeftijdsgroepen in profiel 4 en een lichte ondervertegenwoordiging van de oudste leeftijdsgroepen. Bij het tweede profiel was dit precies omgekeerd. En alhoewel mensen met een diploma van het universitair onderwijs lichtjes ondervertegenwoordigd zijn binnen profiel 4, merken we toch dat de respondenten met een dergelijk profiel over het algemeen hoger opgeleid zijn dan die met profiel 2. We zien dan ook voornamelijk een oververtegenwoordiging van bedienden binnen dit erfgoedprofiel en in mindere mate ook van onderwijzers, leerkrachten of docenten. Gepensioneerden en niet-professioneel actieven vinden we dan weer wat minder terug. Wat betreft de levenssituatie merken we een kleine oververtegenwoordiging van paren met inwonende kinderen. Verder zien we een lichte oververtegenwoordiging van mensen woonachtig in overgangsgebieden en kleine steden.

■ Profiel 5 - De sterk geïnteresseerde frequente klassieke erfgoedparticipanten (13 %)

Het tweede erfgoedprofiel waarvan de respondenten sterk geïnteresseerd zijn en frequent participeren sluit nauwer aan bij profiel 3. Net zoals de mensen met een dergelijk erfgoedprofiel zijn de respondenten die behoren tot profiel 5 immers voornamelijk gericht op het klassieke erfgoed. Dit uit zich andermaal in zowel de erfgoedinteresse als in de -participa-

tie. Bij het bekijken van het interesseprofiel van profiel 5 zien we dat deze mensen bijna zonder uitzondering sterk tot zeer sterk geïnteresseerd zijn in klassieke erfgoedthema's of erfgoedgerelateerde thema's. Voor een deel van de respondenten, maar niet de meerderheid, gaat dit samen met een gelijkaardige interesse in volksculturele thema's. De profielen 4 en 5 vormen dus als het ware elkaars spiegelbeeld, net zoals dat bij profielen 2 en 3 het geval was. Ook met betrekking tot de interesse in de geschiedenis van specifieke geografische omschrijvingen zien we een accentverschil. Daar waar de respondenten met profiel 4 vooral sterk tot zeer sterk geïnteresseerd zijn in lokale geschiedenis(sen) en minder in bovenlokale geschiedenis(sen), zien we bij die met profiel 5 enigszins het omgekeerde. Net als bij erfgoedprofiel 4 beschouwen we de respondenten uit segment 5 als frequente participanten. De meerderheid van deze respondenten neemt immers regelmatig deel aan een waaier van uithuizige receptieve erfgoedactiviteiten. Hierbij is het aandeel respondenten dat frequent deelneemt aan klassieke erfgoedactiviteiten een stuk hoger dan het aandeel respondenten dat (ook) frequent deelneemt aan volksculturele erfgoedactiviteiten. Vandaar dat we ze als frequente klassieke erfgoedparticipanten betitelen. Wat betreft de privaat receptieve participatie stellen we vast dat deze gelijkaardig is aan deze bij erfgoedprofielen 3 en 4. Een opvallend verschil tussen erfgoedprofiel 4 en 5 betreft de actieve participatie. Daar waar de respondenten met profiel 4 beschouwd kunnen worden als relatief actieve erfgoedparticipanten, verschillen die met profiel 5 voor dit aspect in niets van de respondenten met profiel 3. De overgrote meerderheid van de respondenten uit segment 5 kan immers beschouwd worden als niet-actieve erfgoedparticipanten. En diegenen die wel op een actieve wijze met erfgoed bezig zijn,

verdelen zich weer quasigelijkmatig over de categorieën doeners en denkers. De sterkere focus op onderzoek en studie bij de meer klassiek georiënteerde erfgoedgeïnteresseerden en -participanten komt hierbij dus ook tot uiting, zij het niet zo duidelijk als bij de doeners van profiel 4. Wat betreft de activiteiten met betrekking tot het persoonlijk verleden stellen we vast dat mensen met profiel 5 meermaals per jaar tot vaak beeld- en/of geluidsopnames maken van hetgeen hen dierbaar is. Deze of andere opnames worden ook geregeld opnieuw bekeken en/of beluisterd. Ook verhalen spelen een belangrijke rol in de overdracht van kennis over het persoonlijk verleden of dat van de naasten. De meerderheid van de mensen uit erfgoedprofiel 5 geeft namelijk aan dat ze meermaals per jaar verhalen over vroeger vertellen aan anderen en/of zelf naar dergelijke verhalen luisteren. Met betrekking tot het bijhouden van allerlei persoonlijke documenten vertonen ze opnieuw een patroon dat gelijkaardig is aan dat van profiel 3. Een deel van de respondenten houdt niets bij. Sommigen houden voornamelijk briefwisseling en gelegenhedsdrukwerk bij. Anderen vooral tekeningen, knutselwerken, schoolrapporten, brevetten en dergelijke. Nog anderen – de meerderheid van de respondenten – houdt dan weer quasi alles bij.

Net zoals bij profiel 3 het geval is, kent de respondentengroep met profiel 5 een lichte oververtegenwoordiging van mannen. Ook stellen we een (lichte) oververtegenwoordiging van 25- tot 54-jarigen vast. Het voornaamste kenmerk van de respondenten met dit specifieke profiel betreft echter hun opleidingsniveau. Van de zes onderscheiden profielen kenmerkt dit vijfde zich immers door de hoogste scholingsgraad. Dit uit zich onder meer in het feit dat bedienden, hogere bedienden of kaderleden, onderwijzers, leerkrachten of docenten en vrije beroepen of zelfstandigen ook duidelijk oververtegenwoordigd zijn binnen dit interesse- en participatiesegment. Naast het duidelijke effect van onderwijs stellen we ook een heel duidelijk effect van woonomgeving vast. Inwoners van de regionale centrumsteden en vooral grootstedelingen hebben immers opvallend meer kans om tot het vijfde erfgoedprofiel te behoren. Wat betreft de levenssituatie merken we ten slotte ook nog een lichte oververtegenwoordiging op van gehuwde of samenwonende koppels met of zonder inwonende kinderen.

■ Profiel 6 - De sterk geïnteresseerde frequente erfgoedparticipanten (11 %)

Het laatste profiel situeert zich ook binnen de groep met zowel sterk geïnteresseerde als frequent participerende respondenten. Het mag dan het kleinste segment van de drie zijn, maar

het is wel het segment van de erfgoedparticipanten bij uitstek. In tegenstelling tot de profielen 4 en 5 maken deze erfgoedliefhebbers immers veel minder het onderscheid tussen het volksculturele en het meer klassieke erfgoed. Hun interesse gaat naar omzeggens alles uit. Ze hebben dan ook het breedste en meest actieve participatiepatroon. Vandaar dat we hen gewoonweg als 'sterk geïnteresseerde frequente erfgoedparticipanten' benoemen.

De zeer brede en sterke erfgoedinteresse van deze groep erfgoedparticipanten komt duidelijk tot uiting bij de vragen

naar erfgoedinteresse. We stellen immers vast dat de helft van de respondenten uit het zesde erfgoedsegment aangeeft sterk tot zeer sterk in zowel klassieke als in volksculturele thema's geïnteresseerd te zijn, wat heel veel is in vergelijking met de andere erfgoedprofielen. Ook wat betreft de interesse in de geschiedenis van specifieke geografische omschrijvingen merken we dat de mensen met profiel 6 een zeer grote kans hebben om sterk tot zeer sterk geïnteresseerd te zijn in zowel lokale als bovenlokale geschiedenis(en).

Hun brede en frequente erfgoedparticipatie komt allereerst naar boven bij het bekijken van de uithuizig receptieve participatie. De mensen die behoren tot erfgoedprofiel 6 hebben van alle profielen de hoogste kans om vaak naar zowel klassieke erfgoedactiviteiten te gaan als naar volksculturele. Zij participeren trouwens niet alleen geregeld aan uithuizig receptieve erfgoedactiviteiten, ook in de privésfeer zijn ze heel actief. De overgrote meerderheid van de respondenten binnen dit erfgoedsegment geeft immers aan dat ze meermaals per jaar tot vaak via televisie, radio, het internet en boeken, kranten of tijdschriften met het verleden in aanraking komen. Binnen dit erfgoedsegment bevinden zich ook de lezers van historische stripverhalen en de lezers van meer gespecialiseerde historische pers. Ze lezen dus niet alleen meer maar ook breder. Verder valt op dat het ook actieve erfgoedparticipanten bij uitstek zijn. In vergelijking met de andere erfgoedprofielen hebben ze namelijk een heel grote kans om ofwel tot de groep van de denkers te behoren ofwel tot de groep die zowel denkt als doet. Er zijn binnen dit segment omzeggens geen respondenten die niet actief met erfgoed bezig zijn en ook het aandeel respondenten dat enkel doet is relatief beperkt. Quasi iedereen is dus op een of andere manier bezig met het bestuderen en/of onderzoeken van bepaalde zaken uit het verleden. Dit is dan ook het erfgoedprofiel waar het overgrote deel van de leden van erfgoedverenigingen toe behoort. Inzake het persoonlijk verleden en de (al dan niet bewuste) activiteiten hieromtrent zien we eveneens dat mensen met profiel 6 in verhouding tot de andere erfgoedprofielen veel actiever zijn. Een veel groter aandeel van de mensen uit dit zesde erfgoedprofiel geeft immers aan dat ze vaak beeld- of geluidsopnames maken van hetgeen hen dierbaar is, dat ze geregeld opnieuw naar dergelijke opnames kijken en/of luisteren, dat het vertellen van verhalen over vroeger of naar dergelijke verhalen luisteren ook relatief frequent gedaan wordt, evenals het op een of andere wijze bijhouden van aantekeningen in verband met de eigen levensloop. Mensen die een dagboek bijhouden zijn dan ook oververtegenwoordigd binnen dit erfgoedprofiel. Wie profiel 6 heeft, houdt trouwens ook allerlei zaken bij met betrekking tot zichzelf of hun dierbaren. Zo geven omzeggens alle respondenten uit dit erfgoedsegment aan dat ze zowel (elektronische) briefwisseling of communicaties (sms'en of postkaarten) als gelegenhedsdrukwerk, tekeningen of knutselwerken van zichzelf of zijn dierbaren, dagboeken, vriendenboeken of poëziealbums van vroeger en schoolrapporten, brevetten, diploma's of onderscheidingen van zichzelf of hun dierbaren bijhouden. Het zijn met andere woorden diegenen die er het meest in slagen om hun eigen leven te documenteren en dit overdraagbaar te maken naar de toekomst.

Bij het bekijken van het sociodemografisch profiel van de 'sterk geïnteresseerde frequente erfgoedparticipanten' vallen een aantal zaken op. Vooreerst zien we dat dit het erfgoedpro-

fiel is met de sterkste oververtegenwoordiging aan mannen. Daarnaast valt de relatief sterke oververtegenwoordiging op van één specifieke leeftijdsgroep: de 55- tot 65-jarigen. Deze bevindingen stroken met het beeld van een veld waarin vooral iets oudere mannen heel bedrijvig zijn.⁹ Precies door de oververtegenwoordiging van de wat oudere leeftijdsgroepen is de oververtegenwoordiging van de hoogst geschoolden minder uitgesproken dan bij de mensen met profiel 5. De lichte oververtegenwoordiging van de jongste leeftijdsgroepen weerspiegelt zich dan wel weer in de bovengemiddelde kans die studenten hebben om tot het zesde erfgoedprofiel te behoren. Net zoals bij profiel 5 zien we dat bedienden, hogere bedienden of kaderleden en onderwijzers, leerkrachten of docenten een bovengemiddelde kans hebben om sterk geïnteresseerde frequente erfgoedparticipanten te zijn. Doordat er naar verhouding minder hogeschoolden zijn dan bij erfgoedprofiel 5, merken we wel dat de oververtegenwoordiging van deze beroepsgroepen minder uitgesproken is dan bij dat profiel. Net zoals bij het vijfde erfgoedprofiel stellen we wel weer vast dat stadsbewoners een bovengemiddeld grote kans hebben om tot de sterk geïnteresseerde frequente erfgoedparticipanten te behoren.

Samenvatting

Samenvattend kunnen we stellen dat onze analyse laat zien dat er zes duidelijk af te bakenen erfgoedsegmenten binnen de Vlaamse populatie ouder dan 18 te onderscheiden zijn. Deze segmenten onderscheiden zich voornamelijk van elkaar op basis van de sterkte van hun erfgoedinteresse en de frequentie van hun erfgoedparticipatie enerzijds en hun gerichtheid op volkscultuur respectievelijk klassiek erfgoed anderzijds (zie figuur 1 voor samenvattend model). Zoals we reeds aangaven, mogen deze erfgoedsegmenten of -profielen niet gezien worden als mutueel exclusieve categorieën. Het zijn ideaaltypische segmenten, bekomen via kansberekening. Dit impliceert dat elke deelnemer aan het onderzoek (en bij uitbreiding iedere Vlaming ouder dan 18) op basis van zijn of haar interesse en participatiepatroon een statistische kans heeft om tot een of meerdere van deze segmenten te be-

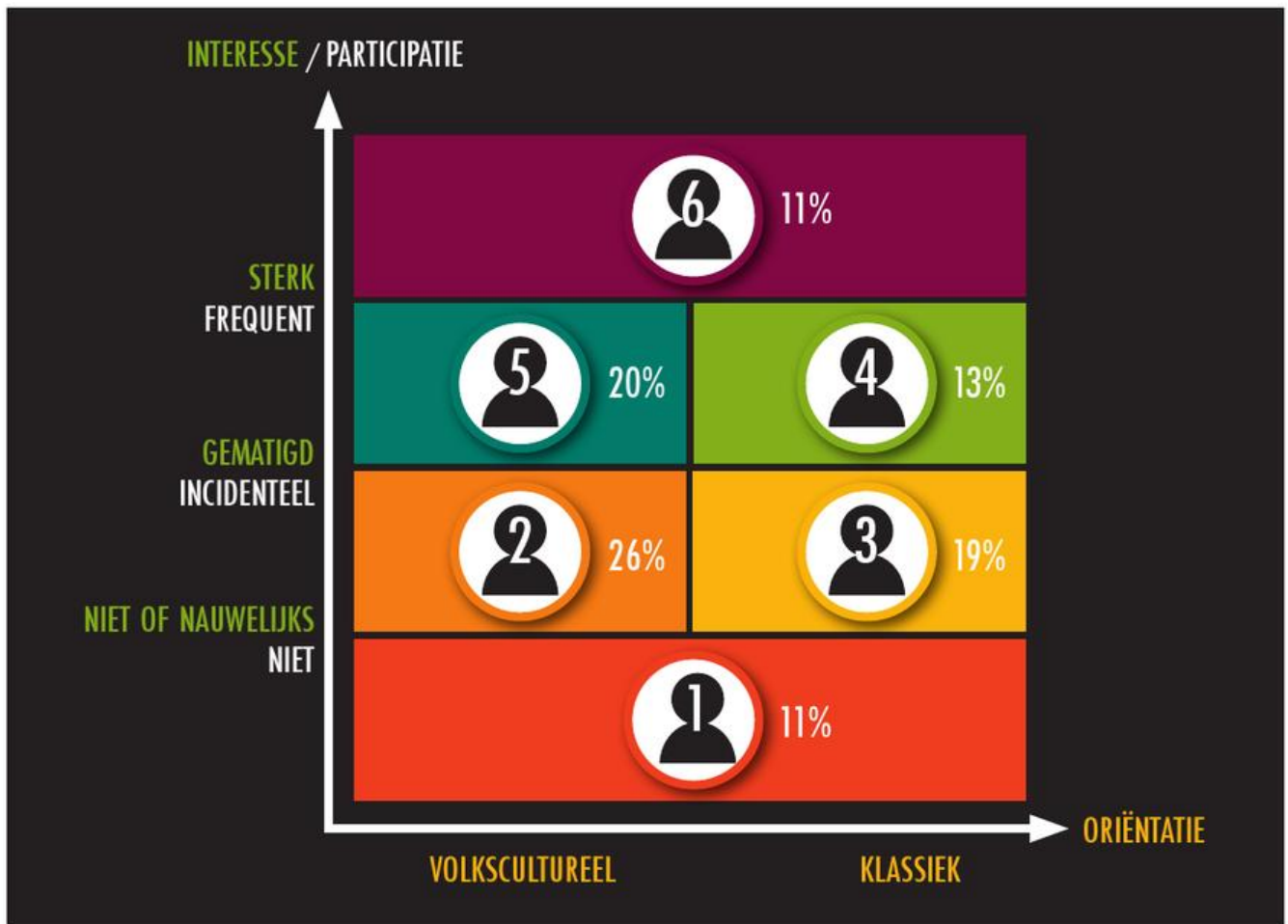
“ Van alle sociodemografische variabelen die we opnamen in onze analyse blijkt opleiding het sterkste effect te hebben op het specifieke erfgoedinteresse- en participatiepatroon dat mensen erop nahouden. Niet alleen bepaalt iemands onderwijsniveau zijn of haar erfgoedinteresse en -participatie. Het bepaalt tot op zekere hoogte ook de gerichtheid op volkscultureel respectievelijk klassiek erfgoed.

horen. De grenzen tussen de segmenten zijn dus eerder fluïde en niet scherp afgelijnd. Toch geven de segmenten een duidelijk beeld van de impliciete grenzen die binnen het erfgoedveld kunnen getrokken worden en de implicaties daarvan op het participeren.

Zo stellen we bijvoorbeeld vast, wanneer we dieper inzoomen op het tentoonstellingsbezoek, dat er niet alleen duidelijke verschillen te onderkennen zijn naar participatiegraad en -frequentie tussen de profielen 1, 2 en 3 en 4 tot 6. Het verschil in participatiegraad en -frequentie komt ook heel duidelijk tot uiting wanneer we de volksculturele profielen (2 en 4) vergelijken met de meer klassieke (3 en 5). Deze laatste bezoeken in vergelijking met hun volksculturele tegenhangers niet enkel meer maar ook vaker tentoonstellingen. Bovendien doen ze dit (veel) meer in musea, kunst- of tentoonstellingshallen, kunstgaleries of kunstbeurzen, archieven of bibliotheken en kunstcentra, gemeenschaps- of cultuurcentra. De meer volksculturele profielen bezoeken dan weer beduidend meer tentoonstellingen in lokale tentoonstellingsruimten, feest- of parochiezalen alsook in meer commerciële omgevingen. Dit komt onder meer doordat het type tentoonstellingen dat bezocht wordt door de verschillende profielen ook in zekere mate verschilt. Zo zien we dat beduidend meer klassieke erfgoedparticipanten beeldende-kunsttentoonstellingen

■ Demonstraties van oude ambachten kunnen sporadisch ook de niet in erfgoed geïnteresseerde bekoren. Op de foto: Oude beroepen worden nogmaals getoond in Lille. Van links naar rechts worden de volgende technieken gedemonstreerd: het vlechten van een biekoef, het vlechten van een mand en het scherpen van een zeis (ook wel 'haren' genoemd). Collectie Heemkring Norbert de Vrijter - www.kempenserfgoed.be.

bezoeken (zowel oude als moderne of hedendaagse kunst), alsook tentoonstellingen over geschiedenis, archeologie of oudheidkunde en tentoonstellingen over (landschaps)architectuur, bouwkunde of stadsplanning. Deze verschillen zijn veel minder uitgesproken en/of eenduidig met betrekking tot tentoonstellingen over natuurkunde, techniek, technologie of wetenschap; tentoonstellingen over lokale geschiedenis, heemkunde, familiekennde, volkscultuur of folklore en tentoonstellingen over toegepaste kunst of kunstambachten. In vergelijking met de meer volksculturele profielen geven respondenten uit de klassieke profielen ook beduidend meer aan dat ze soms eens speciaal naar het buitenland reizen om een of andere tentoonstelling te bezoeken. We hebben dus te maken met duidelijk verschillende erfgoedprofielen, waarbij de klassieke erfgoedparticipanten een meer hoogculturele erfgoedsmak cultiveren in vergelijking met de profielen met een minder elitaire volksculturele voorkeur.

Van alle sociodemografische variabelen die we opnamen in onze analyse blijkt opleiding het sterkste effect te hebben op het specifieke erfgoedinteresse- en participatiepatroon dat mensen erop nahouden. Niet alleen bepaalt iemands onderwijsniveau zijn of haar erfgoedinteresse en -participatie. Het bepaalt tot op zekere hoogte ook de gerichtheid op volkscultureel respectievelijk klassiek erfgoed.¹⁰ Hoger opgeleiden blijken namelijk meer dan lager opgeleiden geïnteresseerd te zijn in klassieke erfgoedthema's en bredere geschiedenis(en). In die zin sporen onze bevindingen heel mooi met eerdere onderzoeksresultaten en deze uit meer

omvattend cultuurparticipatieonderzoek waarbij er keer op keer een hoog-laag onderscheid wordt vastgesteld met betrekking tot kunst- en cultuurinteresse en -participatie.¹¹ Dit symbolisch onderscheid hangt voornamelijk samen met de hoeveelheid cultureel kapitaal waarover mensen kunnen beschikken, waarvan opleiding een van de belangrijkste manifestaties is. De nadruk die in de (klassieke) humaniora en eventueel tijdens de vervolgoopleidingen gelegd werd en wordt op het verleden en de culturele canon zorgt er immers voor dat hoogopgeleiden niet enkel meer kennis hebben over het verleden en cultuur, maar hier ook meer vertrouwd mee zijn en het eerder als belangrijk en nastrevenswaardig zullen achten. Het inzicht dat lager geschoolden eerder behoren tot de niet- of occasioneel participerende volksculturele interessegroepen opent wel een aantal perspectieven voor erfgoedwerkers die willen inzetten op deze traditioneel als 'moeilijk' omschreven doelgroep. Via de insteek van volkscultuur en lokale geschiedenis is de kans namelijk groter om deze mensen te bereiken. Bovendien loont het de moeite om activiteiten of projecten op te zetten die focussen op het persoonlijk erfgoed van de laagst geschoolden. Uit de analyse blijkt namelijk dat zij minder dan anderen hun persoonlijk leven documenteren en zaken bijhouden voor later. Het persoonlijke erfgoed van de meest kwetsbare groepen is dus tegelijkertijd ook het meest kwetsbare erfgoed.

Ondanks de belangrijke invloed van opleiding blijkt uit ons onderzoek ook dat de gerichtheid op diverse types erfgoed deels bepaald wordt door geslacht. Vrouwen neigen immers

“Of er met betrekking tot de gevonden leeftijdseffecten sprake is van een generatie- dan wel een leeftijdseffect kunnen we op basis van onze eenmalige bevraging niet zeggen. Hiervoor is longitudinaal onderzoek nodig.

wat meer naar de volksculturele profielen, terwijl mannen oververtegenwoordigd zijn binnen de klassieke erfgoedprofielen. Wellicht liggen culturele verschillen, zoals bijvoorbeeld verschillen in opvoeding en socialisatie, hieraan ten grondslag. Aangezien moeders, meer dan vaders, verantwoordelijk zijn voor de brede culturele socialisatie van hun kinderen kan het een optie zijn om via de volksculturele insteek meer kinderen en jongeren met erfgoed in contact te brengen. De erfgoedinteresse en -participatie wordt voorts nog bepaald door leeftijd en woonplaats. Wat betreft leeftijd valt vooral de sterke oververtegenwoordiging van de 75-plussers binnen het minst geïnteresseerde en minst participerende erfgoedsegment op, alsook dat van de 55- tot 65-plussers binnen het sterkst geïnteresseerde en frequentst participerende segment. Dit toont duidelijk aan dat alhoewel medioren en senioren op een meer actieve manier met het verleden bezig zijn, die verhoogde activiteitsgraad vanaf een bepaalde leeftijd snel weer daalt. Het feit dat de jongere leeftijdssegmenten, in tegenstelling tot de 55- tot 65-plussers,

niet zo sterk oververtegenwoordigd zijn binnen profielen 4, 5 of 6 wil niet noodzakelijk zeggen dat ze op latere leeftijd ook minder interesse voor het verleden zullen hebben dan de generaties voor hen (de verhoogde erfgoedinteresse en -participatie bij de huidige 55-plussers is in dat geval te wijten aan een generatie-effect). Het zou best wel eens kunnen zijn dat de erfgoedinteresse en -participatie stijgt naarmate men ouder wordt en zelf meer levenservaring heeft. In dat geval is het volstrekt normaal dat de 55-plussers sterk oververtegenwoordigd zijn binnen profiel 6 en kunnen we spreken van een leeftijdseffect. Of er met betrekking tot de gevonden leeftijdseffecten sprake is van een generatie- dan wel een leeftijdseffect kunnen we op basis van onze eenmalige bevraging niet zeggen. Hiervoor is longitudinaal onderzoek nodig. Wat betreft de woonplaats zien we een duidelijk effect van de (groot) stedelijke omgeving op de erfgoedinteresse en -participatie. Dat het de woonplaats is met het al dan niet grotere erfgoed-aanbod die ervoor zorgt dat stadsbewoners meer en vaker participeren, kunnen we niet hardmaken. Het kan immers evengoed zijn dat de stad een aantrekkingspool is voor erfgoedgeïnteresseerden, in die zin dat mensen met een grote erfgoedinteresse vaker kiezen voor de stad als woonplaats wetende dat daar een groter aanbod is. De vastgestelde effecten van levenssituatie en socioprofessionele status zijn eerder gering en/of worden vooral verklaard door opleiding en leeftijd.

Studiedag Cijfers, mensen en erfgoed'

Wat is de relevantie van erfgoedprofielen voor de erfgoedsector? Welke inzichten verschaffen ze en welke conclusies kunnen erfgoedorganisaties en -verenigingen daaruit trekken voor hun werking? En anderszins: waarover vertellen ook de gegevens van het bevolkingsonderzoek ons niets? Samen met een aantal erfgoedactoren en sociodemografische onderzoekers gaat FARO op zoek naar antwoorden tijdens de studiedag 'Cijfers, mensen en erfgoed' van 18 juni 2013.

Geïnteresseerd?

Hou dan de agenda op www.faronet.be in de gaten en schrijf u in. Deelname is gratis.

Dr. Alexander Vander Stichele is stafmedewerker participatie en veldanalyse bij FARO.

1. A. VANDER STICHELE, 'Vlaamingen en het verleden. Een bevolkingsonderzoek naar erfgoedbeleving in Vlaanderen', *Faro | Tijdschrift voor cultureel erfgoed*, 4 (2011) 3, p. 17-35
A. VANDER STICHELE, 'Prisma-bevolkingsonderzoek: groot draagvlak voor archieven in Vlaanderen', *Faro | Tijdschrift voor cultureel erfgoed*, 5 (2012) 1, p. 44-55
2. Zie: www.faronet.be/prisma/participatie-onderzoek
3. Zie bijvoorbeeld: K. RAINES, 'Customer profiling and segmentation tools (ADUK resource sheet)', op: <http://www.audiencesuk.org/data-and-resources/resources?page=3#articles> (bezoekt op 4 februari 2013)
of www.cultuuronderzoeken.nl
www.slideshare.net/BureauPP/presentatie-willem-wijgers-en (bezoekt op 4 februari 2013).
4. Zie: www.cultuurnet.be/toolkits
5. A. VANDER STICHELE, P. GILLEN EN R. LAERMANS, 'Vlaaming zonder cultureel geheugen? De actuele erfgoedparticipatie en -interesse in Vlaanderen', in: J. LIEVENS EN H. WAEGE (RED.), *Cultuurkijker. Cultuurparticipatie in breedbeeld. Eerste analyse van de survey 'Cultuurparticipatie in Vlaanderen 2003-2004'*. Antwerpen, De Boeck, 2005, p. 85-113.
6. Voor een meer kritische kijk op de praktijk van het segmenteren, zie het uitgebreide onderzoeksrapport.
7. Zie: A. VANDER STICHELE, 'Vlaamingen en het verleden. Een bevolkingsonderzoek naar erfgoedbeleving in Vlaanderen', p. 18 & 28.
8. Zie voor de evolutie van het erfgoedbegrip en het onderscheid tussen een meer 'klassieke' of burgerlijke invulling van dit begrip en een meer volksculturele o.a.:
F. GRIJZENHOUT, 'Inleiding', in: F. GRIJZENHOUT (RED.), *Erfgoed. De geschiedenis van een begrip*. Amsterdam, Amsterdam University Press, 2007, p. 1-20.
G. ROOIJAKERS, *Volkskunde. De rituelen van het dagelijks leven*. Utrecht, Nederlands Centrum voor Volkscultuur, 2001.
9. De statistisch significante oververtegenwoordiging van 55- tot 65-jarigen onder de meest frequente erfgoedparticipanten werd ook vastgesteld op basis van de cultuurparticipatie-survey uit 2009 (Pa'So9) van het Steunpunt Cultuur.
Zie: J. VLEGELS EN J. LIEVENS, 'Louder een kwestie van voorkeur en goesting? Over kunsten- en erfgoedparticipatie, bekeken door een cultuursociologische bril', in: J. LIEVENS EN H. WAEGE (RED.), *Participatie in Vlaanderen 2. Eerste analyses van de participatiesurvey 2009*. Leuven: ACCO uitgeverij, 2011.
10. Het sterke opleidingseffect met betrekking tot erfgoedparticipatie werd eveneens vastgesteld op basis van de cultuurparticipatiesurvey uit 2009 (Pa'So9) van het Steunpunt Cultuur. Uit hun analyses bleek verder dat het pure opleidingseffect deels afgezwakt wordt wanneer ook rekening gehouden wordt met de invloed van de primaire en secundaire socialisatie op cultureel vlak (i.e. de invloed van bijvoorbeeld de culturele activiteiten die men tijdens de jeugd jaren ondernam in gezinsverband of in schoolverband). Aangezien wij geen vragen opnamen over de erfgoedparticipatie tijdens de jeugd jaren, kunnen we geen uitspraken doen over deze invloeden. Gegeven het belang van cultuurparticipatie op jongere leeftijd voor de latere interesse en participatie kunnen we er echter van uitgaan dat de kennismaking met diverse vormen van erfgoed op jonge leeftijd een positief effect heeft op de latere erfgoedinteresse en -participatie.
11. Zie o.a.: A. VANDER STICHELE, *De culturele alleseter? Een kwantitatief en kwalitatief onderzoek naar 'culturele omnivooriteit' in Vlaanderen. Ongepubliceerde doctoraats thesis*. Leuven: Faculteit voor Sociale Wetenschappen, Centrum voor Sociologisch Onderzoek, 2008.

Stadsmusea op zoek naar inspiratie in de buurlanden

Samen met de stadsmusea en de erfgoedcellen van de vijf Vlaamse kunst- en erfgoedsteden¹ organiseerde FARO in 2012 een bezoektraject langs drie buitenlandse musea, alle drie op amper honderd kilometer van de Vlaamse grens gelegen. Een groep van circa vijftig Vlaamse erfgoedwerkers ging op visite bij de collega's van het Rautenstrauch-Joest-Museum in Keulen (D), het Musée de Flandre in Cassel (F) en het Museum Rotterdam (NL); drie musea die elk op hun eigen manier een recente vernieuwingsoperatie achter de rug hebben of er nog middenin zitten. We werden enthousiast onthaald, rondgeleid vanuit een insidersperspectief en konden met directie en staf openhartig praten over de actuele uitdagingen in musea die besloten hebben om van deze tijd te willen zijn. Kennelijk was de nood aan ideeënuitswisseling ook wederzijds, want aan de afsluitende reflectiedag in Brussel namen ook twee van de bezochte musea deel. En wat hebben we geleerd?

■ In het zopas afgelopen project 'Rotterdamse MOE-landers' doet een bouwkeet op een grote werf in Katendrecht dienst als onderzoeks-, verzamel- en ontmoetingsplek voor interactie met Rotterdamse bouwvakkers uit Midden- en Oost-Europa (MOE). Het Rotterdam Museum documenteert, analyseert en toont de diversiteit en de migratieprocessen in deze gemeenschap. Drie maanden lang tracteerden museummedewerkers de bouwvakkers dagelijks tijdens hun middagpauze op een lunch in de keet; bezoekers mochten ook mee aanschrijven. © Museum Rotterdam, foto: Joop Reingoud.

TEKST Rob Belemans, Katrijn D'hamers en Olga Van Oost

■ Het museum trekt de wijken in en gaat zelf op onderzoek uit. Wat speelt er in de wijken, Wat houdt de mensen bezig? Wat moet Museum Rotterdam daarvan bewaren en vastleggen? In het project Stad als Muze gaat de stadsconservator op onderzoek uit en ontdekt een groep vrouwen in een herstructureringsbuurt op Zuid die zich 'Vrouwen van de Velden' noemen. In een wekelijks ontbijt maken ze plannen om grip te krijgen op de sterk verloederde omgeving. De coverfoto van het tijdschrift is opgenomen in de collectie van het museum. De vrouwen staan rond hun wekelijkse ontbijt tafel, eigenlijk hun bestuurstafel. Dit gaat terug op schilderijen die al in de collectie van het museum worden bewaard. © Museum Rotterdam, foto: Mark Janssen.

Ceci n'est plus un musée

Wereldwijd staat het concept 'museum' sinds de laatste decennia van de 20ste eeuw in toenemende mate onder druk. Een klassieke taakinvulling van publiekrechtelijke of met overheidsgeld betaalde musea als specialistische bewaarplaatsen voor (kunst)objecten met vooral een depot- en onderzoeksfunctie en slechts in tweede instantie ook een maatschappelijke rol als tentoonstellingsvitruine voor de topwerken, wordt door de samenleving niet meer geaccepteerd. Musea voelen ook zelf steeds vaker de noodzaak om actief midden in de samenleving te staan in plaats van passief vanop de zijlijn toe te kijken. Ze willen aantonen dat ze relevant zijn voor een breed publiek en dat ze ook zelf van dat publiek kunnen leren. Het nadenken over of opzetten van participatieve projecten lijkt vele musea aan te spreken. Het kernidee is dat musea met de bezoekers een 'persoonlijke duurzame relatie' trachten op te bouwen in plaats van zich tot een oppervlakkig eenmalig contact te beperken. Maar hoe vertaalt deze tendens zich naar de alledaagse museumpraktijk? Wat zijn de gevolgen voor een publieksbeleid, maar ook voor onze manier van tentoonstellen en verzamelen? En hoe weet je als museum in een Vlaamse stedelijke context of je goed bezig bent en hoe en waar er nog verbetering te realiseren valt? In de hoop daar zicht op te krijgen, trokken we dus drie keer met een bus vol erfgoedcollega's de grens over.

In elk van de bezochte musea keken we naar het collectiebeleid, naar de publiekswerking en naar de scenografie in de museale opstelling en de relatie van het museum met zijn ge-

bouw en met de stedelijke omgeving. De bezoeken verliepen ook alle drie ongeveer volgens hetzelfde stramien. We kregen telkens een uitgebreide rondleiding door het museum met uitleg van een van de medewerkers. Met de directie en/of stafmedewerkers van het betrokken museum bespraken we de drie inhoudelijke insteken en wisselden we ervaringen en ideeën uit.² Daarbij konden vrijmoedige en kritische vragen gesteld worden en de gastgevers deelden in een duidelijk collegiale interactie ook ongeremd hun eigen bekommernissen en inschattingen. Telkens kwam uiteraard een stuk eigenheid van het museum in kwestie naar voren. Dit zorgde voor een veelzijdigheid aan insteken en accenten, wat de hele oefening erg boeiend en revelerend maakte. Dat bleek ook tijdens de reflectiedag die we als afsluiting van het traject op 23 november 2012 bij FARO organiseerden.

Participatief worden: hoe doe je dat?

In de afrondende gedachtewisseling werd uitgegaan van drie kernvragen: 1) Wat is de maatschappelijke relevantie van het museum anno 2013? 2) Hoe kunnen we vanuit het collectiebeleid en het publieksbeleid deze relevantie bereiken? 3) Welke toekomstgerichte strategieën zijn inspirerend?

De studiedag was ook toegankelijk voor erfgoedprofessionals die niet deelnamen aan de internationale museumbezoeken. Vandaar dat we bij wijze van inleiding de drie bezochte musea nogmaals kort voorstelden. Daarna presenteerden collega's van telkens een van de erfgoedfora hun belangrijkste indrukken en bevindingen over een van de musea. Op basis hiervan

konden we een drietal tendensen onderscheiden die de vernieuwingsoperaties in de bezochte musea kenmerkten. We zullen ze hieronder in het kort de revue laten passeren. In kleinere groepen met een doorschuifstelsel bespraken we deze tendensen en toetsten we ze af tegen de eigen praktijk van de stadsmusea.

Van object- naar procesgerichtheid

In het hedendaagse collectiebeheer is er een verschuiving merkbaar van object- naar procesgerichtheid. Zo ligt de focus van het collectiebeleid van het Museum Rotterdam en van het Rautenstrauch-Joest-Museum niet meer exclusief op het verwerven van objecten. Het proces dat aan de verwerving voorafgaat, krijgt minstens evenveel aandacht. Een uitgesproken voorbeeld van dit 'participatief verzamelen' vormt de privécollectie handgebreide truien van buurtbewoonster Loes Veenstra, die het Museum Rotterdam verleden jaar in het kader van een locatieproject in de volkswijk Carnisse aankocht. Het verhaal achter deze collectie en haar maakster en de manier waarop de truien door het museum werden ingezet in een zeer participatieve afsluiter van het wijkproject waren minstens even belangrijk. De waarde van de collectie wordt in deze procesmatige werking veel meer bepaald door het participatieve potentieel ervan dan door materiële of kunsthistorische criteria.

Immateriële aspecten zoals betekenisgeving en waardetoevoeging vanuit de gemeenschap staan plots centraal. Het object is daarbij vooral drager van verhalen of gedachten. Zo toont het Rautenstrauch-Joest-Museum heel bewust ook namaakstukken en daagt het de bezoeker daarbij uit om ze van het origineel te onderscheiden. Vanwege hun verhaal zijn vervalsingen of consumptiegerichte kopieën ook erfgoed en ook die verhalen verdienen het om verteld te worden om het origineel in al zijn facetten te kunnen toelichten.

In elk van de bezochte musea is de collectievorming ook 'gekleurd'. In het Museum Rotterdam uit zich dit door de sterke

“ De buitenlandse voorbeelden werkten inspirerend omdat ze lieten zien hoe de bezochte collectiebeheerders deze eigentijdse uitdaging proberen aan te pakken en structureel in te schrijven in een duurzaam museumbeleid. Maar zowel de tendensen als de praktijkvoorbeelden zijn uiteraard niet alleenzalmakend.

betrokkenheid van de lokale gemeenschap. Een project waarbij aan willekeurige jonge mannen in de straten van diverse Rotterdamse wijken gevraagd werd om hun jeansbroek aan het museum te verkopen om ze daar tentoon te stellen, resulteerde in een confronterende staalkaart van streetwear, waarbij merken, kleuren, versieringen en al dan niet opzettelijk aangebrachte sporen van slijtage de sociale stratificatie in een grootstad als Rotterdam heel zicht- en tastbaar maakt. Het Musée de Flandre vraagt vanuit zijn pied-à-terre in Frans-Vlaanderen naar de actuele aard en de overlevingsstrategie van een historische Vlaamse identiteit in de noordelijke uithoek van een centralistisch land als Frankrijk. Het Rautenstrauch-Joest-Museum geeft sinds zijn heropening in een nieuwbouw via zijn ondertitel – *Kulturen der Welt* – aan om via een deconstructie van zijn traditionele etnografische collectie de mens in zijn culturele diversiteit aan de orde te willen stellen. Hier wordt gebroken met de dominante westerse blik op kunst- en cultuurobjecten van elders en hun zogenaamde exotiek; in de plaats wordt de bezoeker via universeel menselijke thema's zoals wonen, kleding, lichaamsversiering of rituelen meegezogen in een dubbele verbazing over enerzijds de diversiteit en rijkdom aan culturele uitdrukkingwijzen die de mens ontwikkeld heeft en anderzijds de wereldwijde universaliteit aan thema's die het menselijke leven bepalen.

■ Het Rautenstrauch-Joest Museum in Keulen. Foto rechts: De black box 'Der verstellte Blick', waarin westerse vooroordelen, stereotypen en clichés onderuit gehaald worden. © FARO

Scenografie en *sense of place* bepalen de museale ervaring

Een tweede tendens heeft te maken met het zogenaamde 'frames' (kaderen) van erfgoed in de museale context. Dat kan per definitie niet neutraal en waarde vrij gebeuren. De bezochte musea zijn zich daar erg van bewust en hebben dan ook vrij radicaal gebroken met de oude gewoonte om de collectie objecten te laten bepalen welk gezicht het museum heeft. Architectuur en scenografie worden bewust en doelgericht ingezet om de museale ervaring van de bezoeker te sturen. Het Rautenstrauch-Joest-Museum gaat daar zover in dat een eerste deel van de museumtour in feite een kritische reflectie vormt op wat een museum eigenlijk doet, welk effect musealisering kan hebben en welke vooroordelen daarbij kunnen opgewekt of bevestigd worden. Het Musée de Flandre gaat in zijn volledig gerenoveerde historische pand en zijn bijpassende landschappelijke kader een even interessante confrontatie aan door nu eens in te spelen op die historische context van gebouw en omgeving om er elders in de presentatie ook weer volledig los van te komen. Ook de confrontatie tussen de historische collectie en nieuw verworven hedendaagse kunst uit Vlaanderen speelt met de spanning tussen harmonie en contrast.

Het Schielandhuis, het historische pand waarin wij het Museum Rotterdam in oktober 2012 nog bezochten, heeft de toen aangekondigde sluiting voor het publiek inmiddels per 1 januari 2013 ook effectief ondergaan. De museummedewerkers wachten op de verhuis naar een volledig nieuw complex (een ontwerp van Rem Koolhaas) waar het museum zijn rol als hedendaagse vitrine op de stad Rotterdam nog nadrukkelijker en nog meer midden de mensen zou kunnen spelen. Maar ook toen het statige Schielandhuis nog de bezoeklocatie was, had het Museum Rotterdam al een heel sterke traditie in het werken buiten de museummuren. Publiekswerking, sociaal opbouwwerk en participatieve projecten op locatie in allerlei Rotterdamse wijken: het ligt voor dit museum en zijn medewerkers allemaal sterk in elkaars verlengde. Zozeer zelfs dat het museum een nieuwe functie bedacht heeft, die van *urban curator*. Overigens, het spreekt voor zich dat wanneer een museum het 'klassieke' museummodel herdenkt zoals Museum

Rotterdam dat doet, het zichzelf ook op organisatorisch vlak in een bepaalde mate zal moeten herzien. Dit ligt niet voor de hand en is een proces dat tijd vraagt en een voortdurende zoektocht is naar balans en goede wisselwerking.

Van receptief naar participatief publieksbeleid

Hoe verschillend de concrete uitgangspunten en aanpak in elk van deze drie buitenlandse musea ook zijn, ze proberen wel allemaal om vanuit een participatief relatiebeheer met de gemeenschap rondom het museum te komen tot een meerstemmigheid in de presentatie. Het Rautenstrauch-Joest-Museum probeert de grote diversiteit aan etnisch-culturele gemeenschappen in Keulen actief bij de museumwerking te betrekken via een flankerend programma-aanbod van festivals, themadagen en focusmomenten. Sterk symbolisch daarvoor is de reeks culturele begroetingsvormen die de bezoeker aan het begin van zijn museumverkenning op groot scherm gepresenteerd krijgt en de herhaling ervan aan het einde, waar dan blijkt dat alle begroeters inwoners van Keulen zijn en ook met een universeel-typisch "Tschüss!" afscheid kunnen nemen.

In het Museum Rotterdam werden we door de medewerkers meegetroond naar het wijkhuis van Carnisse, waar de participatieve museumwerking op haar uiterste grenzen getest wordt. De lokale gemeenschap bepaalt er zelf wat ze representatief en zinvol vindt om toe te voegen aan de museale collectie, waarbij er dus kan gepuurd worden uit de veelheid aan verhalen uit en over de wijk. Dat resulteert niet alleen in tekeningen die bewoners en passanten maakten van reptielen uit de inmiddels gesloten reptielenzaak die lange tijd als het ontmoetingscentrum van de wijk dienst deed, of in de collectie van meer dan vijfhonderd truien die Loes Veenstra de voorbije halve eeuw als bezigheidstherapie breide, maar bijvoorbeeld ook in een collectie amateurfoto's met dubbelportretten van alle honden die sinds een jaar of tien in de wijk wonen tijdens hun wandeling met het baasje. Door de gemeenschappen binnen het stedelijke weefsel zo intensief te betrekken en medezeggenschap te geven, hoopt het museum een breed lokaal draagvlak te vinden. Maar de vertaalslag van objecten die daarvan getuigen naar een museale opstelling

■ Musée de Flandre Cassel. Foto links: Publiekmedewerkster Marie Gourdon geeft toelichting bij de bijzondere aandacht voor kinderen en jongeren. Foto rechts: Vlaamse erfgoedwerkers bekijken de wisselwerking tussen historische collectie en hedendaagse kunst. © FARO

■ Tentoonstelling door het Rotterdam Museum van de collectie truien, gebreid door Loes Veenstra © Museum Rotterdam.

die door anderen (nationaal en internationaal) de moeite van het komen bezichtigen waard gevonden wordt, is een grote uitdaging en opdracht. Bovendien vergt dit competenties in heel specifieke vormen van relatiebeheer, die een museumstaf niet per definitie zomaar in z'n mars heeft.

Grenzen aftasten, werkingen herijken

De besproken tendensen werden door de groep Vlaamse erfgoedwerkers die aan het traject deelnamen beschouwd als actueel en ook relevant voor de verdere ontwikkeling van de eigen museumpraktijk. De buitenlandse voorbeelden werkten inspirerend omdat ze lieten zien hoe de bezochte collectiebeherende instellingen deze eigentijdse uitdaging proberen aan te pakken en structureel in te schrijven in een duurzaam museumbeleid. Maar zowel de tendensen als de praktijkvoorbeelden zijn uiteraard niet alleenzigmakend en hoeven bijgevolg niet blindelings gevolgd te worden. Er zijn zeker ook kritische kanttekeningen bij te plaatsen.

Zo maakt de focusverschuiving van object naar proces het moeilijker om tot een (kwantitatieve) meetbaarheid van output en resultaten te komen. Hoe, op basis van welke criteria en data, kunnen musea in deze nieuwe context hun relevantie aantonen? En hoe wordt in zo'n herijkte werkcontext het beleidsdraagvlak in stand gehouden en op termijn ook versterkt? Welke langetermijnvisie kan hiervoor ontwikkeld worden? Het is duidelijk dat we nood hebben aan meer kwalitatieve indicatoren om zowel de processen als de concrete eindresultaten van beleidslijnen en acties te evalueren. De bezochte musea worstelen ook met dit probleem en zijn op

zoek naar dergelijke evaluatiesystemen die deze complexiteit in acht nemen.

Een andere vraag die niet mag ontweken worden, is uiteraard ook of de Vlaamse musea met hun huidige organisatiestructuren en met de beperkte middelen die hen toebedeeld worden eigenlijk wel klaar zijn om in te spelen op deze globale tendensen? Kunnen ze als organisatie deze uitdagingen naar hun eigen praktijk vertalen, wanneer er mogelijk te weinig personeel is en/of de structurele middelen eerder karig zijn? Deze bezorgdheid kwam in de discussies meermaals naar boven. Aan de andere kant is er toch ook het groeiend besef dat onze musea ondanks de beperkte middelen moeten investeren in kritische reflectie en visieontwikkeling. Een toekomstgerichte visie en strategie kunnen ook leiden tot een grotere investeringsbereidheid van de betrokken overheden. En het gaat uiteindelijk om processen die zich op een middellange termijn voltrekken en waar doordacht en met het oog op een duurzame verandering aan gewerkt moet kunnen worden.

De auteurs werken alle drie bij FARO: dr. Rob Belemans is stafmedewerker voor immaterieel erfgoed en hoofdredacteur, Katrijn D'hamers is stafmedewerker communicatie en culturele diversiteit en dr. Olga Van Oost is stafmedewerker musea.

1. Aan het museumbezoektraject namen medewerkers van de volgende erfgoedorganisaties deel: Vlaamse Gemeenschapscommissie/Erfgoedcel Brussel, Brugs ErfgoedNetwerk, Erfgoedcel Leuven, Erfgoedcel Mechelen, Museum aan de Stroom Antwerpen, STAM Gent, Musea Brugge, Belgisch Legermuseum Brussel, Brusselse Museumraad, FARO. Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed.
2. Onze hartelijke dank gaat uit naar prof. dr. Klaus Schneider, dr. Clara Himmelheber en Peter Mesenhöller van het **Rautenstrauch-Joest-Museum** in Keulen; Sandrine Vézilier en Marie Gourdon van het **Musée de Flandre** in Cassel; Paul van de Laar, Irene van Renselaar en Nicole van Dijk van het **Museum Rotterdam**.

Snapshot

ICE, het museum en de erfgoedgemeenschap

Eind 2010 stelde Vlaams minister Schauvliege een visienota voor over de omgang met immaterieel cultureel erfgoed (ICE) in Vlaanderen. Vanuit de geest van deze nota groeide het Brugse project Snapshot, een reeks fototentoonstellingen in de tuin van het Volkskundemuseum over Brugse gewoontes, gebruiken en tradities. Op het kruispunt van traditie en verandering geeft de fotograaf er zijn actuele impressie.

TEKST Lieven De Visch

Snapshot wil meer zijn dan een fototentoonstelling. Het project nodigt fotografen uit om de omgang met het Brugs immaterieel erfgoed op een actuele en eigentijdse manier in beeld te brengen. De met het immaterieel erfgoed verbonden erfgoedgemeenschap komt centraal te staan. Iedere expo stelt de beleving van de traditie of gebeurtenis voorop. *Snapshot* wordt hierdoor een methode om met ICE aan de slag te gaan, waarbij je telkens nieuwe onderdelen kunt toevoegen, verfijnen of aanpassen.

Binnen deze context wil *Snapshot* een aantal doelstellingen bereiken: ICE op een andere manier presenteren, de dialoog met de betrokken erfgoedgemeenschap aangaan en inzetten op interdisciplinariteit.

ICE presenteren

Snapshot is een samenwerking tussen het Bruggemuseum (het stadsmuseum van Brugge op twaalf locaties), Erfgoedcel Brugge en het Fotohuis (de fotografieopleiding van de Stedelijke Academie voor Schone Kunsten DKO).

Per jaar organiseren deze partners vier fototentoonstellingen in de stemmige tuin van het Volkskundemuseum, het museum dat focust op het dagelijks leven in Brugge in de eerste helft van de 20^e eeuw. Telkens worden tien foto's op groot formaat in de museumtuin opgehangen. Per onderwerp zoeken Erfgoedcel Brugge en het Bruggemuseum naar een geschikte fotograaf. Hierbij werken ze volgens een vast patroon: elk

jaar komt een beginnend talent aan bod, naast een fotograaf met meer ervaring en een groepsopdracht door de studenten van het Fotohuis. Als structurele partner zorgt het Fotohuis ook voor de prints van de expo.

Sinds december 2011 zijn volgende onderwerpen, telkens gekoppeld aan ICE, in beeld gebracht: de Brugse revue door Daphne Titeca, Brugse sporthelden en sporterfgoed door het Fotohuis, het vissersbestaan in Zeebrugge door Nele Van Canneyt, de sireschakel van de Sint-Sebastiaansgilde in Sint-Kruis door Jimmy Kets en carnaval in de dorpen Dudzele en Lissewege door Zaza Bertrand.

“ Het project nodigt de betrokken erfgoedgemeenschappen uit om hun traditie of bijzondere gewoonte naar waarde te schatten en met een andere, bredere blik te bekijken.

■ De beleving van de Meifoor in Brugge. Preview van de tentoonstelling *Snapshot* 6. Foto: Nick Hannes.

Betrokkenheid erfgoedgemeenschap

Snapshot gaat verder dan het tonen van het Brugse ICE. Het project nodigt de betrokken erfgoedgemeenschappen uit om hun traditie of bijzondere gewoonte naar waarde te schatten en met een andere, bredere blik te bekijken.

Tijdens de fotoreportage groeit vaak een gevoel van trots. Die trots wordt ook vastgelegd door de betrokkenen uit te nodigen om zelf de foto's (zo'n dertig tot veertig beelden) te beschrijven voor hun opname in de Beeldbank Brugge (www.beeldbankbrugge.be). Zo blijven de beelden nadien beschikbaar in het digitale fotoalbum van Brugge.

Een cruciaal moment van betrokkenheid is de opening van elke tentoonstelling. De erfgoedgemeenschap komt er in contact met erfgoedwerkers, fotografen en diverse geïnteresseerden. Telkens mogen ze er de passie voor 'hun' ICE verwoorden of, in het geval van de fotograaf, hun visie hierop delen. Zo is de tuin van het Volkskundemuseum niet alleen een toonplek, maar ook een plaats van interessante ontmoetingen.

Uiteindelijk sluit *Snapshot* de cirkel door de foto's uit de tuin na de tentoonstelling aan de gemeenschap te schenken. Dit gebeurde al met de foto's van Nele Van Canneyt, vandaag terug te vinden in het gemeenschapshuis van Zeebrugge. De

“ Er schuilt soms tegenstelling in de finaliteit van de samenwerkende partners: musea, erfgoedcellen en fotografen hebben andere visies. Hetzelfde geldt voor de manier waarop de erfgoedgemeenschappen naar hun ICE kijken.

foto's van het sporterfgoed krijgen binnenkort een plaats in de sportinfrastructuur van de stad, zodat iedere sportende Bruggeling ze kan bewonderen. Net als het ganse proces van betrokkenheid en actieve participatie is dit telkens opnieuw maatwerk.

Interdisciplinariteit en kruisbestuiving

Inspelen op betrokkenheid gaat hand in hand met interdisciplinariteit. Verschillende partners uit verschillende disciplines werken voor *Snapshot* met elkaar samen of komen met elkaar in contact. En uiteraard geldt dit eveneens voor de rijke en diverse collecties van het Volkskundemuseum. *Snapshot* vormt hier een uitdaging om die collecties te verbinden met de fototentoonstellingen. Ze worden gepresenteerd in wisselwerking met de hedendaagse vormen van ICE en de erfgoedgemeenschappen die er actief mee verbonden zijn. Bij de vierde editie van *Snapshot* in oktober 2012 is er voor het eerst

■ De sire en zijn sireschakel (zittend, tweede van rechts) voor het nemen van de traditionele groepsfoto van de schuttersgilde Mynheere Sint-Sebastiaen. Foto uit de reeks van *Snapshot* 4. Foto: Jimmy Kets.

■ Zeebrugs oud-visser Marcel poseert trots voor zijn eigen foto tijdens de opening van Snapshot 3. Foto: Nele Van Canneyt.

een collectieopstelling gerealiseerd die aansloot bij de foto-expo. De sireschakel van de Sint-Sebastiaansgilde van Sint-Kruis is immers een museumstuk, in permanente bruikleen gegeven door de gilde, die hem nog ieder jaar ophaalt om te gebruiken binnen hun traditie van de sireschieting. Door de restauratie van deze sireschakel te belichten werd zijn 'museaal bestaan' voorgesteld in dialoog met de foto's van zijn jaarlijks gebruik tijdens de schuttersfeesten. Zo verbindt *Snapshot* de erfgoedgemeenschap en haar nog levende traditie met een museaal object uit de collectie.

Ook bij de huidige editie rond carnaval presenteert het museum een deel van zijn collectie, nl. de nalatenschap van Eduard Trips, de stichter van de eerste naoorlogse carnavalsgroep in Brugge.

Voor de tentoonstelling over de Brugse voetbalderby, gepland in de zomer van 2013, opent zich nog een andere mogelijkheid. Omdat de Brugse musea zelf weinig sporterfgoed bezitten, kan het Volkskundemuseum bij deze gelegenheid de collecties voorstellen van de voetbalclubs zelf en hun supporters. Daarnaast biedt het Jan Breydelstadion ook de mogelijkheid om *Snapshot* bekend te maken bij de voetbalfans. In april opent *Snapshot 6* met als thema 'de Brugse Meifoor'. De foto's van Nick Hannes komen er opnieuw samen met een collectieopstelling. En aansluitend bij het thema van de jaarlijkse Erfgoeddag, 'Stop de Tijd!', worden nog extra activiteiten ontwikkeld. De confrontatie met de hedendaagse foto's belooft hier opnieuw voor een verrassende meerwaarde te zorgen.

De fotograaf en de erfgoedgemeenschap

De belangrijkste schakels bij *Snapshot* zijn ongetwijfeld de fotografen zelf. Zij zorgen voor de rode draad en vormen het basisfundament: ze laten bezoekers hun visie op het erfgoed zien, maar bouwen ook een bepaalde relatie met hun onderwerp en de betrokken gemeenschap op. Dit reflecteert zich in een eigen aanpak en de keuze van hun beelden. Sommige fotografen zijn zeer nauw betrokken. De afstand tussen onderwerp en fotograaf is daarbij klein, wat duidelijk wordt in de foto's. Andere fotografen geven meer vanop afstand een beschouwende blik van wat ze willen vastleggen. Fotografen

voelen *Snapshot* als een uitdaging aan. Het is niet zomaar een opdracht, maar de kans om een eigen interpretatie te geven. Iets wat bij opdrachten voor kranten of magazines vaak minder voor de hand ligt.

Deze kruisbestuiving leidt tot mooie resultaten, maar ze kent ook beperkingen. Een kritiek kan zijn dat het aspect 'borgen' met deze methodiek te oppervlakkig blijft voor bepaalde partners, terwijl anderen juist door de subjectieve aanpak van de fotograaf de documentaire waarde van het ICE belangrijk vinden. Borgen betekent met de erfgoedgemeenschap ervoor zorgen dat immaterieel cultureel erfgoed een actief onderdeel van het leven van vandaag blijft, dat het continu evolueert en wordt doorgegeven aan volgende generaties.

De tegenstelling ligt hier in de finaliteit van de samenwerkende partners: musea, erfgoedcellen en fotografen hebben hier andere visies. Hetzelfde geldt voor de manier waarop de erfgoedgemeenschappen naar hun ICE kijken. In bepaalde gevallen vinden ze raakpunten bij de blik van de fotograaf. Soms gaan ze net hierdoor anders naar hun eigen ICE en gemeenschap kijken. Maar soms ligt de beleving van beide ook ver uit elkaar.

Daarom is *Snapshot* een traject dat als instrument geen vast resultaat levert. In *Snapshot* zit een rode draad, maar geen ultiem product: dat is afhankelijk van de variabelen waarmee per tentoonstelling gewerkt wordt.

Conclusie: ICE anders bekijken

Het is duidelijk dat *Snapshot* gegroeid is van een tentoonstellingsreeks over het Brugse immaterieel cultureel erfgoed naar een andere manier om met dat erfgoed aan de slag te gaan. Het ICE wordt in de eerste plaats door de fotograaf op een – al dan niet – eigenzinnige manier bekeken. Dat stelt de bezoeker in staat om zijn of haar foto's ook op een andere manier te bekijken en er andere dingen in te ontdekken.

Hierdoor is *Snapshot* de prikkel die vragen oproept en zorgt voor een andere benadering van het immaterieel cultureel erfgoed van Brugge. Het resultaat is een confrontatie van erg diverse thema's in het Volkskundemuseum, dat tegelijk plaats van expositie en ontmoeting is. *Snapshot* gaat dus voorbij aan een louter passieve manier van kijken naar een tentoonstelling, maar betreft iedereen op een meer actieve manier bij het onderwerp dat in de schijnwerpers staat: de fotograaf in zijn interpretatie ervan, de bezoekers in hun beleving en de erfgoedgemeenschap in hun participatie.

Van 19 januari tot 14 april 2013 – *Snapshot 5*
Ontmaskerd. Fotografe Zaza Bertrand in het voetspoor van de carnavallisten uit Lissewege en Dudzele
Volkskundemuseum, Balstraat 43, 8000 Brugge

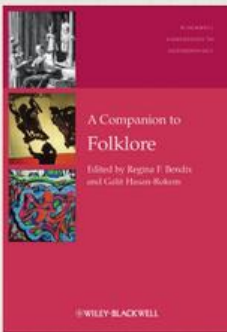
Meer info via www.erfgoedcelbrugge.be/snapshot

Pinfo **Hybride info**

Contentcuratoren: Bram Wiercx en Annemie Vanthienen

A Companion to Folklore

Dat *folklore studies* een zeer dynamisch onderzoeksdomein is, bewijst dit boek. Onder redactie van Regina Bendix en Galit Hasan-Rokem brengt een schare internationaal gerenommeerde experts een brede waaier aan bijdragen die stuk voor stuk meer licht werpen op de verscheidenheid van het thema.

<http://bit.ly/SpQVot>

Groot Onderhoud 2013

Noteer alvast vrijdag 25 oktober 2013, Concertgebouw Brugge in uw agenda. U bent dan van harte welkom op de derde editie van het Groot Onderhoud, het jaarlijkse treffen van de cultureel-erfgoedsector. Vanuit de vaststelling dat cultureel erfgoed een belangrijke bijdrage levert tot de toeristische aantrekkingskracht van Vlaanderen, houden we tijdens dit Groot Onderhoud de relatie tussen toerisme en cultureel erfgoed tegen het licht. *Save the date!*

Google Cultural Institute

Een collectie online presenteren kan op verschillende manieren. Sinds kort is er nu ook het Google Cultural Institute dat wil helpen bij het bewaren en verspreiden van cultuur door het ontsluiten van archieven met brieven, manuscripten, foto's en video's via internet. Google is hiervoor op zoek naar partners in Vlaanderen en Brussel. Via enkele handige tools kan u uw collectie uploaden naar Google en daarna een eigen tentoonstelling aanmaken. Voor meer informatie over hoe zo'n samenwerking met Google praktisch verloopt, kan u terecht bij Bram Wiercx (FARO) of rechtstreeks bij het Google Cultural Institute.

www.google.com/culturalinstitute

Louvre Lens op 140 km van Brussel

Foto's: (c) Hisao Suzuki

De narratieve ruimte

Een tentoonstelling informeert en verleidt, wekt verwondering, creëert betrokkenheid en roept ervaringen op. Tentoonstellingsmakers staan vaak voor de moeilijke opdracht om complexe narratieve en wetenschappelijke doelstellingen te vertalen naar een aansprekende vertelling. *De narratieve ruimte* focust op tentoonstellingen en over het maken ervan. Het boek zoomt in op het verhaal als verbindende factor in een tentoonstelling, legt de dramaturgische en scenografische principes bloot en inspireert tot een nieuwe benadering van het tentoonstellingsontwerp.

De narratieve ruimte kan geraadpleegd en ontleend worden in de FARO-bibliotheek:

www.faronet.be/bibliotheek

The Young Ones

Online publicatie van AmuseeVous met tips en tricks voor een succesvolle jongerenwerking.

www.amusee-vous.be/projects/the-young-ones

Kaderconventie van Faro

FARO
@faronet (28 februari 2013)

Een doorbraak: erfgoedland Italië tekende op 27/2/2013 de Kaderconventie van Faro

#faronet

BEELD

TWEET

BOEK

WEBSITE

 Archief De Telegraaf op iPad

De Telegraaf

De nummer 1 in nieuws!

Ter gelegenheid van het 120-jarig jubileum van *De Telegraaf* lanceerde de krant een iPad-app. Met de applicatie ontsluit het dagblad het volledige archief vanaf de eerste uitgave in 1893 tot nu. In totaal kan u via de applicatie zo'n 1 miljoen krantenpagina's lezen, verspreid over ongeveer 40.000 edities.

De applicatie zelf is gratis te downloaden voor iPad-bezitters (Android komt later). Om één individuele krant effectief te lezen betaalt u 1,79 euro.

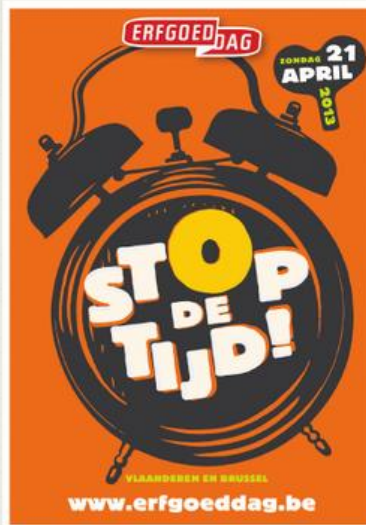
 Collectie Henri Storck

De collectie Henri Storck is een gezamenlijk initiatief van de Cinémathèque de la Fédération Wallonie-Bruxelles, het Henri Storck Fonds en CINEMATEK. De collectie brengt met vier uitgaven op dvd en blu-ray hulde aan Henri Storck (1907-1999), pionier van de Belgische cinema en documentairemaker. Na *Images d'Ostende* en *Misère au Borinage* verschijnen nu twee nieuwe titels in de collectie: in *Symphonie paysanne* beschrijft de cineast het dagelijks leven en de rituelen van het boerenbestaan op het ritme van de seizoenen; *Art & Cinema* bevat 6 kunstdocumentaires, een genre dat zijn bloeiperiode kende in de jaren 1940 en 1950.

Elke titel kost 21 euro. Meer info: www.cinematek.be/dvd

 Laat u verrassen op Erfgoeddag

Op zondag 21 april is het weer Erfgoeddag. Het thema van Erfgoeddag 2013 is *Stop de tijd!* Deze editie focust vooral op cultureel-erfgoedzorg: het werk achter de schermen dus. Wil u zien hoe het er daar aan toegaat? Breng dan zeker een bezoekje aan een van de 800 activiteiten!

Volg ons ook op Facebook en Twitter.

www.erfgoeddag.be

 Het Gulden Cabinet

Topstukken uit het gesloten Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen (KMSKA) en de belangrijkste kunstwerken uit het Museum Rockoxhuis toveren de patriciërswooning van oud-burgemeester Rockox om tot een luxueus kunstenkabinet.

www.rockoxhuis.be

Foto: Frans Francken II, Een kunstkamer, 1619, olieverf op paneel, 56 x 85 cm, KMSKA, inv. 816. Lukas-Art in Flanders - Hugo Maertens

 ConsErfgoed

De bibliotheek van het Koninklijk Conservatorium Antwerpen rondde onlangs de kaap van duizend gedigitaliseerde werken. De webtoonstelling 'ConsErfgoed' maakt die digitale rijkdom nu overzichtelijk beschikbaar voor een breed publiek. De gedigitaliseerde werken zijn de ambassadeurs van de vele tienduizenden stukken die nog op (her)ontdekking wachten. ConsErfgoed is dan ook een 'werk in uitvoering' en zal in de toekomst verder worden aangevuld.

www.libraryconservatoryantwerp.be/erfgoed

 Vlaams Documentatiecentrum voor de Strip

"Het Stripgids Documentatiecentrum van de Vlaamse strip mikt hoog. En dat is goed. Met 24.000 titels biedt het de meest omvangrijke stripcollectie van Vlaanderen. Daarbovenop komt de collectie van bijna 1800 secundaire werken - boeken over strips. [...] Met andere woorden, door die combinatie heeft Stripgids nu al de status van een van de meest omvattende collecties in ons land, en ver daarbuiten."

Toespraak Roel Daenen (FARO) bij de opening van het Vlaams Documentatiecentrum voor de Strip. Meer info: <http://bit.ly/ZzmZrG>

faro | tijdschrift over cultureel erfgoed, 6 (2013) 2

■ foto links: Kerstatelier MAS © Noortje Palmers. Foto midden: © Liberaal Archief. Foto rechts: © Kazerne Dossin, foto: Christophe Ketels.

- Een focusdossier met een reeks bijdragen over jongeren en erfgoed.
- Een kritische analyse van de Europese richtlijn in verband met het digitaliseren van verweesde werken, die ook bij ons in wetgeving zal moeten worden omgezet.
- Een terugblik op het onderzoeksseminarie Museumstrijd van het Instituut voor Publieksgeschiedenis (UGent), waarin acht historische musea in Vlaanderen en Brussel door masterstudenten tegen het licht gehouden werden. De conservatoren reageren.
- ... *en een reeks andere, boeiende bijdragen over de grote diversiteit aan cultureel erfgoed in Vlaanderen en onze actuele omgang ermee.*

Verschijnt in juni 2013.

ERFGOED DAG

ZONDAG **21**
APRIL
2013

VLAANDEREN EN BRUSSEL

www.erfgoeddag.be

Erfgoeddag is een initiatief van FARO, Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed vzw, in samenwerking met de erfgoedgemeenschappen in Vlaanderen en Brussel.

- FARO. VLAAMS STEUNPUNT VOOR CULTUREEL ERFGOED VZW
- PRIEMSTRAAT 51 | BE-1000 BRUSSEL
- T +32 2 213 10 60 | F +32 2 213 10 99
- INFO@FARONET.BE | WWW.FARONET.BE
- PRIJS LOS NUMMER: 8 EURO